

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพการถือครองที่ดิน:
กรณีผลกระทบจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
นฤมล บรรจงจิตร

การเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้าน
ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในช่วงเวลา 30 ปี
อาภา ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

การเปลี่ยนแปลงการทำอุตสาหกรรมทำอิฐอยุธยา
ประโยชน์ เจริญสุข

จพ
ส 15
010625
อ.4

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2541

ISBN 974-639-418-5

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การเปลี่ยนแปลงสภาพการถือครองที่ดิน:
กรณีผลกระทบจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
นฤมล บรรจงจิตร

การเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้าน
ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในช่วงเวลา 30 ปี
อาภา ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

การเปลี่ยนแปลงการทำอุตสาหกรรมทำอิฐอยุธยา
ประโยชน์ เจริญสุข

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2541

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขหมู่	๖๕
	ค 15
เลขทะเบียน	010625
	ค. 4
วันเดือนปี	19 กค 44

คำนำ

สถาบันวิจัยสังคมเริ่มงานวิจัยชิ้นแรกที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อปีพ.ศ.2510 ในชื่อโครงการอยุธยา โครงการอยุธยารอบแรกเน้นการศึกษาความเป็นเมืองอยุธยาและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองอยุธยากับหมู่บ้านโดยเน้นหมู่บ้าน 3 แห่ง คือ บ้านซุง ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอนครหลวง บ้านทับน้ำ และบ้านขยาย ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอบางปะหัน การศึกษาชุมชนหมู่บ้านใช้การศึกษาแบบมีส่วนร่วม นักวิจัย 3 คน ใช้เวลาอยู่ในหมู่บ้านทั้ง 3 แห่งคนละ 1 ปี เพื่อศึกษาวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และเก็บข้อมูลในเรื่องรายรับ-รายจ่ายครัวเรือน และการใช้เวลาและแรงงานในครัวเรือนโดยเลือกศึกษา 10 ครัวเรือนต่อหมู่บ้าน งานวิจัยครั้งนั้นถือเป็นงานวิจัยหมู่บ้านที่ลึกซึ้งและละเอียดมาก เป็นฐานข้อมูลของหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี รายงานของโครงการอยุธยารอบแรกนี้ตีพิมพ์เป็นรายงานเล่มเดียวเรียกว่า Village Ayutthaya เขียนโดย Dr. Jacques Amyot ผู้อำนวยการโครงการและสถาบันในช่วงนั้น และมีรายงานอยุธยาเป็นภาษาไทยในลักษณะรวบรวมบทความอีกเล่มหนึ่ง เรื่องรายงานเบื้องต้นการวิจัยอยุธยา งานอีก 2 ชิ้นของสถาบันที่เป็นงานลักษณะเดียวกันคือ Village Chiangmai และ Village Khon Kaen

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 สถาบันวิจัยสังคมได้รับความสนับสนุนจาก IDRC (International Development Research Centre) กองทุนของประเทศแคนาดา ให้ดำเนินการวิจัยในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งในชื่อโครงการ Rural Dynamics โครงการอยุธยารอบสองเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในรอบสิบปี และขยายงานศึกษาหมู่บ้านจากเดิม 3 หมู่บ้าน เป็น 12 หมู่บ้าน ใน 6 อำเภอ เนื่องจากจำนวนหมู่บ้านมีมากและมีข้อจำกัดทางด้านบุคลากรและงบประมาณ การศึกษาหมู่บ้านในครั้งที่สองจึงเป็นการสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม และได้พยายามปรับวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อเก็บข้อมูลในรอบ 12 เดือนให้ได้มากที่สุดโดยไม่ต้องอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนานทั้งปี การพัฒนาที่เกิดขึ้นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างรวดเร็วนั้นชี้ให้เห็นถึงบทบาทของภาครัฐและภาคเอกชนในการพัฒนา และเริ่มมองเห็นพลังของภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดย่อม การปรับจากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรมมิให้เห็นชัดเจน และแนวโน้มของการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดใหญ่มีความเป็นไปได้ แต่ขณะนั้น (พ.ศ. 2520 - 2525) สภาพทางเศรษฐกิจของประเทศยังไม่ดีเท่าใดนัก แนวทางการพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจึงไม่ชัดเจนว่าจะเน้นไปทางอุตสาหกรรมหรือไม่ คณะผู้วิจัยได้เสนอแนวทางการพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดท่องเที่ยวให้เป็นอีกแนวทางหนึ่ง

เนื่องจากความซับซ้อนและความหลากหลายของเรื่องราวและข้อมูล รายงานโครงการอยุธยารอบสองจึงจัดทำเป็น 7 เล่ม คือ เล่ม 1 ปัญหาที่ดิน, เล่ม 2 ปัญหาแรงงาน, เล่ม 3 การผลิตและการกระจายผลผลิต, เล่ม 4 ลักษณะทางกายภาพและการใช้เทคโนโลยี, เล่ม 5 การแก้ปัญหาโดยหน่วยงานของรัฐ, เล่ม 6 การแก้ปัญหาโดยหน่วยงานของเอกชน และเล่ม 7 การแก้ปัญหาโดยสถาบันเกษตรกร

สำหรับโครงการอยุธยารอบที่สาม เริ่มดำเนินการเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประกอบด้วยการศึกษาหมู่บ้าน 12 หมู่บ้าน และศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ เช่น รูปแบบการใช้แรงงาน การใช้ที่ดิน ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมในหมู่บ้านชนบทในช่วงปี พ.ศ. 2512 - 2532 และหลังจากนั้น เป็นการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ที่ดินและการปรับรูปแบบการใช้แรงงานสู่สังคมอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพเห็นได้ชัดเจน เกิดการขายที่ดินเพื่ออุตสาหกรรม มีการกำหนดเขตอุตสาหกรรมและมีนิคมอุตสาหกรรมเกิดขึ้นหลายแห่ง การพัฒนาการท่องเที่ยวเติบโตขึ้น การเก็บข้อมูลในช่วงที่สามนี้เป็นช่วงที่เศรษฐกิจกำลังเติบโตอย่างรวดเร็ว ถือเป็นการบินที่ก่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาช่วงเศรษฐกิจเป่งบาน

สถาบันวิจัยสังคมเป็นสถาบันวิจัยที่ทำหน้าที่บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อใช้เป็นหลักฐานสำหรับอนาคตและขอเสนอรายงานของโครงการวิจัยอยุธยารอบสามเป็น 14 เรื่องรวม 9 เล่ม ดังปรากฏในมือท่านโดยไม่เรียงลำดับ เอกสารแต่ละเล่มมีความเป็นเอกเทศของตัวเองและในขณะเดียวกันต่างเสริมซึ่งกันและกัน รายชื่อรายงานทั้งหมด คือ พระนครศรีอยุธยา: ภาพรวมแห่งการปรับเปลี่ยนสู่ศตวรรษใหม่, โครงสร้างอำนาจท้องถิ่นระดับตำบลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, ผลกระทบการพัฒนาต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมเศรษฐกิจ: กรณีศึกษาชุมชนชนบทภาคกลาง (พ.ศ.2512-2532), การสำรวจการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนชนบทภาคกลาง (พ.ศ.2522-2532), การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและแรงงานของชุมชนชนบทในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา(2512-2532), ทรัพยากรแหล่งน้ำในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปี 2537-2539, การเปลี่ยนแปลงสถานภาพการถือครองที่ดิน: กรณีผลกระทบจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, การเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในช่วงเวลา 30 ปี, การเปลี่ยนแปลงการทำอุตสาหกรรมทำอิฐอยุธยา, โครงสร้างงานของประชากรชนบทในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2539: ข้อมูลการสำรวจหมู่บ้านของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ, การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและแรงงานสตรี: กรณีศึกษานานองจิก ตำบลคลองจิก อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, การใช้แรงงานคนวัยหนุ่มสาวในโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา, แรงงานเด็กในภาวะงานรับจ้างเหมาของครัวเรือน, และหัตถกรรมไทย ความเป็นมาและการผลิตในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา: ศึกษากรณีการทำหัวโขน.

สถาบันวิจัยสังคม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

คำนำ

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพการถือครองที่ดิน:

กรณีผลกระทบจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

นฤมล บรรจงจิตร

1

การเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้านใน

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในช่วงเวลา 30 ปี

อาภา ศิริวงศ์ ณ อยุธยา

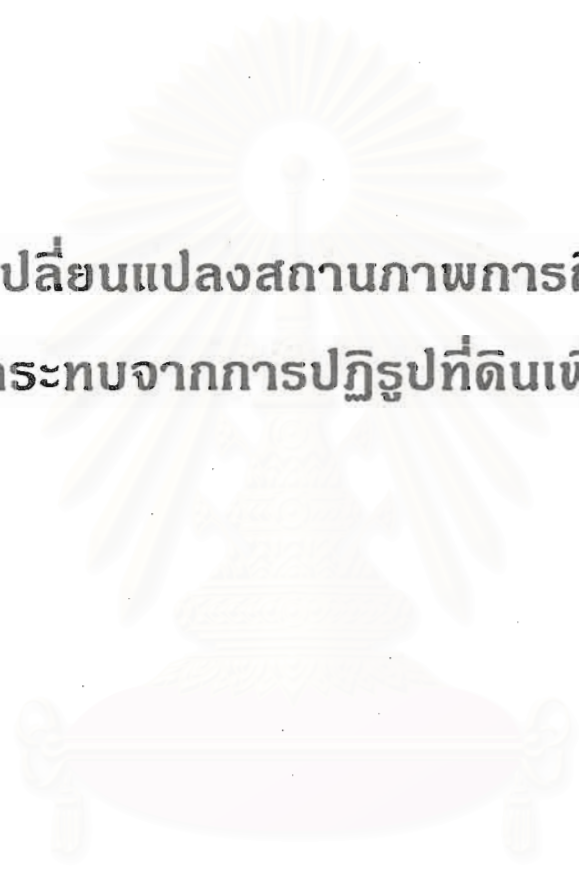
35

การเปลี่ยนแปลงการทำอุตสาหกรรมทำอิฐอยุธยา

ประโยชน์ เจริญสุข

71

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**การเปลี่ยนแปลงสถานภาพการถือครองที่ดิน:
กรณีผลกระทบจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม**

นฤมล บรรจงจิตร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทนำ

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าทรัพยากรที่ดินเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการผลิต โดยเฉพาะการผลิตในภาคเกษตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดที่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบเกษตร ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการทำนาเป็นหลัก หลังจากปี 2530 เป็นต้นมาด้วยปัจจัยส่งเสริมการลงทุนของรัฐบาล นโยบายการส่งเสริมการส่งออก และนโยบายการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคมีผลทำให้พื้นที่เพื่อการเกษตรมีแนวโน้มลดลง และพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมถูกนำมาใช้ในกิจกรรมอื่นๆ นอกภาคเกษตร เช่น โรงงานอุตสาหกรรม บ้านจัดสรร เป็นต้น ดังนั้นการขยายที่ดินเพื่อการเกษตรจึงค่อนข้างเป็นไปอย่างจำกัดประกอบกับปัญหาการถือครองที่ดินโดยเฉพาะการเช่าที่ดินในจังหวัดอยุธยาได้เป็นปัญหาที่เรื้อรังมานานนับตั้งแต่ในอดีตซึ่งได้ส่งผลให้เกษตรกรที่เป็นผู้เช่าต้องประสบกับปัญหาการเสียค่าเช่าในราคาสูง ที่ดินขาดการดูแลรักษาเพราะความไม่มั่นคงในระบบการเช่าที่ดินทำให้ผลผลิตที่ได้อยู่ในระดับต่ำ รายได้ที่ได้จากการผลิตจึงตกต่ำตามไปด้วย

ด้วยสภาพปัญหาดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ภาครัฐได้พยายามเข้ามามีบทบาทโดยใช้วิธีการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในการแก้ไขปัญหาคือการถือครองที่ดิน โดยได้ริเริ่มการดำเนินงานโครงการมาตั้งแต่ปี 2518 เป็นต้นมา ที่ผ่านมามาตรการจัดการแก้ไขปัญหาดังกล่าวของรัฐตามแนวทางการปฏิรูปที่ดินฯ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพการถือครองที่ดินของเกษตรกรได้อย่างแท้จริงหรือไม่ จึงเป็นประเด็นคำถามแรกที่งานวิจัยนี้พยายามหาคำตอบ และประเด็นที่สองอะไรคือปัจจัยสำคัญที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการดำเนินงานของรัฐ แต่ก่อนที่จะตอบคำถามทั้งสองประเด็นข้างต้นได้พยายามนำเสนอภาพรวมของอยุธยาเกี่ยวกับภาวะการถือครองที่ดินและการเปลี่ยนแปลง นับตั้งแต่ปี 2528 เป็นต้นมา ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นภาพและภาวะการเช่าที่ดินของเกษตรกรที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

2. การจัดที่ดินในประเทศไทย: ภาพรวม

2.1 การถือครองที่ดินในอดีต-ปัจจุบัน

ในอดีตที่ผ่านมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นยุคสมัยที่ยังไม่มีการให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินแก่ประชาชน เนื่องจากกฎหมายไทยในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั่วราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว ประกอบกับแต่เดิมประชากรของไทยยังมีน้อยและที่ดินซึ่งรกร้างว่างเปล่านั้นมีอยู่จำนวนมากการเข้าทำประโยชน์ในที่ดินจึงไม่มีการหวงห้าม ต่อมาในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อนโยบายของประเทศได้เปลี่ยนไปโดยที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษในปีพ.ศ. 2398 (1855) จึงเป็นสาเหตุให้ประเทศมีการขยายตัวทางด้านการค้ากับต่างประเทศ การผลิตข้าวซึ่งแต่เดิมผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนได้กลายมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า และเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูกข้าวได้เริ่มเป็นที่ต้องการของประชากรเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ที่เคยเป็นป่ากร้างได้แปรสภาพมาเป็นพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกข้าว ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงได้เริ่มออกหนังสือสำคัญแสดงสิทธิในที่ดินให้แก่ผู้เข้ามาทำประโยชน์ในที่ดิน โดยการประกาศออกโฉนดที่ดินแบบสมัยใหม่ ร.ศ.120 ซึ่งถือได้ว่าเป็นการให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินแก่ประชาชนอย่างถูกต้องตามกฎหมายเป็นครั้งแรก ต่อมากฎหมายดังกล่าวได้มีการยกเลิกไปเมื่อมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497

ในช่วงระยะที่ที่ดินเริ่มมีจำกัด เมื่อมีการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินไปแล้วตามประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 ในรัฐบาลสมัยต่อมาก็ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2485 โดยมีข้อกำหนดห้ามโอนไว้ 5 ปี นับแต่ได้กรรมสิทธิ์ไปจากรัฐ หลักการนี้ต่อมาปรากฏอยู่ในมาตรา 31 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497

ปัจจุบันได้มีกฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการให้สิทธิในที่ดินในรูปแบบต่างๆ โดยมีหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ดังเช่น กรมส่งเสริมสหกรณ์ (ดำเนินงานตามพระราชบัญญัติจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2485) กรมที่ดิน (ตามประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497) กรมป่าไม้ (ดำเนินงานตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2506) สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ดำเนินงานตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2532) และหน่วยงานอื่นๆ อีกไม่น้อยกว่า 10 หน่วยงาน การที่มีหน่วยงานต่างๆ มากมายจัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดำเนินงานบริหารจัดการที่ดินได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปัญหาที่ดินในประเทศที่ได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในอดีตและปัญหาเริ่มทวีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางการขาดแคลนที่ดินทำกิน ปัญหาการเช่าที่ดิน หรือปัญหาเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดิน โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2517 เมื่อมีการเดินขบวนร้องเรียน ได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในเรื่องสิทธิทำกินของเกษตรกร เป็นจำนวนมากจนได้กลายมาเป็นปัญหาทางการเมืองและเป็นสาเหตุให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติรับหลักการเรื่องการ

ปฏิรูปที่ดินไว้ในร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2517 (รัฐธรรมนูญฉบับนี้ใช้บังคับในวันที่ 7 ตุลาคม 2517) และต่อมากมีการตราพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร พ.ศ. 2518 ซึ่งใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 6 มีนาคม 2518 เป็นต้นมา

2.2 สภาพการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตร

การถือครองที่ดินแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

(1) การเป็นเจ้าของที่ดิน

(2) การเป็นผู้เช่าที่ดิน ซึ่งสภาพการเป็นผู้เช่าที่ดินอาจแบ่งออกเป็น การเช่าที่ดินทั้งหมด และการเช่าที่ดินบางส่วน

ประเทศไทยมีเนื้อที่ประมาณ 320.7 ล้านไร่ จากการสำรวจของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ในปี 2536 พบว่า เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตรมีทั้งหมด 131.2 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 40.9 ของเนื้อที่ทั้งหมดของประเทศ โดยจำแนกเป็นเนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร เป็นรายภาคดังนี้

ภาค	เนื้อที่ถือครอง (ล้านไร่)	จำนวน (ครัวเรือน)
ตะวันออกเฉียงเหนือ	57.6	2,248,132
เหนือ	28.9	1,268,882
กลาง	27.5	877,801
ใต้	17.3	779,001
รวม	131.2	5,173,826

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

ในปัจจุบันจังหวัดที่มีการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมเกินกว่า 500,000 ไร่ มีจำนวนถึง 10 จังหวัด แม้จะเป็นจังหวัดที่มีการประกาศเขตปฏิรูปที่ดินแล้วก็ตาม ปัญหาการเช่าที่ดินก็ยังคงมีอยู่ จังหวัดที่มีการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรเกินกว่า 500,000 ไร่ มีดังนี้

จังหวัด	เนื้อที่ทำการเกษตรของทั้งจังหวัด	เนื้อที่ที่มีการเช่าเพื่อทำการเกษตร
1. นครสวรรค์	4,032,400	931,014
2. ปราจีนบุรี	3,126,877	701,448
3. พิจิตร	2,136,693	697,996
4. นครราชสีมา	7,951,261	692,640
5. เพชรบูรณ์	4,170,466	639,742
6. ลพบุรี	2,497,888	613,740
7. พระนครศรีอยุธยา	1,174,128	591,137
8. กำแพงเพชร	2,842,239	576,098
9. สุพรรณบุรี	2,319,631	558,290
10. ฉะเชิงเทรา	1,848,428	554,536

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2536)

3. การใช้ที่ดินในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

3.1 ภาวะการถือครองที่ดินและการเปลี่ยนแปลง

จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีเนื้อที่ทั้งหมด 1,597,900 ไร่ เนื้อที่ส่วนใหญ่เพื่อการเกษตรโดยเฉพาะจะเป็นเนื้อที่ทำนา หากพิจารณาลักษณะการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรจากการเป็นเจ้าของที่ดิน ข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พบว่าในปี 2536 มีเนื้อที่ทำการเกษตร 1,174,128 ไร่ และมีการถือครองที่ดินเป็นเนื้อที่ของตนเอง คิดเป็นประมาณ 517,690 ไร่ หรือร้อยละ 44.1 ของเนื้อที่ถือครองทั้งหมด เนื้อที่ถือครองที่เช่าจากผู้อื่นประมาณ 591,387 ไร่ หรือร้อยละ 50.4 ของเนื้อที่ถือครองทั้งหมด ตัวเลขนี้ได้สะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่าเกษตรกรจำนวนมากในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบันยังคงประสบปัญหาการไม่มีที่ดินเป็นของตนเองเพื่อทำการเกษตร

สำหรับการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของจังหวัดได้มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี 2528 - 2534 โดยมีแนวโน้มลดลงในอัตราร้อยละ 1.9 ต่อปี ในส่วนของเนื้อที่ถือครองที่เป็นเนื้อที่ของตนเองและเนื้อที่ที่เช่าจากผู้อื่นมีอัตราการขยายตัวลดลงในช่วงระยะเดียวกัน เท่ากับร้อยละ 0.1 และ 5.3 ต่อปีตามลำดับ สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เนื้อที่การถือครองทางการเกษตรลดลงนี้ก็คือ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวรัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมการลงทุนด้านอุตสาหกรรมและการส่งออก รวมทั้งการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ดังนั้นความต้องการในการใช้ที่ดินเพื่ออุตสาหกรรม จึงมีเพิ่มมากขึ้น ทำให้เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตรลดลงดังนี้

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประเภท	ปี			(หน่วย : ไร่) ร้อยละของการขยายตัว
	2528	2531	2534	ต่อปี 2528-2534
เนื้อที่ถือครองการเกษตร	1,344,372	1,389,996	1,196,867	-1.9
	(100.0)	(100.0)	(100.0)	
เนื้อที่ตนเอง				
- ของตนเอง	566,570	622,694	563,590	-0.1
	(42.1)	(44.8)	(47.1)	
- จำนวนผู้อื่น	1,172	-	34,493	75.7
	(0.1)	-	(2.9)	
- ขายฝาก	-	-	-	-
รวม	567,742	622,694	598,083	0.9
	(42.2)	(44.8)	(50.0)	
เนื้อที่ของคนอื่น				
- เช่า	744,601	730,601	536,301	-5.3
	(55.4)	(52.6)	(44.8)	
- รับจ้าง	2,125	-	3,496	8.7
	(0.2)	-	(0.3)	
- รับขายฝาก	-	-	-	-
- ได้ทำฟรี	29,904	36,701	58,987	12.0
	(2.2)	(2.6)	(4.9)	
รวม	776,630	767,303	598,784	-4.2
	(57.8)	(55.2)	(50.0)	

หมายเหตุ : ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละของเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด
ที่มา : สถิติการเกษตรของประเทศไทยปีเพาะปลูก 2529/30, 2531/32 และ 2535/36

หากจะพิจารณาถึงรายละเอียดเกี่ยวกับพื้นที่ถือครองการเกษตรของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแล้ว ปรากฏว่าในช่วง ปี 2528 - 2534 เนื้อที่อยู่อาศัย เนื้อที่นา เนื้อที่พืชไร่ เนื้อที่ผักและดอกไม้ จะมีอัตราลดลง ในทางตรงข้าม เนื้อที่ไม้ผลและไม้ยืนต้น และเนื้อที่รกร้างว่างเปล่ากลับเพิ่มขึ้น ดังแสดงตามตาราง การที่เนื้อที่ไม้ผลและไม้ยืนต้นเพิ่มขึ้นในขณะที่เนื้อที่ในการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ลดลงได้แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของประชากรในจังหวัดจากการทำนา ทำไร่ มาเป็นทำสวนมากขึ้น นอกจากนี้ที่รกร้างว่างเปล่าได้มีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวถึงร้อยละ 50.0 ต่อปี เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรส่วนหนึ่งได้หันไปทำงานอย่างอื่นมากขึ้น ดังเช่น เป็นแรงงาน

รับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งทำให้มีรายได้สม่ำเสมอมากกว่าการทำนาจึงทำให้เกษตรกรทำอาชีพ
เกษตรน้อยลง ตารางข้างล่างแสดงให้เห็นถึงการใช้น้ำที่ดินทางการเกษตรของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(หน่วย : ไร่)

ประเภท	ปี			ร้อยละของการขยาย ตัวต่อปี (2528-2534)
	2528	2531	2534	
เนื้อที่ถือครองการเกษตรทั้งหมด	1,344,372 (100.0)	1,389,996 (100.0)	1,196,867 (100.0)	-1.9
ที่อยู่อาศัย	41,386 (3.1)	38,130 (2.7)	39,981 (3.3)	-0.6
ที่นา	1,244,941 (92.6)	1,263,453 (90.9)	1,090,782 (91.1)	-2.2
พืชไร่	14,981 (1.1)	9,236 (0.7)	7,978 (0.7)	-10.0
ที่ไม่ผลและไม่ยืนต้น	33,453 (2.5)	30,550 (2.2)	40,176 (3.4)	3.1
ที่ผักและไม้ดอก	4,076 (0.3)	4,429 (0.3)	1,576 (0.1)	-14.6
ที่เลี้ยงสัตว์	-	26,889 (1.9)	644 (0.1)	-
ที่รกร้างว่างเปล่า	969 (0.1)	3,190 (0.2)	11,022 (0.9)	50.0
ที่อื่นๆ	4,566 (0.3)	14,119 (1.0)	4,708 (0.4)	0.5

หมายเหตุ : ตัวเลขในวงเล็บคือร้อยละของเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด

ที่มา : สถิติการเกษตรของประเทศไทยปีเพาะปลูก 2529/30, 2531/32 และ 2535/36

3.2 การเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม: ปัญหา

จากที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็น 1 ใน 10 จังหวัดที่มีเนื้อที่การเช่า
เพื่อทำการเกษตรเกินกว่า 500,000 ไร่ ปัญหาดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน และยังไม่
ได้รับการแก้ไขปัญหาเท่าที่ควร ซึ่งมีผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกร เพราะเกษตรกรที่เป็นผู้เช่าย่อม
ขาดความมั่นใจในการเช่าที่ดินทำให้ละเลยต่อการดูแลและบำรุงรักษาที่ดิน ผลที่ตามมาคือทำให้ผลผลิต
ที่ได้อยู่ในระดับต่ำ รัฐบาลได้เห็นว่ามีวิธีการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จะเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสามารถ
ช่วยให้เกษตรกรมีที่ดินทำกินและให้การใช้น้ำที่ดินเกิดประโยชน์มากที่สุด ฉะนั้น ในวันที่ 31 ธันวาคม 2518
จึงได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 92 ตอน 267 ให้เขตอำเภอลาดบัวหลวงเป็นอำเภอแรกของ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่เป็นพื้นที่เขตปฏิรูปที่ดินฯ ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตปฏิรูปที่ดินตาม มาตรา 25

4. การจัดการของรัฐ: การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

4.1 ที่ดินที่นำมาปฏิรูปที่ดิน

ที่ดินที่สำนักงานปฏิรูปที่ดิน (ส.ป.ก.) มีอำนาจนำมาดำเนินการปฏิรูปที่ดิน จำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ที่ดินของรัฐ และที่ดินของเอกชน

4.1.1 การปฏิรูปที่ดินของรัฐ

การปฏิรูปที่ดินของรัฐ หมายถึง การนำที่ดินของรัฐหรือของส่วนราชการต่างๆ ที่ราษฎร บุกรุกครอบครองโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมายหรือที่ดินที่รัฐไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามเจตนารมณ์เดิมและยก ให้ สปก. มาจัดสรรให้เกษตรกรเข้าทำกินเป็นการถาวร และถูกต้องตามกฎหมายที่ดินของรัฐ แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้

(1) ที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน เช่น พุ่มหญ้าเลี้ยงสัตว์ ซึ่งที่ดินดังกล่าวเป็นสาธารณสมบัติที่ราษฎรใช้ร่วมกัน แต่ได้เปลี่ยนสภาพจากการเป็นที่ดินที่ราษฎรได้ใช้ร่วมกันแล้ว หรือถอนสภาพ การเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน และ ส.ป.ก. ได้นำมาปฏิรูปโดยผ่านขั้นตอนความเห็นชอบของอำเภอ และจังหวัด

(2) ที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งใช้เพื่อประโยชน์ของแผ่นดินโดยเฉพาะ หรือที่ดินที่ ได้ส่งมอบหมายไว้ตามความต้องการของทางราชการ เช่น ที่หวงห้ามทหาร ที่ราชพัสดุ ซึ่งกระทรวง การคลังเป็นผู้ดูแล เมื่อทางราชการที่ดูแลพื้นที่ดังกล่าวมีความเห็นว่าไม่มีความจำเป็นต้องใช้ประโยชน์ ในพื้นที่นั้นแล้ว จึงมีการถอนสภาพการเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน โดยมีพระราชกฤษฎีกากำหนด เขตปฏิรูปที่ดินในพื้นที่นั้น

(3) ที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งเป็นที่รกร้างว่างเปล่า หรือที่ดินถูกทอดทิ้งกลับมา เป็นของแผ่นดินโดยประการอื่นตามกฎหมายที่ดิน และที่ดินนั้นอยู่นอกเขตป่าไม้ถาวรตามมติคณะ รัฐมนตรี ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นที่จำแนกออกจากเขตป่าไม้ถาวร

(4) ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรม ซึ่งคณะรัฐมนตรีมีมติให้ดำเนินการ ปฏิรูปที่ดิน เมื่อมีพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตปฏิรูปที่ดินในพื้นที่นั้นแล้ว

4.1.2 การปฏิรูปที่ดินเอกชน

การปฏิรูปที่ดินในที่ดินเอกชน หมายถึง การจัดซื้อที่ดินจากเจ้าของที่ดินเอกชนทั่วไป

(ที่ดินที่มีหนังสือสำคัญตามประมวลกฎหมายที่ดินคือ หนังสือรับรองการทำประโยชน์ น.ส.3(ก) โฉนดที่ดิน) ซึ่งมีเกินกว่าขนาดที่กฎหมายปฏิรูปที่ดินกำหนด แล้วนำมาจัดสรรให้เกษตรกรผู้ยากไร้ ผู้เช่าที่ดินได้เช่าหรือเช่าซื้อจาก ส.ป.ก.

เจ้าของที่ดินที่มีที่ดินอยู่เป็นจำนวนมากเกินกว่าเกณฑ์ที่กฎหมายปฏิรูปที่ดินกำหนดมีดังนี้

- (1) ที่ดินซึ่งบุคคลในครอบครัวเดียวกันเป็นเจ้าของ ใช้ประกอบเกษตรกรรมในสวนที่เกินกว่า 50 ไร่
- (2) ที่ดินซึ่งบุคคลในครอบครัวเดียวกันเป็นเจ้าของใช้ประกอบเกษตรกรรมประเภทเลี้ยงสัตว์ใหญ่ในสวนที่เกินกว่า 100 ไร่
- (3) ที่ดินแปลงใดที่เจ้าของไม่ได้ใช้ประกอบเกษตรกรรมในสวนที่เกินกว่า 20 ไร่

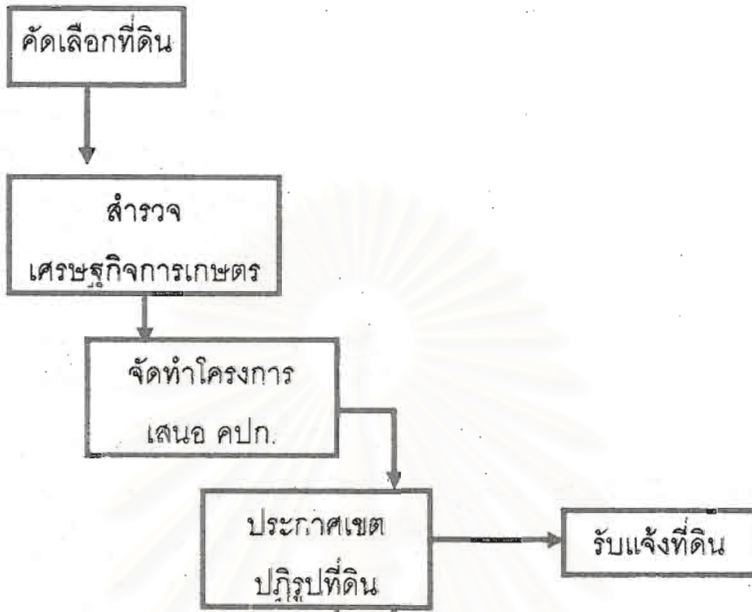
ทั้งนี้ผู้อยู่ในเกณฑ์ที่อาจถูกจัดซื้อที่ดินตามข้อ 1 และ ข้อ 2 สามารถยื่นคำร้องขอมีสติห์ในที่ดินเกินกว่าที่กฎหมายกำหนดได้ หากทำประโยชน์ในที่ดินนั้นด้วยตนเองเกินกว่าที่กล่าวแล้วไม่ต่ำกว่า 1 ปี ก่อนวันที่พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 ใช้บังคับ คือก่อนวันที่ 6 มีนาคม 2517 และจะต้องแสดงได้ว่ามีความสามารถ และมีปัจจัยที่จะทำที่ดินให้เป็นประโยชน์ทางเกษตรกรรมได้ สำหรับผู้ที่อยู่ในเกณฑ์ที่อาจถูกจัดซื้อตามข้อ 3 ถ้ามีความประสงค์จะประกอบเกษตรกรรมด้วยตนเอง และแสดงได้ว่าตนมีความสามารถและมีปัจจัยที่จะทำที่ดินนั้นให้เป็นประโยชน์ทางเกษตรกรรมได้ ก็สามารถยื่นคำร้องขอมีสติห์ในที่ดินตามขนาดในข้อ 1 และ ข้อ 2 ได้

สำหรับขั้นตอนสำคัญในการดำเนินงานปฏิรูปที่ดินของเอกชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนเตรียมการ ขั้นตอนจัดซื้อที่ดิน และขั้นตอนพัฒนา ดังแผนผัง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผัง: ขั้นตอนการดำเนินงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
(ที่ของเอกชน)

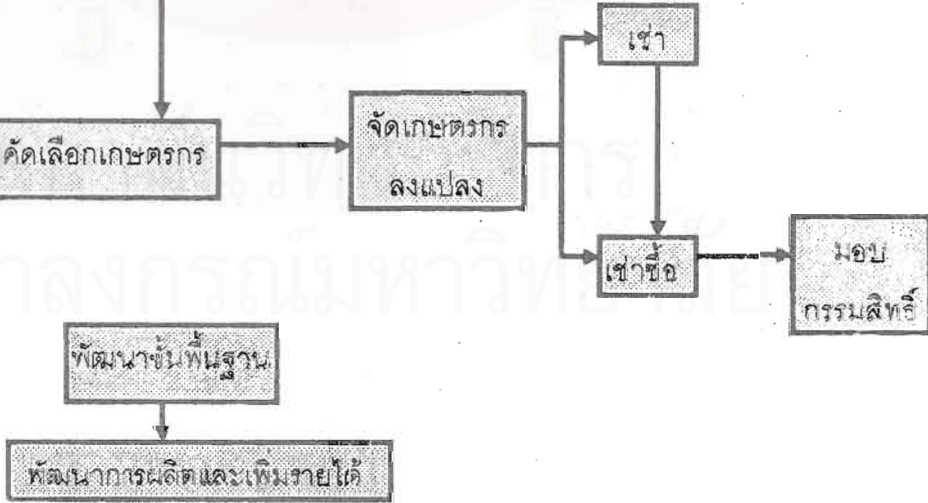
ขั้นเตรียมการ

ขั้นจัดที่ดิน

ขั้นพัฒนา

ที่มา : เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 244 สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

4.2 ผู้มีสิทธิได้รับที่ดินจากการปฏิรูปที่ดิน

ผู้มีสิทธิได้รับที่ดินจากการปฏิรูปที่ดิน ตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2532 มี 3 ประเภท คือ

4.2.1 เกษตรกร ตามบทนิยามในมาตรา 4 ได้แบ่งเกษตรกรออกเป็น 2 ประเภท คือ

(1) ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ ผู้ที่เป็นเกษตรกรอยู่แล้วตามความเป็นจริงและใช้เวลาส่วนใหญ่ในอาชีพเกษตรกรรม และจะต้องเป็นผู้ที่ไม่มีที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของตนเอง หรือมีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอแก่การครองชีพ

(2) ผู้ประสงค์จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ได้แก่ผู้ที่ยังไม่เป็นเกษตรกรแต่ผู้ประสงค์จะเป็นเกษตรกรและมาขอรับการจัดที่ดินในการปฏิรูปที่ดินฯ ซึ่งเกษตรกรประเภทนี้ ได้แก่

(2.1) ผู้ยากจน หมายถึง ผู้มีรายได้ซึ่งรวมถึงสิทธิประโยชน์อื่นๆ ที่สามารถคำนวณเป็นตัวเงินได้ และเมื่อรวมกันแล้วจะต้องไม่สูงกว่าอัตรารายได้ที่ คปก.กำหนดไว้ ซึ่งในปี 2538 กำหนดให้ใช้ 15,000 บาท ต่อคนต่อปี เป็นเกณฑ์กำหนดรายได้ของผู้ยากจน (ตามมติ คปก. ครั้งที่ 4/2538 เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2538)

(2.2) ผู้จบการศึกษาทางเกษตรกรรม หมายถึง ผู้ที่จบการศึกษาไม่ต่ำกว่าระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ หรือ เทียบเท่าในประเภทวิชาเกษตรกรรม

(2.3) บุตรของเกษตรกร หมายถึง บุตรโดยชอบด้วยกฎหมายของผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก

บุคคลดังกล่าวจะต้องไม่มีที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเป็นของตนเอง และต้องไม่มีอาชีพอื่นอันมีรายได้ประจำเพียงพอแก่การยังชีพด้วย

4.2.2 สถาบันเกษตรกร หมายถึง กลุ่มเกษตรกร สหกรณ์การเกษตร และชุมนุมสหกรณ์การเกษตรตามกฎหมายว่าด้วยสหกรณ์

4.2.3 ผู้ประกอบกิจการอื่นที่เป็นการสนับสนุน¹ หรือเกี่ยวเนื่องกับการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม²

¹ กิจการที่เป็นการสนับสนุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หมายถึง กิจการทางวิชาการ เกษตร การตลาด การทดลองเพื่อประโยชน์ทางการเกษตร) กิจการที่ส่งเสริมหรือประกันราคาพืชผลการเกษตรหรือลดต้นทุนการผลิตทางการเกษตร กิจการที่เป็นข้อตกลงร่วมกับ ส.ป.ก. ในการดำเนินการผลิตและจำหน่ายผลิตผลทางการเกษตร กิจการที่เป็นการพัฒนาอาชีพเกษตรกร และปัจจัยการผลิต ตลอดจนการผลิตการจำหน่าย และการตลาดให้เกิดผลดียิ่งขึ้น

² กิจการที่เกี่ยวเนื่องกับการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม หมายถึง กิจการแปรรูปผลิตผลเกษตรกรรม ซึ่งใช้ผลผลิตทางการเกษตรในเขตปฏิรูปที่ดินเป็นหลัก

4.3 การดำเนินงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

4.3.1 พื้นที่ที่ประกาศเป็นเขตปฏิรูปที่ดินและผลการดำเนินงานที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีหน้าที่และความรับผิดชอบโครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา รวมทั้งสิ้น 16 อำเภอ เนื้อที่ 1,500,444 ไร่ ได้ประกาศพระราชกฤษฎีกา ตามมาตรา 25 แห่งพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมแล้ว รวมทั้งสิ้น 8 อำเภอ 45 ตำบล ซึ่งเป็นพื้นที่เขตปฏิรูปที่ดิน จำนวน 418,575 ไร่ ประกอบไปด้วย ที่ดินเอกชน ที่ดินภูมิตาน ที่ดินราชพัสดุ และที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล โดยดำเนินการปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิ และการถือครองที่ดินเพื่อเกษตรกรรม รวมทั้งการจัดที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จัดที่อยู่อาศัยในที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้นให้แก่เกษตรกร โดยวิธีจัดซื้อหรือเวนคืนที่ดินจากเจ้าของที่ดิน ซึ่งไม่ได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นด้วยตนเอง เขตดำเนินการปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำแนกตามอำเภอและตำบล มีดังนี้

อำเภอ	ตำบล	หมายเหตุ
1. ลาดบัวหลวง	สิงหนาท	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	พระยาบันลือ	วันที่ 31 ธันวาคม 2518
	คู่สลอด	
2. พระนครศรีอยุธยา	ปากกราน	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	บ้านบือม	วันที่ 17 สิงหาคม 2519
3. บางไทร	ราชคราม	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	ช้างใหญ่	วันที่ 17 สิงหาคม 2519
	โพแดง	
	บางยี่โท	
	ช้างเหล็ก	
	แคตก	
4. วังน้อย	วังน้อย	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	ลำตาเสา	วันที่ 17 สิงหาคม 2519
	ชะแมบ	
	พยอม	
	วังจุฬา	
	ลำไทร	
	บ่อตาโล่	
	หันตะเภา	
สนับทึบ		

อำเภอ	ตำบล	หมายเหตุ
5. เสนา	ช่างงาม	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	บางนมโค	วันที่ 25 มีนาคม 2520
	มารวิชัย	
	สามดุ่ม	
	สามกอ	
6. บางปะอิน	เจ้าเจ็ด	
	ตลาดเกรียบ	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	วัดยม	วันที่ 25 มีนาคม 2520
	เกาะเกิด	
	บ้านพลับ	
	บ้านแป้ง	
	บางกระสั้น	
บางประแดง		
7. อุทัย	อุทัย	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	เสนา	วันที่ 25 มีนาคม 2520
	โทสหาญ	
	บ้านช้าง	
	หนองไม้ซุง	
	ข้าวเม่า	
	บ้านหีบ	
	สามบัณฑิต	
หนองน้ำส้ม		
8. บางบาล	สะพานไทย	ประกาศราชกิจจานุเบกษา
	กบเจา	วันที่ 17 สิงหาคม 2521
	มหาพรหมณ์	

ที่มา: สำนักงานปฏิบัติการระดับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สำหรับพื้นที่เขตดำเนินการปฏิรูปที่ดินจำแนกตามอำเภอมีดังนี้

(หน่วย : ไร่)

อำเภอ	พื้นที่ถือครองทำการเกษตร (เขตปฏิรูปที่ดิน)	พื้นที่เขตดำเนินการ ปฏิรูปที่ดิน
ลาดบัวหลวง	105,182	53,843
พระนครศรีอยุธยา	85,756	22,260
บางไทร	134,688	28,573
วังน้อย	133,859	130,730
เสนา	125,544	40,705
บางปะอิน	142,498	38,840
อุทัย	117,702	88,482
บางบาล	69,890	15,142
รวม	915,089	418,575

หมายเหตุ: พื้นที่เขตดำเนินการปฏิรูปที่ดิน คือ 1 ที่ดินเอกชน 2 ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล
3 ที่ดินราชพัสดุ 4 ที่ดินภูมิตาน

ที่มา: สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 จนถึงปี พ.ศ. 2538 สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ดำเนินการในชื่อของรัฐประกอบด้วย ที่ดินพระราชทาน ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล และที่ดินราชพัสดุ คิดเป็นเนื้อที่ทั้งหมด 10,970 ไร่ และจัดเกษตรกรเข้าทำประโยชน์ จำนวน 1,136 ราย ส่วนที่ดินเอกชนที่ได้ดำเนินการไปแล้ว และจัดเกษตรกรเข้า และเช่าซื้อ จำนวน 1,831 ราย ดังแสดงตามตารางข้างล่าง

ประเภทที่ดิน	เนื้อที่ (ไร่)	จำนวนเกษตรกร (ราย)
ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล		
อำเภอ/ตำบล		
พระนครศรีอยุธยา		
- ท่าवासกรี	4-3-23	2
ลาดบัวหลวง		
- หลักชัย	179-1-84	9
วังน้อย		
- ชะแมบ	136-3-69	4
รวม	321-0-76	15

ที่ดินภูมิทาน

บางบาล		
- มหาพราหมณ์	357-3-08	51
บางปะอิน		
- วัดยม	89-3-09	17
บางไทร		
- ช้างใหญ่	860-0-75	137
- บางยี่โท	1,291-1-57	129
- ราชคราม	376-3-39	48
- โคกช้าง	32-3-60	2
พระนครศรีอยุธยา		
- บ้านป้อม	136-0-63	13
- ปากกาน	477-3-39	40
- หันตรา	297-3-60	38
วังน้อย		
- วังน้อย	2,165-1-74	130
- สันทับ	184-1-95	14
อุทัย		
- ช้าวเฒ่า	117-3-44	14
เสนา		
- บางนมโค	480-1-07	76
- บ้านหลวง	490-0-45	110
- บ้านแกว	113-0-83	12
- ลาดงา	58-3-46	3
- สามกอ	410-3-30	44
รวม	7,941-2-51	878

ที่ดินราชพัสดุ

บางปะอิน		
- บางกระสัน	127-1-12	8
- บ้านหัว	159-2-96	8
- บ้านโพ	22-0-10	3
- เกาะเกิด	86-0-15	10
- เขียงรากน้อย	77-1-48	8

บางไทร		
- บางพลี	27-1-92	1
- หน้าไม้	124-0-30	15
- เขียงรากน้อย	9-3-60	1
- แคนออก	132-0-58	19
- โคกช้าง	25-1-46	3
- โปธิ์แดง	242-1-28	26
พระนครศรีอยุธยา		
- คลองสระบัว	37-3-02	20
- บ้านป้อม	11-0-65	10
ลาดบัวหลวง		
- ลาดบัวหลวง	5-3-12	1
วังน้อย		
- ช้างงาม	1,229-2-14	61
อุทัย		
- บ้านช้าง	10-3-84	1
- สามบัณฑิต	93-3-60	9
- หนองไม้ซุง	121-2-40	19
- โพลสาวหาญ	26-0-64	3
เสนา		
- ลาดงา	138-0-61	17
รวม	2,708-2-97	243

ที่ดินเอกชน

สัญญาเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

วังน้อย		
- ชะแมบ	851-3-15	49
- ลำตาเสา	288-2-55	36
- วังจุฬา	724-1-89	47
- วังน้อย	140-3-33	5
- สนนทیب	338-2-35	32
- หันตะเกา	696-3-54	37

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ลาดบัวหลวง

- คู้ตลอด	1,214-3-83	164
- พระยาบันลือ	564-0-14	81
- ลาดบัวหลวง	28-1-57	4
- สิงหนาท	195-1-35	25
รวม	5,043-3-70	480

ที่ดินเอกชน

สัญญาเช่าซื้อที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

วังน้อย

- ช้างงาม	60-1-77	2
- ชะแมบ	253-0-36	15
- ลำตาเสา	323-3-40	22
- วังจุฬา	2,030-3-45.75	109
- วังน้อย	61-1-93	3
- สนับทิม	327-3-53	27
- หันตะเกา	519-1-54	33

เสนา

- มารวิชัย	2-1-30	1
------------	--------	---

ลาดบัวหลวง

- คู้ตลอด	2,934-2-84	384
- พระยาบันลือ	2,952-1-57	377
- สามเมือง	46-0-00	5
- สิงหนาท	2,402-2-62	301
รวม	11,917-0-31.75	1,279

ที่มา : รายงานประจำปี 2538 สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากข้อมูลข้างต้นพอที่จะสรุปได้ว่า ที่ดินที่ ส.ป.ก. ได้ดำเนินการไปแล้วในพื้นที่ประเภทที่ดิน
บริจาคจำนวนทั้งสิ้น 321 ไร่ 76 ตารางวา ที่ดินภูมิทาน 7,941 ไร่ 2 งาน 51 ตารางวา ที่ดินราชพัสดุ
2,708 ไร่ 2 งาน 97 ตารางวา และที่ดินเอกชน 16,961 ไร่ 1.75 ตารางวา สำหรับเกษตรกรที่ได้เข้าทำ
ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวข้างต้นรวมทั้งสิ้น 2,895 ราย

4.3.2 รูปแบบการเช่าที่ดินจาก ส.ป.ก.

เมื่อ ส.ป.ก. ได้จัดซื้อหรือเวนคืนที่ดินแล้วจะนำที่ดินนั้นมาจัดให้แก่เกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินของตนเองหรือมีที่ดินเล็กน้อยได้เช่า ที่ดินที่สำนักงานปฏิรูปที่ดิน (ส.ป.ก.) จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้นำมาให้เกษตรกรเช่า ประกอบด้วยที่ดิน 4 ประเภท ได้แก่ ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล ที่ดินภูมิตาน ที่ดินราชพัสดุ และที่ดินเอกชน ดังนั้นหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขต่างๆ ในการทำสัญญาเช่าที่ดินในพื้นที่ทั้ง 4 ประเภท ที่กล่าวมา จึงมีความแตกต่างกันไปตามสภาพและประเภทที่ดินและประเภทผู้เช่าดังต่อไปนี้

(1) ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล

ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศลเป็นที่ดินที่ประชาชนทั่วไปได้ร่วมกันบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล เพื่อการปฏิรูปที่ดิน ที่ผ่านมามีผู้บริจาค 3 ราย จำนวน 4 แปลง รวมเนื้อที่ทั้งสิ้น 321 ไร่ 1 งาน 57 ตารางวา ซึ่งเนื้อที่ดังกล่าว สำนักงานปฏิรูปที่ดินฯ ได้ดำเนินการจัดสรรให้แก่เกษตรกรได้ทำสัญญาเช่าไปแล้ว จำนวน 15 ครัวเรือน

การจัดที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล จะเป็นลักษณะการแบ่งสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรที่ถือครองในพื้นที่อยู่เดิม ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของที่ดินเองหรือโดยการเช่า และที่เป็นอยู่ในขณะนั้นพื้นที่ทั้งหมดจะมีเอกสารสิทธิ์ที่เป็นโฉนด และ น.ส.3 แล้วทั้งสิ้น แต่เมื่อนำมากระจายสิทธิ์ตามโครงการปฏิรูปที่ดินแล้ว ผู้ถือครองจะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 กล่าวคือ แม้ผู้ที่ทำกินในพื้นที่นี้จะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ถือครองอยู่ แต่จะไม่มีสิทธิ์แบ่งแยกหรือโอนที่ดินดังกล่าวไปยังบุคคลอื่น เว้นแต่เป็นการตกทอดทางมรดกแก่ทายาทโดยธรรม หรือโอนไปยังสถาบันเกษตรกร หรือ ส.ป.ก. เพื่อประโยชน์ในการปฏิรูปที่ดินตามหลักเกณฑ์วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

สำหรับการเรียกเก็บค่าเช่าที่ดินที่ ส.ป.ก. เรียกเก็บจากที่ดินบริจาค โดย ส.ป.ก. จะจัดเก็บค่าเช่าเฉลี่ยไร่ละ 22 บาท

(2) ที่ดินภูมิตาน

ที่ดินอีกประเภทหนึ่งที่สำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้นำมาจัดสรรให้แก่เกษตรกรในจังหวัดก็คือ ที่ดินภูมิตาน ซึ่งเป็นที่ดินอันเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ที่เป็นไร่ในที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเพื่อการปฏิรูปที่ดิน โดยที่ดินภูมิตานนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 11,134 ไร่ 20 ตารางวา จำนวน 68 โฉนด และปัจจุบัน (ปี 2538) ส.ป.ก. ได้แบ่งสรรที่ดินภูมิตานให้แก่เกษตรกรที่เป็นผู้เช่าที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์อยู่เดิม

เป็นอันดับแรก ได้เข้าทำกินในรูปของการเช่า และได้จัดที่ดินให้แก่เกษตรกรไปแล้วทั้งสิ้น 878 ราย ในเนื้อที่ 7,941 ไร่ 2 งาน 51 ตารางวา

การเรียกเก็บค่าเช่าที่ดินภูมิตาน การกำหนดอัตราค่าเช่าที่ดินประเภทนี้จะถือตามอัตราที่สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เรียกเก็บจากเกษตรกร โดยลดลงจากที่เคยเรียกเก็บ 20% ซึ่งปัจจุบัน ส.ป.ก. จะจัดเก็บค่าเช่าเฉลี่ยไร่ละ 26 บาท

(3) ที่ดินราชพัสดุ

ปัจจุบัน ส.ป.ก. จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้รับที่ดินราชพัสดุ เพื่อนำมาจัดให้แก่เกษตรกร จำนวน 243 ราย ได้ทำสัญญาเช่า รวมพื้นที่ทั้งหมด 2,708 ไร่ 2 งาน 97 ตารางวา ทั้งนี้พื้นที่ดังกล่าวแต่เดิมจะอยู่ในความดูแลของ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง ลักษณะการเช่าที่ดินราชพัสดุ เพื่อทำการเกษตรไม่ว่าจะเป็นการเช่าเพื่อทำไร่หรือทำนาจะเป็นการเช่าตลอดชีวิตและเกษตรกรไม่มีสิทธิในการเช่าซื้อจากส.ป.ก. สำหรับการจัดเก็บค่าเช่าจากเกษตรกรในที่ดินดังกล่าวจะเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับที่ดินภูมิตานกล่าวคือ การเรียกเก็บโดย ส.ป.ก. จะลดลง 20% จากที่กรมธนารักษ์เคยเรียกเก็บอัตราค่าเช่าที่ส.ป.ก. จัดเก็บโดยเฉลี่ยไร่ละ 23 บาท ต่อปี

(4) ที่ดินเอกชน

ที่ดินเอกชนที่ ส.ป.ก. จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจัดซื้อหรือเวนคืน เพื่อให้เกษตรกรได้เข้าทำประโยชน์ในที่ดินและทำสัญญาเช่าหรือสัญญาเช่าซื้อที่ดินกับ ส.ป.ก. ตามที่เกษตรกรแสดงความจำนง จนถึงปัจจุบันมีเกษตรกรได้เข้าทำประโยชน์ในที่ดินดังกล่าวและได้ทำสัญญาเช่าไปแล้วเป็นจำนวนทั้งสิ้น 480 ราย ในเนื้อที่ 5,043 ไร่ 3 งาน 70 ตารางวา สำหรับเกษตรกรที่ได้ทำสัญญาเช่าซื้อนั้นมีจำนวนทั้งสิ้น 1,279 ราย ในเนื้อที่ 11,917 ไร่ 31.75 ตารางวา

ส่วนการเรียกเก็บค่าเช่าที่ดินในที่ดินเอกชนที่ ส.ป.ก. จัดซื้อหรือเวนคืนมาจะเป็นไปในลักษณะดังต่อไปนี้

(4.1) กรณีผู้เช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเป็นเกษตรกรรายใหม่ ไม่ได้เช่าที่ดินในบริเวณใกล้เคียงแปลงที่ดินที่ ส.ป.ก. จัดให้เช่า กำหนดอัตราค่าเช่าที่ดินให้เท่ากับร้อยละ 3 ของราคาที่ดิน ต่อไร่ ต่อปีที่ ส.ป.ก. ซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดิน

(4.2) กรณีผู้เช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เป็นผู้เช่าเดิมอยู่แล้วหรือได้เช่าที่ดินบริเวณใกล้เคียงแปลงที่ดินที่ ส.ป.ก. จัดให้เช่า ถ้าค่าเช่าที่เคยจ่ายหรือตกลงว่าจะจ่ายให้กับเจ้าของที่ดินเดิมนั้น สูงกว่าค่าเช่าที่กำหนดตาม (1.) ให้เก็บตามที่กำหนด ถ้าต่ำกว่าให้เก็บตามที่เคยจ่าย หรือตกลงไว้ว่าจะจ่ายให้เจ้าของที่ดินเดิม

(4.3) ถ้าที่ดินในพื้นที่โครงการใดที่ได้จัดซื้อมาแล้ว มีการแบ่งแปลงใหม่ และการแบ่งแปลงนั้นมีผลทำให้แปลงที่ดินใหม่มีการคาบเกี่ยวกับที่ดินหลายโฉนด ซึ่งมีราคาจัดซื้อต่างกันแล้ว กำหนดอัตราค่าเช่าให้เท่ากับร้อยละ 3 ของราคาที่ดินเฉลี่ยต่อไร่ ตามราคาจัดซื้อ หรือเวนคืนของแปลงที่อยู่ภายในกลุ่มที่จัดแบ่งแปลงนั้น

(4.4) ในกรณีเกษตรกรที่ได้รับการคัดเลือกอยู่เดิมต้องการเช่าที่ดินเพิ่มเติม และส.ป.ก. สามารถซื้อที่ดินแปลงใหม่ที่มีพื้นที่ติดกันได้ การเรียกเก็บค่าเช่าจากเกษตรกรรายนั้นให้พิจารณาเปรียบเทียบระหว่างเนื้อที่ที่เกษตรกรได้เช่าเดิมกับเนื้อที่ใหม่ที่จะจัดให้เกษตรกรเช่า โดยการคิดอัตราค่าเช่าให้คิดจากอัตราค่าเช่าที่คำนวณได้ตามหลักเกณฑ์การเรียกเก็บค่าเช่าที่ได้กำหนดไว้จากพื้นที่ส่วนใหญ่

(4.5) กรณีการเปลี่ยนมือของแปลงที่ดิน ที่ตั้งอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินไม่ว่าจะมาจากสาเหตุใดก็ตาม (ยกเว้นการเปลี่ยนมือกรณีตกทอดทางมรดก) เมื่อ ส.ป.ก. จัดเกษตรกรรายใหม่เข้าทำกินแทนเกษตรกรรายเดิม ส.ป.ก. จะใช้อัตราค่าเช่าเดิมที่เคยจัดเก็บจากเกษตรกรรายเดิมเป็นอัตราที่จะใช้เรียกเก็บจากเกษตรกรรายใหม่ต่อไป ถึงแม้ราคาที่ดินจะสูงขึ้นก็ตาม

สำหรับอัตราค่าเช่าจะคิดเท่ากับราคาที่ดินที่ได้จัดซื้อพร้อมกับอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี และระยะเวลาในการเช่าซื้อกำหนดไว้เป็น 4 ระยะ กล่าวคือ 5 ปี 10 ปี 12 ปี และ 15 ปี เกษตรกรที่ชำระค่าเช่าซื้อครบถ้วนตามที่กำหนดในสัญญาจึงจะได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นภายใต้บังคับมาตรา 39 นั่นก็คือห้ามแบ่งแยกหรือโอนที่ดินดังกล่าวให้แก่บุคคลอื่น ยกเว้นการตกทอดทางมรดกแก่ทายาท หรือโอนไปยังสถาบันเกษตรกร หรือ ส.ป.ก.

4.3.3 รูปแบบการเช่าซื้อที่ดิน

เกษตรกรที่จะสามารถเป็นผู้เช่าซื้อที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินได้จะต้องมีคุณสมบัติดังนี้

- (1) เป็นเกษตรกรที่ได้รับการคัดเลือกเข้าทำประโยชน์ในที่ดินตามระเบียบคณะกรรมการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตร (คปก.)
- (2) เป็นเกษตรกรซึ่งเป็นผู้เช่าที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินมาแล้วระยะเวลาหนึ่งหรือตามที่ คปจ. เห็นสมควร
- (3) เป็นผู้ยินยอมปฏิบัติตามระเบียบที่ทางราชการกำหนด
- (4) เป็นผู้ที่มีรายได้พอที่จะสามารถชำระค่าเช่าซื้อที่ดินได้
- (5) ในกรณีที่เป็นผู้เช่าที่ดินของ ส.ป.ก. จะต้องไม่เป็นผู้ติดค้างชำระค่าเช่าที่ดินของ ส.ป.ก. และหนี้สินของสถาบันอื่น โดยไม่มีเหตุผลอันสมควร

เส้นทางคมนาคมหลักที่ใช้ติดต่อระหว่างอำเภอวังน้อยกับกรุงเทพมหานคร จังหวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ถนนพหลโยธิน และ ถนนโรจนะ ซึ่งเส้นทางนี้จะติดต่อกับจังหวัดอยุธยา นอกจากนี้จะเป็นถนนติดต่อระหว่างตำบลและหมู่บ้านต่างๆ ส่วนใหญ่จะเป็นถนนลูกรัง

5.2 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตร

ในอดีตประชากรในอำเภอวังน้อยมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักถึงร้อยละ 90 นอกจากนั้นจะประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น ค้าขายและรับจ้าง ข้อมูลสถิติการทะเบียนราษฎร ณ เดือนมิถุนายน 2539 ประชากร วัยแรงงาน อำเภอวังน้อย ประมาณร้อยละ 84 ประกอบเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา รองลงมาคือ เลี้ยงปศุสัตว์และทำสวน ตามลำดับ ประมาณร้อยละ 16 ของประชากรวัยแรงงานทั้งหมดประกอบอาชีพรับจ้าง ได้แก่อาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ในการก่อสร้างโรงงานและบ้านจัดสรรแรงงานวัยหนุ่มสาวเริ่มหันไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม สาเหตุเพราะรัฐบาลได้ประกาศให้อำเภอวังน้อยเป็นเขตอุตสาหกรรม 1 ใน 3 อำเภอ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (อีก 2 อำเภอ คือ อำเภออุทัย และอำเภอบางปะอิน) ปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอวังน้อยมากกว่า 30 โรง จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของอุตสาหกรรมทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2529-2532 มีการซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรกันมาก ทำให้ที่ดินมีการเปลี่ยนมืออย่างรวดเร็ว จนถึงปัจจุบัน (ปี 2539) ยังมีเกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเองรอการขายอยู่ เช่น ในตำบลข้าวงาม ที่ดินที่อยู่ไกลจากถนนราคาซื้อขายไร่ละ 800,000 บาท ส่วนที่ดินที่ติดถนนพหลโยธิน-หนองแค ราคาประมาณไร่ละ 2,000,000 บาท และถ้าติดถนนวังน้อย-บางปะอิน จะมีราคาสูงถึงไร่ละ 6,000,000 บาท ส่วนตำบลชะแมบที่ดินที่ติดถนนจะราคาประมาณไร่ละ 7 - 8 ล้านบาท ผู้ที่ซื้อที่ดินเหล่านี้จะมีทั้งนายทุนที่มาจากกรุงเทพฯและผู้ที่มาจากตำบลใกล้เคียง หลังจากนายทุนซื้อแล้วก็จะนำที่ดินไปทำธุรกิจจัดสรรที่ดินบ้านจัดสรร สร้างโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลาง หรือบางรายจะรอขายเพื่อเก็งกำไร ทำให้พื้นที่บางส่วนของอำเภอวังน้อยกลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่า (idle land) ขณะเดียวกันจะเห็นได้ว่า พื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรทั้งอำเภอได้ลดลงจาก 119,483 ไร่ ในปี 2521 มาเป็น 94,791 ไร่ ในปี 2536 ดังแสดงรายละเอียดตามตารางต่อไปนี้

(หน่วย : ไร่)

ปี

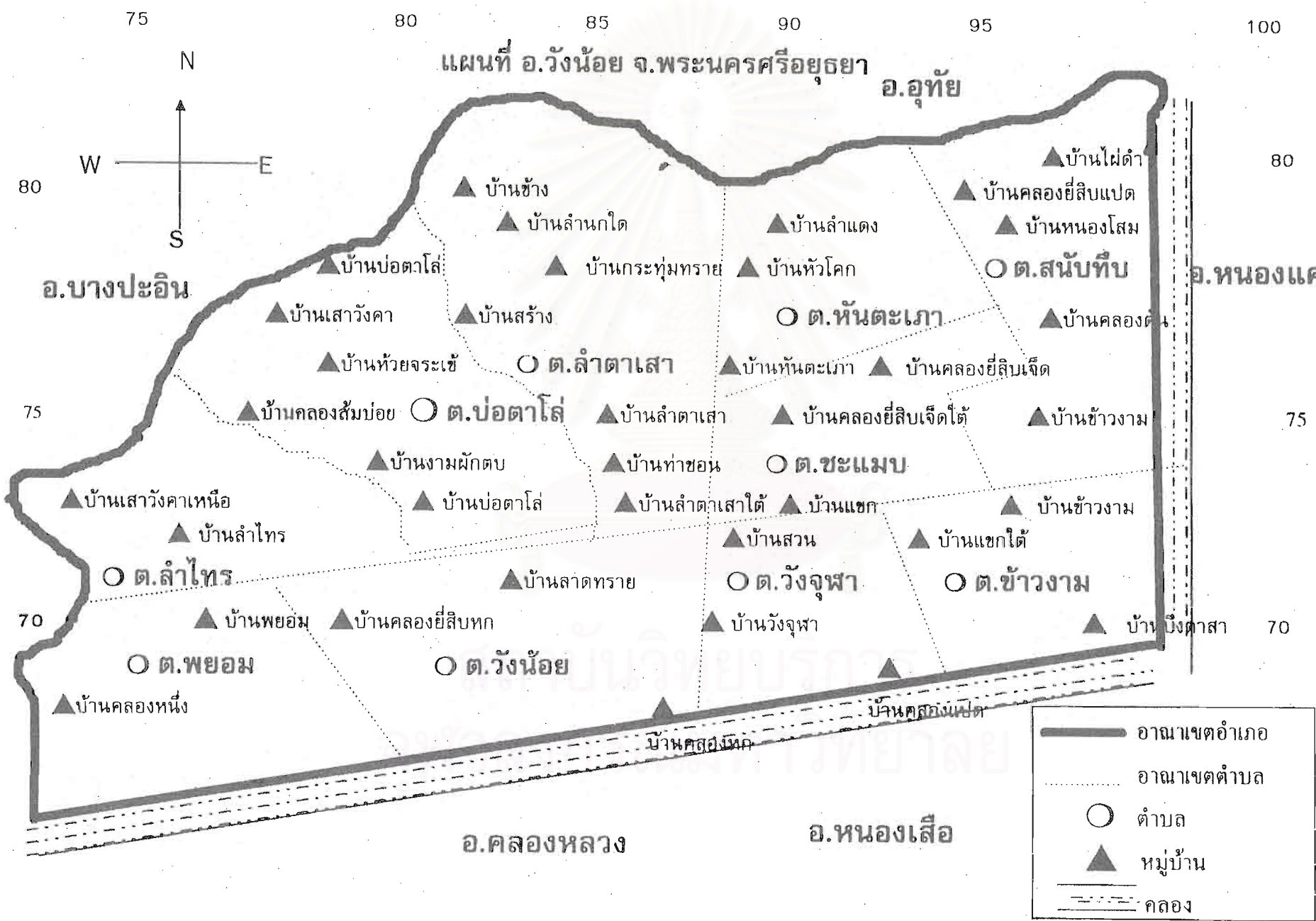
ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร	2521	2536
เนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด	119,483	94,791
- ที่นา	116,581	87,536
- ที่ไร่	342	2
- ที่สวนผลไม้	809	4,262
- ที่สวนผักและดอกไม้	382	81
- ที่ดินประเภทอื่นๆ	1,369	2,208
ที่อยู่อาศัย	3,881	n.a
ที่รกร้างว่างเปล่า	212	364

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนะโนการเกษตร ปี 2521 , 2536

นอกจากพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรจะลดลงอย่างเห็นได้ชัดในช่วงระยะเวลา 15 ปีแล้ว หากจำแนกพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรในแต่ละประเภท ปรากฏว่าพื้นที่ทำนาก็ลดลงแต่พื้นที่ทำสวนผลไม้จะขยายเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิมกว่าร้อยละ 50 ในปี 2536 และสวนผลไม้ที่เกษตรกรในปัจจุบันนิยมทำมากที่สุดได้แก่ สวนส้ม ทั้งนี้จากความเห็นของเกษตรกร การทำสวนส้มจะทำให้ครอบครัวมีรายได้ดีกว่าการทำนา เพราะช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมารายได้จากการทำนาของเกษตรกรค่อนข้างต่ำ ซึ่งมีสาเหตุมาจากหลายๆ ปัจจัยดังเช่น เกิดน้ำท่วม ข้าวราคาตก ผลผลิตต่ำ ต้นทุนในการผลิตสูง (เช่น ค่าปุ๋ย ค่าแรงงาน ค่าอุปกรณ์ต่างๆ) แม้ว่าการทำสวนส้มจะต้องใช้ระยะเวลาประมาณ 2-3 ปี ถึงจะได้รับผลผลิตก็ตามแต่รายได้ที่จะได้รับก็คุ้มกว่าการทำนา ประกอบกับในปัจจุบัน ภาครัฐได้เริ่มโครงการปรับโครงสร้างระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) ซึ่งโครงการดังกล่าวได้ส่งเสริมกิจกรรมสร้างสวนผลไม้ กิจกรรมไร่นาสวนผสม เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรโดยมีผู้รับผิดชอบโครงการคือ เกษตรอำเภอ และโครงการนี้ได้เริ่มขึ้นที่อำเภอวังน้อย ในปี 2538 เพื่อให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในด้านพันธุ์พืช ปุ๋ย และ ธกส. ก็ได้ให้การสนับสนุนเงินกู้ยืมแก่เกษตรกร เพื่อนำมาใช้จ่ายในกิจกรรมนี้เป็นกรณีพิเศษ โดยการให้เงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำ (ร้อยละ 12 ต่อปี)

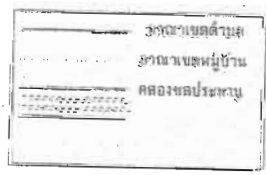
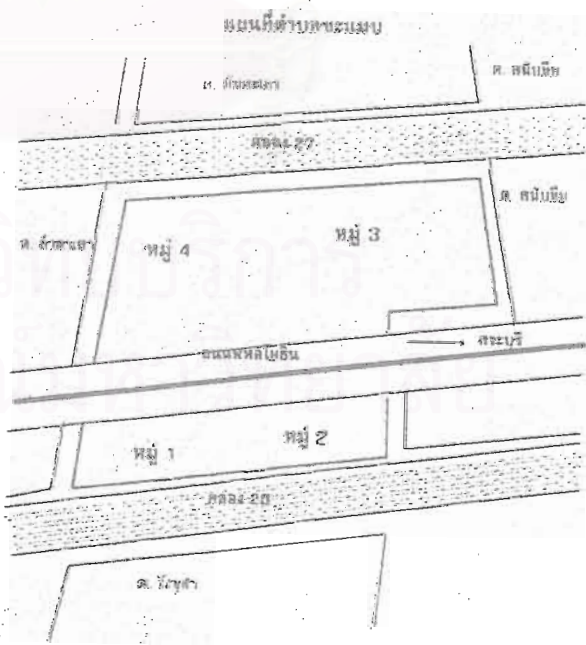
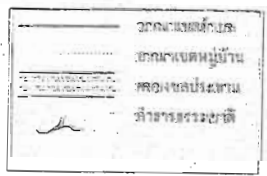
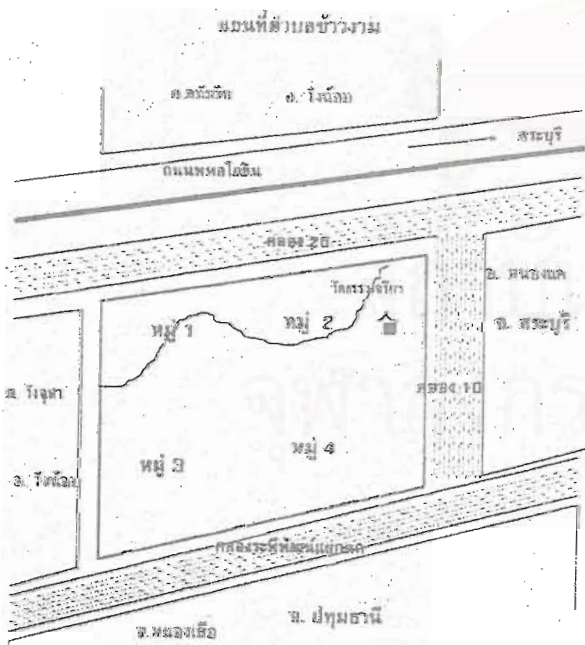
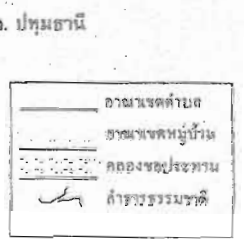
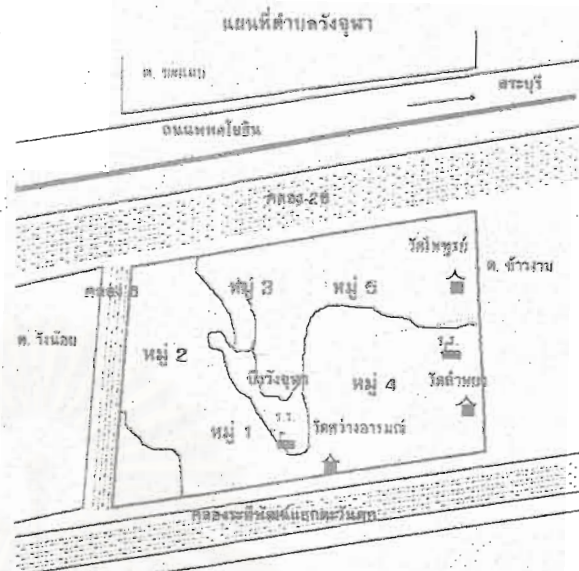
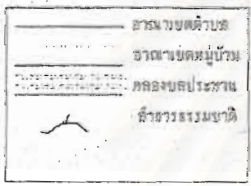
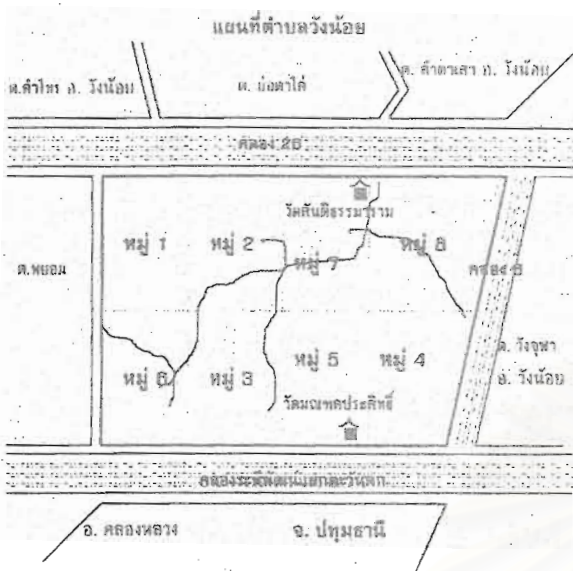
5.3 ภาวะการเช่าที่ดินและการเปลี่ยนแปลง

ตามที่ได้นำเสนอในตอนต้นแล้วว่าอำเภอวังน้อยเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอยุธยา ที่ได้ถูกกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่ปฏิรูปที่ดินโดยมีการประกาศราชกิจจานุเบกษาในวันที่ 17 สิงหาคม 2519 ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากอำเภอวังน้อยมีเกษตรกรที่ถือครองที่ดินในลักษณะเช่าเกินกว่าร้อยละ 70 และเป็นอำเภอที่มีผู้เช่ามากที่สุดเป็นอันดับหนึ่งในจังหวัด ดังจะเห็นได้จากข้อมูลสถิติ สำนะโนการเกษตรสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี 2521 พบว่าร้อยละ 79.66 ของเกษตรกรทั้งหมดในอำเภอวังน้อยมีการถือครอง

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาทางวัฒนธรรมอยุธยา

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ที่ดินแบบเช่า รองลงมาคืออำเภอกาชีร้อยละ 76.98 อำเภออุทัยร้อยละ 76.79 อำเภอนครหลวงร้อยละ 74.53 และอำเภอลาดบัวหลวงร้อยละ 70.54 สาเหตุที่เกษตรกรอำเภอวังน้อยประสบปัญหาการเช่ามากกว่าเกษตรกรอำเภออื่นๆ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพราะพื้นที่เพาะปลูกเขตอำเภอวังน้อยแต่เดิมเป็นพื้นที่เรียกว่า พุงหลวงรังสิต ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะถูกยึดครองโดยกลุ่มศักดินาหรือผู้ที่มีสถานภาพในสังคมสูงเป็นเจ้าของรายละหลายๆ จึงทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องเช่าที่ดินทำกินนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ฉะนั้นเจ้าของที่ดินที่เกษตรกรอำเภอวังน้อยเช่าทำส่วนใหญ่ จึงเป็นเจ้าของที่ดินที่มีภูมิลำเนาในเขตกรุงเทพมหานคร ดังที่ได้ศึกษาไว้อย่างละเอียดโดย พิณิจ ลากษณานนท์ ในรายงานผลการวิจัย โครงการอยุธยาเรื่อง **ปัญหาที่ดิน** (2525)

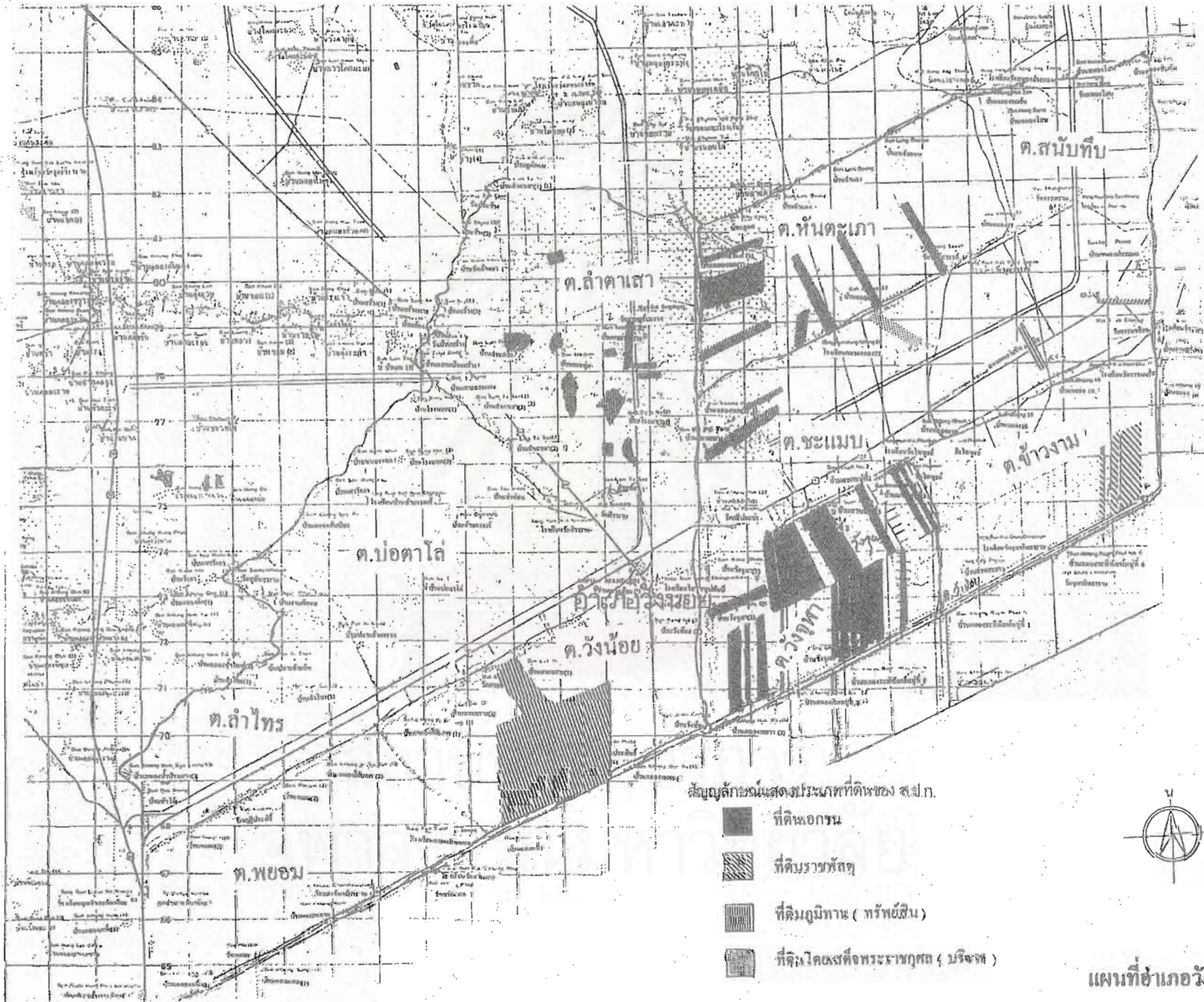
ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน การแก้ไขปัญหาการเช่าที่ดินของเกษตรกร โดยสำนักงานปฏิรูปที่ดินยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้จากข้อมูลสำมะโนการเกษตร ปี 2536 พบว่า เกษตรกรผู้เช่าในอำเภอวังน้อยยังคงอยู่ในอัตราที่สูงคือร้อยละ 73.74 ดังแสดงตามตารางต่อไปนี้

อำเภอ	ปี			
	2521		2536	
	เจ้าของที่ดิน	เช่า	เจ้าของที่ดิน	เช่า
อุทัย	652	2,197 (76.79)	692	2,107 (74.90)
กาชี	478	1,629 (76.98)	533	1,532 (74.19)
วังน้อย	589	2,319 (79.66)	618	2,039 (73.74)
นครหลวง	524	1,578 (74.53)	571	1,317 (68.74)
ลาดบัวหลวง	816	1,963 (70.54)	1,361	1,994 (59.22)

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำมะโนการเกษตร ปี 2521 , 2536

หมายเหตุ : ข้อมูลในวงเล็บเป็นร้อยละของเกษตรกรผู้เช่าที่ดิน

และจากข้อมูลในปี 2537 ศึกษาโดย Dr. Jacques Amyot เรื่อง The Structure of Employment Of The Rural Population Of Ayutthaya Province ซึ่งวิเคราะห์จากข้อมูล กชช.2ค ปี 2537 ได้ชี้ให้เห็นว่า ในปีดังกล่าวอำเภอวังน้อยมีครัวเรือนเกษตรกรที่เช่าบางส่วน ร้อยละ 21.6 และเช่าทั้งหมด ร้อยละ 48.2 ของครัวเรือนทั้งหมด (ตารางที่ 12 หน้า 13) นอกจากนี้ยังพบว่าร้อยละ 1.9 เป็นการเช่าจากญาติ เช่าจากเพื่อนบ้าน ร้อยละ 5.6 และเช่าจากเจ้าของที่ดินที่มีภูมิลำเนาในหมู่บ้านของตน ร้อยละ 92.6 (ตารางที่ 14 หน้า 13) ดังนั้น ตลอดช่วงเวลาของการดำเนินการแก้ไขปัญหาการ

ถือครองที่ดินโดยเฉพาะปัญหาของเกษตรกรนาเช่าในเขตพื้นที่อำเภอวังน้อย โดยสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อาจกล่าวได้ว่ายังไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการ และไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเกษตรกรในเขตพื้นที่มากนัก ทั้งนี้จะเห็นได้จากเป้าหมายของพื้นที่เขตดำเนินการปฏิรูปที่ดินอำเภอวังน้อยได้กำหนดไว้ 130,730 ไร่ แต่ในทางปฏิบัติในช่วงปี 2519-2538 ส.ป.ก. สามารถดำเนินการจัดซื้อที่ดินเอกชนได้เพียงประมาณ 6,618 ไร่ 0 งาน และ 79.8 ตารางวา โดยได้จัดให้เกษตรกรเช่าและเช่าซื้อ 626 ราย ส่วนที่ดินประเภทอื่น ๆ ได้แก่ ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล ที่ดินภูมิตาน และที่ดินราชพัสดุ ส.ป.ก. ได้ดำเนินการไปแล้ว 3,716 ไร่ 1 งาน 52 ตารางวา และจัดให้เกษตรกรได้เช่าทำประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าว จำนวน 209 ราย รวมเนื้อที่ทั้งหมดที่ ส.ป.ก. ได้จัดสรรให้แก่เกษตรกร 10,334 ไร่ 0 งาน และ 79.8 ตารางวาเท่านั้น หรือร้อยละ 8 ของเนื้อที่ของโครงการ

6. สรุปผลและวิเคราะห์ปัจจัยที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการดำเนินงานของรัฐ

จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจังหวัดที่มีประชากรประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลักมาตั้งแต่ในอดีต ประชากรกว่าร้อยละ 50 ของประชากรทั้งหมดของจังหวัดประกอบอาชีพการเกษตร จากที่ผ่านมามีการผลิตในภาคเกษตรที่เคยเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีความสำคัญของอยุธยามาโดยตลอดในฐานะที่เป็นแหล่งจ้างกำลังแรงงานและสร้างรายได้ให้กับประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัด ซึ่งปัจจุบันนับวันจะเผชิญกับปัญหาต่างๆ มากมาย ดังเช่น ปัญหาการเช่านา ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ปัญหาสภาพดิน ผลผลิตตกต่ำ และปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร จากสภาพปัญหาต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับการขยายตัวของการลงทุนด้านอุตสาหกรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยานับตั้งแต่ปี 2530 เป็นต้นมา ทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้นและมีการซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรกันมาก ประชากรในภาคเกษตรได้หันไปสู่งานใหม่นอกภาคเกษตรเพิ่มมากขึ้น เช่น การเข้าสู่งานในโรงงานอุตสาหกรรม การพาณิชย์ และการบริการ เป็นต้น จากสภาพการณ์เช่นนี้เป็นสาเหตุให้ในช่วงปี 2528-2534 ขนาดของเนื้อที่ถือครองเพื่อเกษตรกรรมในจังหวัดอยุธยามีอัตราการขยายตัวลดลงร้อยละ 1.9 ต่อปี ในขณะที่เดียวกันการขยายตัวและการเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมได้ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว แต่ในทางตรงข้ามการดำเนินงานของรัฐเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาเช่าที่ดินของเกษตรกรตามแนวทางการปฏิรูปที่ดินกลับดำเนินไปอย่างล่าช้า

จนถึงปัจจุบัน (ปี 2537) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมจังหวัดอยุธยา ได้ดำเนินการจัดที่ดินให้แก่เกษตรกรของอยุธยาได้เช่าและเช่าซื้อไปได้เพียง 2,895 ราย รวมเนื้อที่ทั้งหมด 27,932 ไร่ 2 งาน และ 25.8 ตารางวาเท่านั้น ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 6 ของพื้นที่เป้าหมายทั้งหมด โดยรวมอาจกล่าวได้ว่าความขัดแย้งในหลักการเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การดำเนินงานของ ส.ป.ก. เกิดความล่าช้าและไม่บรรลุผลตามเป้าหมาย ทั้งนี้เพราะว่าเป้าหมายของการปฏิรูปที่ดินฯ คือ การปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิ

และการถือครองที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ทำให้เกษตรกรผู้เช่าและผู้ไร้ที่ดินทำกินมีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดิน¹ แต่ในทางกฎหมายปฏิรูปที่ดินเองมีบทบัญญัติที่ขัดแย้งกับหลักการดังกล่าว ซึ่งส่งผลให้การปฏิรูปที่ดินที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันมิได้เป็นการปฏิรูปที่ดินที่แท้จริงและไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพการถือครองที่ดินมากนักซึ่งวิเคราะห์ได้ดังนี้

(1) เกษตรกรผู้เช่าส่วนใหญ่ในพื้นที่โครงการยังคงมีสถานภาพเป็นผู้เช่าอยู่ต่อไป เนื่องจาก ส.ป.ก. ได้มุ่งเน้นการจัดที่ดินของรัฐ (เช่น ที่ดินภูมิกาน ที่ราชพัสดุ) ให้แก่เกษตรกรมากกว่าการจัดที่ดินที่ได้จากการเวนคืนหรือจัดซื้อจากเจ้าของที่ดินรายใหญ่ ดังนั้นเกษตรกรจึงมีสิทธิในการเช่าระยะยาวเพียงอย่างเดียวไม่สามารถเช่าซื้อได้เท่ากับตกเป็นผู้เช่าของ ส.ป.ก. ตลอดไป เพราะมีบทบัญญัติในกฎหมายว่าห้ามโอนสิทธิในที่ดินของรัฐ สถานภาพด้านสิทธิการถือครองที่ดินของเกษตรกรผู้เช่าส่วนใหญ่จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงหลังจากมีการปฏิรูปที่ดินไปแล้ว

(2) แม้ว่าพระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ.2518 จะให้อำนาจ ส.ป.ก. จัดซื้อหรือเวนคืนที่ดินในสวนที่เกษตรกรแต่ละครอบครัวถือครองเกิน 50 ไร่ ในกรณีที่เกษตรกรประกอบเกษตรกรรมด้วยตนเอง และเกิน 100 ไร่ ในกรณีที่เกษตรกรใช้เลี้ยงสัตว์จำพวกสัตว์ใหญ่ (มาตรา 29) และนำที่ดินที่เกษตรกรมีเกินสิทธิมากระจายให้แก่เกษตรกรอื่นต่อไป แต่ในทางปฏิบัติ คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินจังหวัดจะกำหนดให้จัดที่ดินให้แก่เกษตรกรที่เป็นผู้เช่าเดิมอยู่ก่อนแล้ว และส่วนใหญ่จะกำหนดให้จัดที่ดินให้เกษตรกรเหล่านั้นครอบครัวละ 20-30 ไร่ นอกจากนี้คณะกรรมการปฏิรูปที่ดินยังอนุโลมให้ผู้ถือครองที่ดินเกินกว่า 50 ไร่ แบ่งแยกที่ดินให้แก่ทายาทได้ การดำเนินงานตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นการกระจายที่ดินระหว่างผู้ถือครองที่ดินอยู่ก่อนแล้วเท่านั้นและที่สำคัญคือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดของการถือครองที่ดินเพียงเล็กน้อยเพราะว่าขนาดของที่ดินหลังจากกระจายสิทธิ์จะมีขนาดเฉลี่ยใกล้เคียงกับก่อนการกระจายสิทธิ์

(3) การดำเนินงานของปฏิรูปที่ดินภายใต้หลักเกณฑ์ตามในข้อ (2) จะเห็นได้ว่าเป็นการจัดที่ดินที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ถือครองที่ดินเดิมมากกว่าผู้ไร้ที่ดินทำกินและผู้เช่า ดังนั้นโอกาสที่ผู้ไร้ที่ดินทำกินและผู้เช่าดังกล่าวจะได้รับที่ดินจาก ส.ป.ก. จึงมีน้อยมาก

(4) การจัดที่ดินให้แก่เกษตรกรในลักษณะที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่คณะกรรมการการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมกำหนดตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าต่อไปจะไม่เหลือที่ดินไว้สำหรับการจัดที่ดินให้เกษตรกรที่จะเพิ่มขึ้นในอนาคต

¹ ความหมายของ "การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม" กำหนดไว้ในกฎหมายปฏิรูปที่ดินมาตรา 4 ความว่า "การปรับปรุงเกี่ยวกับสิทธิการถือครองในที่ดินเพื่อเกษตรกรรม รวมตลอดถึงการจัดซื้อเช่าที่ดินเพื่อเกษตรกรนั้น โดยรัฐบาลหรือที่รัฐจัดซื้อหรือเวนคืนจากเจ้าของที่ดินซึ่งมิได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นด้วยตนเองหรือมีที่ดินเกินสิทธิตามพระราชบัญญัตินี้ ที่จัดให้แก่เกษตรกรผู้มีที่ดินของตนเองหรือเกษตรกรที่มีที่ดินเล็กน้อยไม่เพียงพอแก่การครองชีพและควมมีเกษตรกรได้เช่าซื้อ เช่าหรือเช่าทำประโยชน์โดยรัฐให้ความช่วยเหลือ ในการพัฒนาอาชีพเกษตรกร การปรับปรุงทรัพยากรและปัจจัยการผลิต ตลอดจนการลดและกวจานนายให้เกิดผลดียิ่งขึ้น"

นอกจากปัญหาความขัดแย้งในหลักการ ที่ถือว่าเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญทำให้การดำเนินงานของ ส.ป.ก. มิได้เป็นการปฏิรูปที่ดินอย่างแท้จริง (แต่เป็นเพียงการจัดที่ดินให้แก่เกษตรกรเท่านั้น) และไม่อาจแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมได้แล้วยังมีปัจจัยด้านอื่นๆที่เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการดำเนินงานของ ส.ป.ก. ได้แก่ 1) ข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณแผ่นดินที่ต้องใช้อย่างมหาศาลเพื่อนำมาจัดซื้อ และเวนคืนที่ดินจากเอกชน รวมทั้งปัญหาราคาที่ดิน ซึ่งสูงกว่าที่ทางราชการกำหนด การจัดซื้อที่ดินจากเอกชนจึงไม่สามารถกระทำได้ในปริมาณมากและโดยรวดเร็ว 2) ที่ดินที่ซื้อได้มักอยู่กระจัดกระจายไม่เป็นผืนใหญ่ทำให้พัฒนายาก และ 3) เจ้าของที่ดินรายใหญ่ไม่ให้ความร่วมมือและไม่ยินยอมขายที่ดินให้แก่ ส.ป.ก.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ศูนย์สถิติการเกษตร. การถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของประเทศ
ไทย ปี 2534. กรุงเทพฯ : ศูนย์สถิติการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ , 2537.
- จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. แผนการลงทุนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา : มปท,
2537.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยสังคม. โครงการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เรื่องสถานภาพ
ทางกฎหมายของเกษตรกรภายใต้โครงการปฏิรูปที่ดิน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยสังคม. รายงานผลการวิจัย โครงการอยุธยา เล่ม 1 ปัญหา
ที่ดิน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2525.
- บริษัท ไชชิโอ เอคโคไคโนมิก คอนซัลแตนท์ จำกัด. ข้อมูลพื้นฐานของการจัดทำแผนลงทุน จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : บริษัท ไชชิโอ เอคโคไคโนมิก คอนซัลแตนท์ จำกัด , 2537.
- โอกาส ศักยภาพ และข้อจำกัดการลงทุน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ :
บริษัท ไชชิโอ เอคโคไคโนมิก คอนซัลแตนท์ จำกัด, 2537.
- สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. การดำเนินงานปฏิรูปที่ดินในที่ดินพระราชทานและ
ที่ดินโดยเสด็จพระราชกุศล. กรุงเทพฯ : สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม , 2539.
- การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. เอกสารเผยแพร่ฉบับที่ 244.
- รายงานประจำปี 2536. กรุงเทพฯ : กองวิชาการและแผนงาน สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อ
เกษตรกรรม , 2537.
- รายงานประจำปี 2536 สำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
พระนครศรีอยุธยา : เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม , 2536.
- รายงานประจำปี 2537 19 ปีกับการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
พระนครศรีอยุธยา : เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม , 2537.
- รายงานประจำปี 2538 สำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.
พระนครศรีอยุธยา : สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม , 2538.
- สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กองวิชาการและแผนงาน . สถิติที่สำคัญเกี่ยวกับที่ดินของ
ประเทศไทยประจำปี 2537. เอกสารสถิติฉบับที่ 1105 , 2539.
- สถิติที่สำคัญของการปฏิรูปที่ดิน ปี 2538. เอกสารปฏิรูปที่ดิน ฉบับที่ 264 , 2539.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. รายงานประจำปี 2538. พระนครศรีอยุธยา :
ฝ่ายแผนงาน สำนักงานเกษตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา , 2538.

สำนักงานเกษตรอำเภอวังน้อย. รายงานผลการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตร อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา : สำนักงานเกษตรอำเภอวังน้อย , 2539.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. รายงานสำมะโนการเกษตร 2521 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ :
สำนักงานสถิติแห่งชาติ , 2521.

..... รายงานสำมะโนการเกษตร 2536 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติ
แห่งชาติ , 2536.

สำนักงานอำเภอวังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา. การตรวจเยี่ยมสภาพพื้นที่. พระนครศรีอยุธยา :
เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม , ม.ป.ป.

..... บรรยายสรุปข้าราชการ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา :
เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม , ม.ป.ป.

..... แผนพัฒนาลุ่มน้ำ อ.วังน้อย 2535-2539. พระนครศรี-อยุธยา : เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม,
ม.ป.ป.

Amyot , Jacques. The Structure Of Employment Of The Rural Population Of Ayutthaya
Province. Reference , 1994.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**การเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้านใน
จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในช่วงเวลา 30 ปี**

อาภา ตีรวงศ์ ณ อยุธยา

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

ในอดีตความสมบูรณ์ในลักษณะที่กล่าวกันว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” คงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไป โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลางของประเทศที่อุดมไปด้วยแหล่งน้ำหลายรูปแบบที่เป็นแม่น้ำ ลำห้วย หนอง บึง คลอง และที่ราบลุ่มน้ำขัง ผู้ปกครองประเทศในอดีตได้เล็งเห็นประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์เหล่านั้น เพื่อกิจการที่จะทำนุบำรุงบ้านเมือง จึงให้มีการเก็บภาษีอากรแก่ผู้นำทรัพยากรธรรมชาติออกมาใช้ มีการเก็บอากรค่าน้ำสำหรับผู้ปลูกข้าว เก็บอากรป่าไม้สำหรับผู้ทำกิจการเกี่ยวกับป่าไม้และของป่า และเก็บอากรค่าน้ำจากผู้ที่ทำกิจการจับสัตว์น้ำเพื่อจำหน่าย การทำประมงจึงเป็นกิจกรรมประเภทหนึ่งที่รัฐสามารถจัดเก็บรายได้ตลอดมาตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ การทำประมงในแหล่งน้ำธรรมชาติดำเนินสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ขณะที่การเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของตลาดภายนอกประเทศ ในช่วงเวลา 30 ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดการทำประมงในลักษณะเพาะเลี้ยงเกิดขึ้นทั่วไป ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ถูกนำมาใช้เพื่อพัฒนาการประมงแบบดั้งเดิม คือจับตามธรรมชาติ เปลี่ยนมาเป็นการผลิตเองด้วยเทคโนโลยี เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้นจนเป็นอุตสาหกรรมการประมงสมัยใหม่ เริ่มเข้ามามีบทบาทไม่เฉพาะแต่การทำประมงในน้ำเค็มเท่านั้น แม้แต่การทำประมงในน้ำจืด ตามแม่น้ำ ลำคลอง ก็มีเกิดขึ้นมากมาย

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นับเป็นแหล่งผลิตปลาน้ำจืดตามธรรมชาติแหล่งใหญ่ที่สุดในจังหวัดภาคกลางแห่งหนึ่ง การจับปลาคงใช้วิธีแบบพื้นบ้านสืบต่อกันจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการเพาะเลี้ยงด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่จะเข้ามามีบทบาทต่อการประมงในจังหวัดในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมาก็ตาม แต่ในภาพรวมผลผลิตด้านการประมงของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยังคงขึ้นอยู่กับกรจับปลาตามธรรมชาติอยู่นั่นเอง

แม้ว่าการทำประมงตามธรรมชาติของชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะไม่แตกต่างจากการทำประมงตามธรรมชาติในจังหวัดในภาคกลางอื่นๆเท่าใดนัก แต่การทำประมงโดยวิธีอย่างไรนั้นมีปัจจัยด้านกายภาพของจังหวัดนั้นๆ เป็นตัวกำหนดวิธีทำการประมงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การทำประมงตามธรรมชาติ หรือการทำประมงพื้นบ้านของชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจึงมีไม่กี่ประเภท และที่จะนำมากล่าวถึงในรายงานฉบับนี้ จะเป็นการทำประมงพื้นบ้านที่ทำกันมากที่สุด 3 ประเภท คือ การล้อมกรำ การทำปอหล่อ และการยกยอ

รายงานเรื่องการเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้าน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในช่วงเวลา 30 ปีนี้ พยายามที่จะอธิบายให้เห็นความเปลี่ยนแปลงการทำประมงแบบพื้นบ้าน และปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีผลทำให้การทำประมงแบบธรรมชาติเป็นเพียงกิจกรรมเสริมรายได้ของครอบครัว และเป็นอาชีพหลักให้กับคนที่ไม่มีที่ทำกินที่ไม่ได้เปลี่ยนอาชีพเข้าไปสู่งานอุตสาหกรรม

ประมงพื้นบ้านคืออะไร

คำนิยาม “ประมงพื้นบ้าน” ไม่มีการบัญญัติไว้ที่ไหน แม้แต่กรมประมงเองพยายามให้ความหมาย ประมงพื้นบ้านแต่เป็นความหมายที่ใช้กันเฉพาะในกลุ่มผู้ที่ทำการประมงในทะเล เนื่องจากการทำประมงทะเลมีกิจกรรมหลายขนาด การจำแนกขนาดของการทำประมงทำให้ง่ายในการพิจารณาการเก็บภาษีอากร และการทำนิติกรรมอื่นๆ ในการกำหนดขนาดของการทำประมงทะเล จะใช้ขนาดความกว้างและยาวของลำเรือที่ออกจับปลา และจำนวนลูกเรือที่ประกอบกิจกรรมเป็นหลักเกณฑ์กว้างๆ กำหนด ว่าเป็นการทำประมงขนาดใหญ่ ขนาดกลาง หรือ ขนาดเล็ก ส่วนประมงพื้นบ้านจะเป็นกลุ่มทำการประมงด้วยเรือ และเครื่องมือขนาดเล็ก ตามชายฝั่งทะเล ดังนั้นประมงพื้นบ้านในความหมายนั้น คือการใช้เครื่องมือจับปลาพื้นบ้านแบบง่ายๆ เพื่อใช้จับปลาตามบริเวณไม่ห่างฝั่งทะเลมากนัก

ในการทำประมงในน้ำจืด ไม่เคยปรากฏว่า มีการแยกขนาดของกิจกรรมออกเป็นขนาดต่างๆ เหมือนการทำประมงในทะเล แต่มีการจำแนกเป็นการทำประมงแบบ “เพาะเลี้ยง” หมายถึงขุดปอเลี้ยงปลา และการทำประมงแบบ “จับปลาตามธรรมชาติ” ด้วยเหตุที่การทำประมงแบบจับปลาธรรมชาติยังคงใช้เครื่องมือจับปลาแบบดั้งเดิมสืบต่อกันมาไม่เคยเปลี่ยนแปลง สิ่งที่เปลี่ยนแปลงกลายเป็นการพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งทำให้การ “เพาะเลี้ยง” มีบทบาทเพิ่มขึ้นในการประมงน้ำจืด ขณะที่การจับปลาตามธรรมชาติเริ่มลดบทบาทลง ดังนั้นนิยามว่า “ประมงพื้นบ้าน” ในการทำประมงน้ำจืด ถ้าจะหมายถึงการทำประมงแบบจับปลาตามธรรมชาติคงไม่ผิดนัก และรายงานฉบับนี้จะยึดถือความหมายของ ประมงพื้นบ้านว่า หมายถึงการจับปลาตามธรรมชาติด้วยเครื่องมือจับ และวิธีการจับที่สืบทอดมาเป็นเวลานานแล้ว

ลักษณะประมงพื้นบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เพื่อที่จะเข้าใจการทำประมงพื้นบ้าน จำเป็นที่จะต้องมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำของรัฐบาล ด้วยพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 รัฐบาลได้กำหนดมาตรการควบคุมพื้นที่ทำการประมง โดยการจำแนกที่จับปลาเอาไว้ 4 ประเภท² คือ **ที่รักษาพืชพันธุ์ ที่ว่าประมงที่อนุญาต และที่สาธารณประโยชน์** โดยนัยของกฎหมาย ประเภทที่หนึ่ง “ที่รักษาพืชพันธุ์” จะเป็นพื้นที่ห้ามจับสัตว์น้ำเพื่อจะเก็บรักษาไว้สำหรับเพาะพันธุ์ หรือขยายพันธุ์ ประเภทที่สอง คือ “ที่ว่าประมง” เป็นพื้นที่ทำการประมงที่รัฐจะเปิดประมงให้บุคคลเข้าทำการประมงผูกขาด ใครประมงราคาสูงก็จะได้รับสิทธิ์ไปเป็นเวลา 1 ปี หรือหลายปีแล้วแต่กำหนด ประเภทที่สาม คือ “ที่อนุญาต” เป็นพื้นที่ทำการประมงที่รัฐประกาศเป็นที่อนุญาตก่อน และผู้ใดจะเข้าทำการประมงต้องขออนุญาต ที่อนุญาตมีเงื่อนไขแตกต่างจากที่ว่าประมง ในเรื่องเกี่ยวกับจำนวนผู้มีสิทธิเข้าทำการประมง ถ้าเป็น “ที่อนุญาต” จำนวนผู้ขออนุญาตในที่แห่งนั้นมีจำนวนเท่าไรไม่จำกัดตั้งแต่ 1 รายขึ้นไป ส่วนกรณี “ที่ว่าประมง” ผู้ที่ประมงราคาได้เพียงคนเดียวเท่านั้นที่มีสิทธิทำการประมงในบริเวณนั้นได้ และประเภทที่สี่ “ที่สาธารณประโยชน์” เป็นพื้นที่ที่ใครๆ ก็สามารถเข้าทำการประมงได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากรัฐบาลแต่อย่างใด ดังนั้นในทางปฏิบัติแล้ว ทุกจังหวัดจะต้องมีการประกาศให้รู้ทั่วกันว่า พื้นที่แหล่งน้ำที่ใดเป็นพื้นที่ทำการประมงประเภทใดใน 4 ประเภทที่กล่าวข้างต้น

ในปี พ.ศ. 2517 รัฐบาลโดยมติคณะรัฐมนตรี ได้ประกาศยกเลิกที่ทำการประมงประเภท “ที่ว่าประมง” ด้วยเหตุผลที่เห็นว่าเป็นการผูกขาดทำการประมงแต่เพียงบุคคลเดียว และโดยมากจะเป็นบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ราษฎรทั่วไปไม่ได้รับประโยชน์ จึงให้ยกเลิกตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันนี้ มีพื้นที่ทำการประมงเพียง 3 ประเภท คือ **ที่รักษาพืชพันธุ์ ที่อนุญาต และที่สาธารณประโยชน์**

จังหวัดอยุธยา มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม พื้นที่ทั้งจังหวัดอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ 3.50 เมตร แหล่งน้ำที่เป็นแหล่งทำการประมง นอกจากเป็นแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำน้อย แล้วยังมีคลองที่ขุดขึ้นมาสมัยใดไม่มีหลักฐานปรากฏชัด เชื่อมระหว่างแม่น้ำเหล่านั้น เป็นโครงข่ายเชื่อมโยงทั้งจังหวัด เพื่อใช้ในการคมนาคมขนส่งข้าว และผลิตผลการเกษตร³ จึงนับได้ว่าจังหวัดอยุธยามีพื้นที่ทำการประมงมากกว่าจังหวัดอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน ด้วยเหตุที่แหล่งน้ำส่วนใหญ่เป็นแม่น้ำลำคลอง การทำประมงที่พบเป็นส่วนมาก คือ **เหียบหนุ่ยกรำ ในที่อนุญาต ยกยอ (ยอขันซ่อ) ในที่อนุญาต และชูดบ่อล่อ ในที่อนุญาต และในแหล่งน้ำ**

² พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490

³ Shigeharu TANABE, *Historical Geography of the Canal System in the Chao Phraya Delta from the Ayutthaya Period to the Fourth Reign of the Ratawakosin Dynasty*. The Center for Southeast Asian Studies, Kyoto University, Kyoto Japan, 1977.

ในที่สาธารณะทั่วไป จะมีการทำประมงจับปลาตามธรรมชาติด้วยเครื่องมือพื้นบ้าน เช่น แห ซ้าย สุ่ม เฝือก และเครื่องอื่นต่างๆ

การทำประมงในที่อนุญาตเทียบหน้ากรำ

ปัจจุบันเมื่อรัฐยกเลิกที่ว่าประมง คงเหลือแต่ให้ทำประมงได้ในที่อนุญาต การทำประมงด้วยวิธีใดก็ตามจึงไม่ได้เป็นการผูกขาดของบุคคลใดบุคคลหนึ่งอีกต่อไป ในลำคลองใดมีประกาศให้เป็นที่อนุญาตกรำ จะมีผู้มายื่นความจำนงขอทำการเทียบหน้ากรำเป็นจำนวนมาก โดยปกติแล้วบ้านใครมีของตนเองติดคลองที่ประกาศเป็นที่อนุญาต ก็จะไปขอทำการประมงโดยการไปเสียอากรค่าเช่าให้แก่เจ้าหน้าที่อำเภออันเป็นเขตที่คลองนั้นตั้งอยู่ เพื่อตนจะได้มีสิทธิเทียบหน้ากรำบริเวณนั้น มีบางบ้านไปขออนุญาตเทียบหน้ากรำเอาไว้กับทางราชการ แต่ถึงเวลาล่อมกรำก็ให้ผู้อื่นเช่าพื้นที่นั้น ทำการล่อมจับปลาไป พบว่ามีการให้เช่าในราคาตั้งแต่ 1,000 บาท ถึง 2,500 บาท ต่อแห่งต่อปี รายที่เช่าไป 2,500 บาทนั้นมีพื้นที่เทียบหน้ากรำยาวถึง 70 เมตร และมีบางแห่งเจ้าของกรำไม่ต้องการให้เช่าในลักษณะเหมาจ่าย แต่เป็นการตกลงโดยมีเงื่อนไขกับผู้ที่จะมาล่อมกรำว่าให้แบ่งผลผลิตปลาที่จับได้คนละครึ่งไม่ว่าจะได้ปลามากน้อยแค่ไหนก็แบ่งกันคนละครึ่งๆกัน ฉะนั้นในฤดูที่มีการล่อมกรำจึงพบว่ามีคนมาถามหาเจ้าของกรำเพื่อเช่าที่ล่อมจับ อาจจะเป็นคนจากพื้นที่ใกล้เคียง ที่ไม่มีบ้านติดลำคลอง พวกที่มาเช่ากรำนั้นต้องเลี้ยงอยู่เหมือนกัน บางครั้งตกลงราคากันแล้ว เมื่อล่อมจับปลาได้และนำไปขาย ปรากฏว่าได้เงินน้อยกว่าที่เช่ากรำไว้ก็มี ทั้งนี้เพราะผู้ที่จะล่อมกรำเพื่อจับปลาแต่ละครั้งจำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายเพื่อกิจกรรมนี้อยู่หลายประการ อาทิ ค่าฉวน ต้องยาวกว่า 50 เมตรขึ้นไป ซึ่งมีราคาสูงตั้งแต่ 1,500-2,500 บาท ต่อ 1 ผืน ค่าจ้างคนช่วยล่อม 1 คน ทำงานตั้งแต่ 8 โมงเช้าถึงเสร็จงานประมาณ 4 โมงเย็น (8 ชั่วโมง) คนละ 200 บาท ถ้าจ้างมากคนก็เสียเงินเพิ่มมากขึ้น ที่อำเภอผักไห่ชาวบ้านที่เทียบหน้ากรำใกล้เคียงๆ กัน เวลาล่อมกรำจะเอาแรงกันเหมือนงานเกี่ยวข้าว เจ้าของต้องเสียอากรค่าเครื่องมือจับปลา คือค่าฉวนให้รัฐเมตรละ 2 บาท ค่าอาหารและเครื่องดื่มสำหรับคนที่มาทำงานล่อมกรำ ค่าใช้จ่ายเหล่านี้รวมแล้วประมาณ 3,000-4,000 บาทต่อการล่อม 1 ครั้ง แต่มีผู้ล่อมกรำบางคนกล่าวว่าการไปเช่าล่อมกรำแบบนี้มักไม่ขาดทุน เพราะปลาที่จับได้เป็นปลาราคาแพง เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ซึ่งมีราคาในตลาดปัจจุบัน 60 บาทต่อกิโลกรัม (ถ้าซื้อขายในบริเวณล่อมจับนั้นราคา 50 บาทต่อกิโลกรัม) ฉะนั้นล่อมจับแต่ละครั้งมีกำไรอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 1,000 บาท และเมื่อเช่าแล้วจะล่อมกี่ครั้งก็ได้ (อ่านวิธีล่อมกรำในภาคผนวก 1)

ถ้าทำประมงด้วยวิธีล่อมกรำนี้ เมื่อเปรียบเทียบวิธีการจับปลาที่ทำอยู่ในปัจจุบันกับการทำเมื่อ 30 ปีก่อนไม่แตกต่างกันมาก มีเพียงอุปกรณ์การล่อมจับเท่านั้นที่พัฒนารูปแบบ คือ แต่ก่อนใช้เฝือก (ไม้ไผ่ผูกติดกับแท่นเหมือนรั้ว) ล่อมเมื่อจะจับปลา ปัจจุบันไม้ไผ่หายากและมีราคาแพงจนจึงเข้ามา

แทนที่ถึงแม้ราคาจะแพงกว่าเผือกในปริมาณความยาวที่เท่ากันกับอวน แต่อายุการใช้งานจะนานกว่า อวนผืนหนึ่งอาจใช้ได้ 2-3 ปี ถ้ารู้จักซ่อมแซมเมื่ออวนขาดหรือชำรุด

แหล่งน้ำที่ประกาศเป็นที่ทำการประมงประเภทที่อนุญาตเทียบหน้าท่าในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอยู่ใน 4 อำเภอ คือ อำเภอพระนครศรีอยุธยา อำเภอบางปะหัน อำเภอเสนา และอำเภอบ้านแพรก ดังตารางต่อไปนี้

แหล่งทำการประมงประเภทที่อนุญาตเทียบหน้าท่า ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ชื่อแหล่งน้ำ	เนื้อที่ (ไร่)	อยู่ในตำบล
อำเภอพระนครศรีอยุธยา		
แม่น้ำลพบุรี	1,963	บ้านเกาะ
แม่น้ำป่าสัก		บ้านเกาะ
แม่น้ำอ้อม		ไร่บ้านเกาะ
คลองบ้านม้า		บ้านเกาะ
แม่น้ำเจ้าพระยา		บ้านบ่อม ภูเขาทอง ประตูดุ๊ย บ้านใหม่
คลองหางกระเบนใต้		บ้านรุน เกาะเรียน คลองตะเคียน สำเภาลุ่ม บ้านใหม่
อำเภอบางปะหัน		
แม่น้ำลพบุรี	1,272	ขยาย เสาธง บางปะหัน ทางกลาง
ลำคลองบางพระครู		ตาลเอน บ้านขลัด
คลองพุทเลา		ไร่พุทเลา
คลองวัดเกาะเลิง		ขยาย บางเดื่อ บางปะหัน
คลองบางเดื่อ		บางเดื่อ
อำเภอเสนา		
แม่น้ำน้อย	787	บ้านแพน บ้านโพธิ์ สามกอ
แม่น้ำเก่าปลายนา		สามกอ
คลองรางจรเข้		รางจรเข้ บ้านโพธิ์
คลองसान		เจ้าเจ็ด ขายนา มารวิชัย
อำเภอบ้านแพรก		
ลำน้ำลพบุรี		บ้านแพรก ลำพะเนียง
รวม	4,022	ไร่

แหล่งที่มา: สำนักงานประมงจังหวัด 2540

“เทียบหญ้ากร่ำ” และล้อมกร่ำเพื่อจับปลา ที่อำเภอบางซ้าย

การทำประมงในท่อนุญาตยอขันช่อ

การทำประมงอีกวิธีหนึ่งซึ่งมีมากและเป็นที่ยอมรับในจังหวัดอยุธยา คือการทำประมงด้วยเครื่องมือ “ยอ” ยอมีหลายชนิด มีที่ใช้ในน้ำทะเลหรือน้ำกร่อย และยอที่ใช้ในคลองน้ำจืดมีรูปร่างต่างกันเล็กน้อยตามชื่อที่เรียกกัน “ยอขันช่อ” เป็นชนิดที่มีใช้กันมากในอยุธยา เครื่องมือชนิดนี้จะใช้ผืนอวนด้านละ 2.30 เมตร ใช้ไม้ไผ่ 4 อัน ดัดเป็นรูปครึ่งวงกลม ปลายด้านหนึ่งผูกติดกับมุมของผืนอวนแต่ละด้าน อีกด้านหนึ่งสอดในรูกระบอกไม้ไผ่ให้เป็นรูปร่างอยู่ได้ คันยอยาว 2.25 เมตร วิธีการใช้เครื่องมือ คือ หย่อนตาข่ายลงในน้ำหรือในลำคลอง เมื่อยกยอขึ้นปลาจะติดมา การทำประมงด้วยเครื่องมือยอขันช่อนี้ จะจับปลาได้ในปริมาณน้อย เจ้าของเครื่องมือมักหย่อนยอลงน้ำทิ้งไว้สักครู่ แล้วเดินมายกดู หรือมักมีกิจกรรมอย่างอื่นทำอยู่บริเวณใกล้ๆ นั้น ก็จะเดินมายกยอดูเป็นระยะๆ การยกยอขึ้นแต่ละครั้งจะได้ปลา 1-3 ตัว ส่วนมากเป็นปลาน้ำจืดขนาดกลางหรือขนาดเล็ก ที่ชาวบ้านเรียก ปลาหัวเบา (ศัพท์ทางวิชาการ เรียกว่า ปลาผิวน้ำ) เหตุที่ชาวบ้านเรียกปลาหัวเบาเนื่องจากปลาเหล่านี้เป็นปลาชนิดที่ว่ายอยู่บริเวณผิวน้ำ น้ำอันได้แก่ ปลาตะเพียน ปลาหมอ ปลากระแห ปลาดอกบัว ปลาชิว ปลาสลิด ปลากระตี่นาง ปลากระตี่หมอบ ปลาน้ำหลัง ปลาตะโกก ปลาต้อยนกเขา ปลาตด ปลาแขยง ปลาข้างลาย ปลาแสด ปลาสด ฯลฯ ฉะนั้นพวกที่ทำการประมงด้วยการยกยอจึงมักเป็นพวกที่ไม่ได้ทำประมงเป็นอาชีพหลักเพียงแต่เป็นการทำประมงเพื่อเป็นอาชีพเสริมและเพื่อได้ปลาไว้บริโภคในครัวเรือน ตลอดจนใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับทำปลาร้า และนำปลาเพื่อเก็บไว้บริโภคตลอดปีนั่นเอง

การทำประมงด้วยวิธี ยกยอ เป็นการทำประมงที่มีการลงทุนน้อย ค่าใช้จ่ายที่ต้องซื้อมีแต่เนื้ออวนที่ทำขึ้นสำหรับช้อนปลาเท่านั้น อุปกรณ์ไม้ไผ่อาจหาได้ตามพื้นบ้านและประกอบขึ้นเองตามที่เคยทำสืบต่อกันมา เนื้ออวนมีอายุการใช้งานนานเป็นปี บางครั้งมีการซ่อมแซมอยู่เสมออาจใช้เวลานานกว่าหนึ่งปี

เครื่องมือ “ยอ” ถือเป็นเครื่องมือประจำที่เมื่อตั้งยอไว้ที่ใดจะเคลื่อนย้ายไม่ได้ ฉะนั้นผู้ที่ตั้งเครื่องมือยอขันช่อจึงต้องเลือกสถานที่ให้เหมาะสม โดยปกติพบว่ามีการตั้งเครื่องมือยอขันช่อใกล้กับ “ทำน้ำ” หรือต่อเป็นทำน้ำที่ยาวออกไป เพื่อสะดวกเวลาที่เดินไปยกยอดูว่าได้ปลาหรือไม่ ช่างๆ ยอ ชาวบ้านจะทำกระชังที่ทำด้วยอวนพลาสติกถักถอยไว้ใกล้ๆ เมื่อยกยอได้ปลาครั้งละ 1-2 ตัว ก็จะจับปลาขังรวมไว้ในกระชังก่อน ต่อเมื่อได้รวมกันเป็นจำนวนมากจึงนำขึ้นมาขายหรือบริโภค หรือทำอย่างอื่น ฉะนั้นปลาจึงยังสดอยู่เสมอ

แหล่งน้ำที่ประกาศเป็นที่ทำการประมงประเภทที่อนุญาต ยอขันช่อ มีอยู่ 4 อำเภอ คือ อำเภอ บางปะหัน อำเภอดมัย อำเภอสรรพยา และอำเภอบางบาล ดังตารางต่อไปนี้

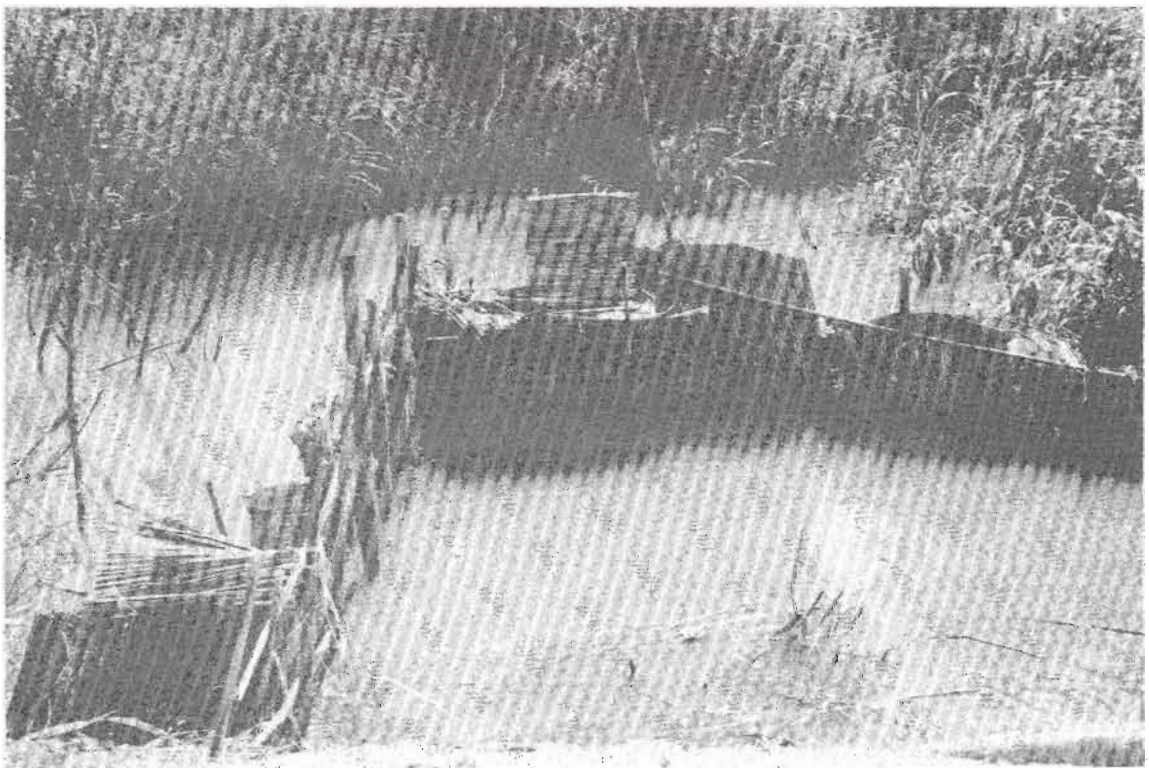
แหล่งทำประมงประเภทที่อนุญาตขอขึ้นชื่อ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ชื่อแหล่งน้ำ	เนื้อที่	อยู่ในตำบล
อำเภอบางปะหัน		
แม่น้ำลพบุรี	570 ไร่	เสาทง
คลองทับน้ำ		ทับน้ำ
คลองบางพระครู		บ้านขล้อย ตาลเอน
อำเภอมักใหญ่		
คลองลาดชะโด	749 ไร่	ดอนลาน จักราช หนองน้ำใหญ่
คลองบางกุ้ง		อมฤต มักใหญ่
คลองกุฎี		กุฎี
คลองลาดน้ำเค็ม		โคกช้าง ลาดน้ำเค็ม
คลองบ้านบางแค		บ้านแค
คลองลาดชิด		ลาดชิด
คลองหีบรัต		จักราช
คลองหนองน้ำใหญ่		หนองน้ำใหญ่
คลองนาคู		นาคู
แม่น้ำน้อย		กุฎี ทำดินแดง บ้านใหญ่
อำเภอเสนา		
คลองคูตะเภา	1,129 ไร่ลาดงา	ตาลาน ผักไห้ อมฤต หน้าโคก
คลองหนองบัว		มารวิชัย
คลองหนองอ้อ		บ้านแกว
คลองขนมจีน		บ้านแกว ชายนา
คลองลาดงา		บางนมโค สามกอ มารวิชัย สามตุ่ม
คลองหนองโน		ลาดงา
คลองแยกลาดงา		ลาดงา
คลองโพธิ์		สามกอ
คลองวัว		สามกอ
อำเภออุทัย		
คลองธนู-ข้าวเม่า	256 ไร่	สามบัณฑิต
คลองยายกะตา		อุทัย บ้านช้าง
คลองลำนาง		บ้านหีบ เสนา
คลองบ้านตลาด		บ้านหีบ สามบัณฑิต
คลองหนองกระมัง		สามบัณฑิต หนองน้ำส้ม
รวม	2,902 ไร่	

แหล่งที่มา : สำนักงานประมงจังหวัด 2540

“ยกยอ” ในคลองบางสี-ลาดชะโด อ.ผักไห่ และฝือกเครื่องมือประมงชนิดหนึ่ง

การทำประมงบ่อล่อ

การทำประมงด้วยวิธีพื้นบ้านของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อีกประเภทหนึ่งที่มีมานานและยังคงทำสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน คือ “บ่อล่อปลา” ซึ่งเป็นการทำประมงในพื้นที่ที่ทางการประกาศเป็นที่อนุญาต การทำประมงด้วยวิธีนี้เป็นที่นิยมเนื่องจากผู้ที่ทำการประมง อาจเป็นผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินที่ลุ่มมาก ไม่เหมาะสมสำหรับการเกษตรแบบเพาะปลูก ฤดูน้ำจะทำให้มีน้ำท่วมขังนาน ฤดูแล้งจะมีน้ำอยู่ช่วงเวลาหนึ่งและอาจไม่มีน้ำเลยถ้าปีใดแล้งมากๆ พื้นที่ประเภทนี้จะ เป็นแหล่งที่ปลารวมชาติที่ไหลมาตามน้ำแล้วอยู่อาศัยเจริญเติบโต เมื่อน้ำแห้งจะกลายเป็นแหล่งปลาที่อุดมสมบูรณ์ ดังนั้นทางราชการจึงอนุญาตให้มีการทำประมงประเภทนี้ขึ้น ผู้ที่มีนาบางคนลงทุนขุดบ่อไว้กลางที่นาของตนเอง บางคนขุดบ่อล่อไว้ในที่สาธารณะประโยชน์ที่ทางราชการอนุญาตให้เป็นที่ทำประโยชน์ได้ ผู้ที่จะทำการประมงด้วยวิธี “ขุดบ่อล่อ” นี้ต้องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ประมงในท้องที่เสียก่อน โดยการเสียภาษีอากรตามขนาดของบ่อที่ขุด อัตราที่กำหนดไว้ในกฎหมาย คือ ตารางเมตรละ 50 สตางค์ ต่อปี

ค่าใช้จ่ายสำหรับการทำประมงด้วยวิธีขุดบ่อล่อ อาจประกอบด้วย ค่าจ้างแรงงานคนขุดบ่อ เมื่อ 30 ปีก่อน ค่าแรงวันละ 30-40 บาทต่อคนต่อวัน ปัจจุบันมักใช้เครื่องจักรหรือรถขุด และขุดโดยเหมาจ่ายตามแต่จะตกลงกันเป็นคิวบิกเมตร เมื่อบ่อขุดเรียบร้อยแล้ว เจ้าของบ่อไม่ต้องทำอะไรอีกนอกจากรอให้ถึงฤดูน้ำ หน้าฝนน้ำหลากท่วมเข้ามาในบ่อ พันธุ์ปลาต่างๆ ตามธรรมชาติจะมากับน้ำแล้วเข้าไปอยู่อาศัยในบ่อ ต่อเมื่อถึงเดือนมกราคมน้ำเริ่มแห้ง น้ำในบ่อก็เริ่มแห้งด้วย เจ้าของบ่อต้องจอบปลาออกไปแจ่งกับเจ้าหน้าที่ประมงในพื้นที่เพื่อขออนุญาตจับปลาอีกครั้ง การแจ่งครั้งนี้ทำเพื่อไปเสียภาษีอากร ค่าเครื่องมือที่ใช้ในการจับปลา และนอกจากนั้นเจ้าของบ่อต้องมีค่าใช้จ่ายสำหรับการวิดน้ำ หรือสูบน้ำออกจากบ่อให้แห้ง เพื่อจับปลาที่อยู่ตามหน้าดิน ซึ่งชาวบ้านเรียก ปลาหัวหนัก ซึ่งได้แก่ ปลาช่อน ปลาดุก อีกด้วย

ปริมาณปลาที่ได้จากบ่อล่อจากการจับแต่ละครั้ง จะมีจำนวนมากน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของบ่อ แต่ไม่ต่ำกว่า 200-300 กิโลกรัมต่อบ่อ และมีปลาหลายชนิด ที่จับได้มากที่สุดจะเป็นปลาหัวหนัก คือ ปลาช่อน ปลาดุก ซึ่งเป็นปลาที่อยู่ตามหน้าดิน ปลาเหล่านี้จะไม่ไหลออกไปตามน้ำถ้า น้ำลดลง ฉะนั้นการวิดบ่อครั้งหนึ่งจะได้เงินจากการจำหน่ายปลาไม่น้อยกว่า 4,000-5,000 บาท การวิดบ่อปลาบางครั้งเจ้าของบ่อวิดเอง และขายปลาให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่มายืนรอซื้อที่ปากบ่อ แต่บางครั้งจะมีคนกลางมาเหมาบ่อโดยคาดประมาณเองว่ามีปลาอยู่เท่าไรแล้วตีราคาเหมาให้เจ้าของบ่อ จากนั้นผู้มาเหมาจะเอาเครื่องมือและคนของตนเองลงวิดน้ำและจับปลาจนหมดบ่อ วิธีนี้เสี่ยงอยู่เหมือนกัน เพราะการตีราคาปลาในบ่อ ขณะที่ยังไม่ได้วิดน้ำออกนั้นเป็นการยากที่จะคาดคะเนให้ถูกต้อง ฉะนั้นจึงใช้วิธีเดาเป็นหลัก ผู้ที่เหมาจับปลา เมื่อจับจนหมดบ่อแล้วจะนำไปขายที่ตลาด หรือบางที่แม่ค้าที่ตลาดจะมาซื้อถึงบ่อปลา

เนื่องจากผู้ติดบ่อจะบอกล่วงหน้าว่าวันนี้จะไปติดบ่อที่ไหน พวกพ่อค้าแม่ค้าจะตามไปรออยู่ที่นั่น พฤติกรรมแบบนี้ยังคงทำกันอยู่ในปัจจุบัน

ปลาที่ติดได้จากบ่อจะเป็นปลาชนิดต่างๆ ทั้งปลาผิวน้ำ และปลาที่อยู่หน้าดิน ผลพลอยได้จากการติดบ่อบางครั้งได้ปลาตัวเล็กยังไม่ได้ขนาดที่จะนำมาบริโภคเป็นจำนวนมาก เจ้าของบ่อมักนำมาทำปลาร้า หรือทำน้ำปลาไว้บริโภคในครัวเรือนของตน ดังนั้นพวกที่มีบ่อปลามากไม่ต้องซื้อหาอาหารประเภทนี้ และเป็นอาหารที่ทำให้บริโภคได้ตลอดปี

ในพื้นที่อำเภอผักไห่ นับว่ามีการทำประมงด้วย การขุดบ่อล่ออยู่เป็นจำนวนมาก ในช่วง 20 ปี ย้อนหลังมีผู้มาเสียภาษีอากรสำหรับการประมงบ่อล่อเป็นเงินจำนวนมาก เมื่อเทียบกับการทำประมงด้วยวิธีอื่น เช่น ยอขันซอ และกรำ ดังสถิติการเก็บภาษีอากร จากสำนักงานประมง อำเภอผักไห่ ต่อไปนี้

เปรียบเทียบ ภาษีอากรจากการทำประมงด้วยวิธีต่างๆ ตามจำนวนที่อนุญาตทำการประมง

พ.ศ.	ยอขันซอ		กรำ (เตา)		บ่อล่อ (บ่อ)	
	จำนวน	เงินอากร	จำนวน	เงินอากร	จำนวน	เงินอากร
2520	372	7,440	108	6,853	946	110,582
2521	487	9,740	112	7,022	960	111,300
2522	321	6,420	123	7,514	985	186,535
.....
2530	371	7,580	86	7,161	831	177,306
2531	361	7,228	78	9,301	874	193,761
2532	246	4,920	72	5,853	899	202,656

แหล่งที่มา : ฝ่ายสถิติประมงอำเภอผักไห่

การทำประมงเพื่อบริโภคในครัวเรือน

นอกจากการทำประมงด้วยวิธี ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น ยังมีการทำประมงไว้บริโภคในครัวเรือนด้วย เครื่องมือขนาดเล็กอีกประเภทหนึ่ง ที่กฎหมายไม่ได้กำหนดให้เสียภาษี (เครื่องมือนอกพิภด) เช่น เบ็ดแห ที่มีความยาวไม่เกิน 4 เมตร เบ็ดราวไม่เกิน 40 เมตร ซ้อน สวิง สุ่ม ลอบฯ ซึ่งรัฐบาลถือว่าเครื่องมือเหล่านี้จับปลาได้ครั้งละไม่มาก แต่เป็นการจับเพื่อนำไปบริโภค ฉะนั้นราษฎรคนใดใช้เครื่องมือที่กล่าวถึงข้างต้นก็สามารถทำการประมงได้โดยไม่ต้องขออนุญาต การทำประมงด้วยเครื่องมือขนาดเล็กนับว่ามีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของครอบครัวของชาวบ้านในอยุธยาอย่างมาก นอกจากเป็นการได้ปลาไว้บริโภคโดยไม่ต้องจ่ายเงินซื้อแล้ว ปลาเหล่านั้นยังอาจเหลือขายเป็นรายได้เล็กๆ น้อยๆ ให้กับครอบครัวอีกด้วย

ข้อได้เปรียบของการใช้เครื่องมือขนาดเล็กจับปลาไว้บริโภคอีกประการหนึ่งคือ การได้รับอนุญาตให้ทำประมงได้ตลอดปี เนื่องจากรัฐบาลได้กำหนดมาตรการการรักษาพืชพันธุ์สัตว์น้ำ โดยกำหนดห้ามทำการประมงในฤดูปลาวางไข่ ดังนั้นจึงกำหนดให้หยุดทำการประมงทุกชนิดตั้งแต่วันที่ 15 พฤษภาคม ถึง 15 กันยายนของทุกปี แต่อนุญาตให้ใช้เครื่องมือขนาดเล็กต่อไปนี้เพื่อยังชีพได้ คือ เบ็ด (ห้ามเบ็ดราว) ตะแกรง สฉิง ช้อน ยอ ชมวง (เครื่องมือเหล่านี้ต้องขนาดปากกว้างไม่เกิน 2 เมตร) ไซ ตุ่ม อีจู้ จับ โปง และตม

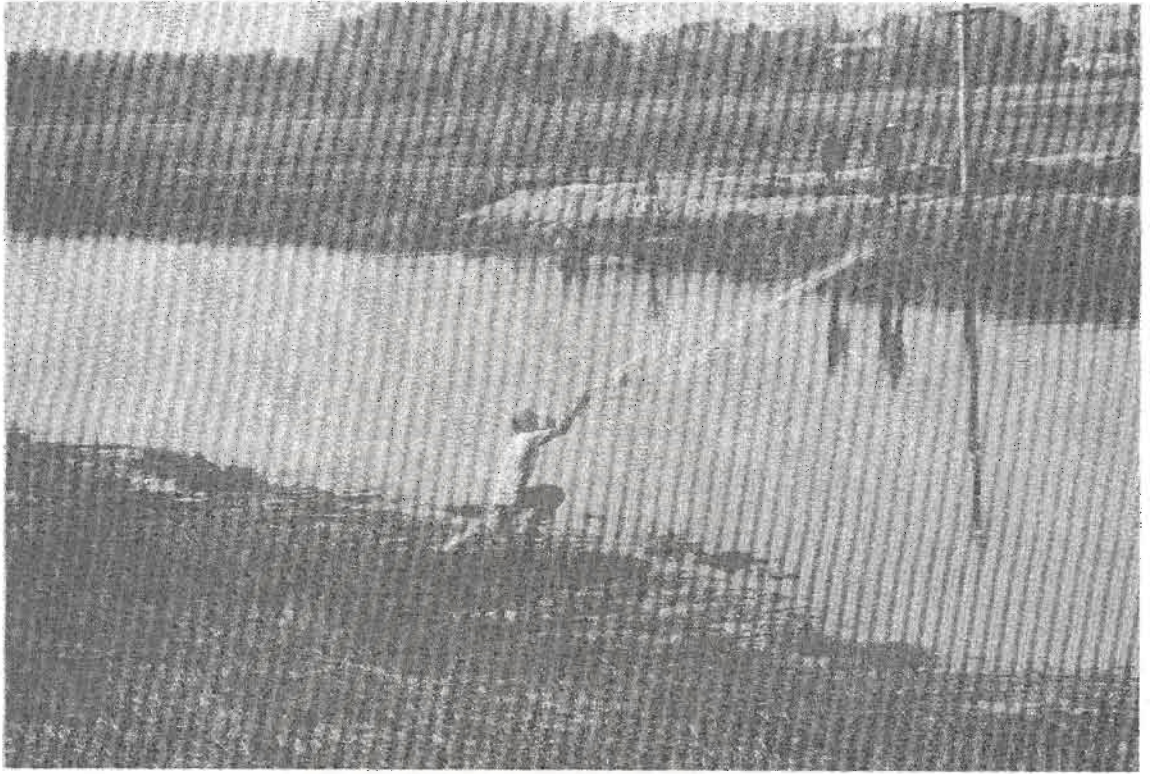
ดังนั้นทุกปีระหว่างกลางเดือนพฤษภาคม ถึงกลางเดือนกันยายนเป็นเวลา 4 เดือน เป็นช่วงที่ห้ามไม่ให้ทำการประมงด้วยเครื่องมือและวิธีจับปลาใดๆเลย ยกเว้น เครื่องมือที่กล่าวถึงข้างต้น 11 ชนิด ซึ่งเป็นเครื่องมือขนาดเล็ก การทำประมงเพื่อบริโภคในครัวเรือน จึงเป็นเสมือนการทำกิจกรรมเสริมอาชีพ นอกเหนือจากการประกอบอาชีพปกติ คนที่มีอาชีพทำนา คนที่มีอาชีพปลูกผัก คนที่มีอาชีพค้าขาย คนที่มีอาชีพตัดผมตัดผม คนที่มีอาชีพเป็นช่างไม้ หรือแม้แต่นักดนตรีก็จะมีเครื่องมือทำการประมงขนาดเล็กเหล่านี้ไว้จับปลาเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่พบว่าได้ทุนบ้านเกือบทุกบ้านเป็นที่เก็บเครื่องมือจับปลานานาชนิด ขึ้นอยู่กับความชำนาญของบ้านนั้นๆ เครื่องมือเหล่านี้ชาวบ้านสามารถทำขึ้นมาใช้เองจากวัสดุพื้นบ้าน จำพวกไม้ไผ่ บางชนิดต้องซื้อขาย หรือเนื้ออวนมาประกอบ อย่างไรก็ตามเครื่องมือจับปลาพื้นบ้านดังกล่าวมีขายตามตลาดในหมู่บ้าน ราคาอันหนึ่งไม่เกินความสามารถที่ชาวบ้านจะซื้อมาได้

ครัวเรือนที่ทำการประมงด้วยวิธีจับปลาตามธรรมชาติ รวบรวมเป็นสถิติไว้ในรายงานของ Dr. Amyot⁴ ปรากฏว่าอำเภอที่มีการทำประมงพื้นบ้านเป็นจำนวนมากได้แก่ อำเภอดักไถ อำเภอมหาราช อำเภอวังน้อย อำเภอบางปะหัน และอำเภอเสนา ซึ่งมีครัวเรือนมากกว่า 200 ครัวเรือนขึ้นไป แต่ละอำเภอ ส่วนอำเภอที่มีการทำประมงน้อยที่สุด ได้แก่ อำเภอนครหลวง อำเภอลาดบัวหลวง และอำเภออุทัย คือมีประมาณไม่ถึง 10 ครัวเรือนในแต่ละอำเภอ

การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำนับเป็นกิจกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นประมาณ 20 ปีมานี้เอง อันเป็นผลสืบเนื่องจากปริมาณปลาธรรมชาติมีจำนวนลดลงจนน่าวิตก นอกจากจำนวนลดลงแล้วปลาบางชนิดสูญพันธุ์ไปจากแม่น้ำลำคลองเหลือเพียงแต่ชื่อให้ได้ยินในปัจจุบันเท่านั้นรัฐบาลจึงหันมาให้ความสนใจกับการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่กำลังจะสูญพันธุ์มากขึ้น กุ้งก้ามกรามในแม่น้ำเป็นตัวอย่างที่ดีอันหนึ่ง เมื่อประมาณ 30 กว่าปี คนกรุงเทพฯ มีกุ้งก้ามกรามบริโภคมากมาย เป็นผลจากการจับตามธรรมชาติในแม่น้ำลำคลองที่ผลิตกุ้งแม่น้ำแหล่งใหญ่ คือ จังหวัดอยุธยา ในเวลาต่อมาปริมาณกุ้งในท้องตลาดมีน้อยลงจนเกือบสูญ

⁴ The Structure of Employment of the Rural Population of the Central Region of Thailand, 1994

เดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ การทำประมงด้วยเครื่องมือ แห ซ้าย พบเห็นทั่วไปในอยุธยา

ไปจากตลาด นักวิชาการได้พัฒนาวิธีเพาะลูกกุ้งและเลี้ยงกุ้งด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ เป็นผลให้มีการเลี้ยงกุ้งกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา จนปัจจุบันนี้ ปริมาณกุ้งน้ำจืดที่พบในตลาดเป็นจำนวนมาก นั้น เกิดจากผลผลิตที่ผลิตจากบ่อเลี้ยงเกือบทั้งสิ้น

การส่งเสริมการเพาะเลี้ยงเริ่มในจังหวัดอยุธยาประมาณเวลาเดียวกัน คือ 20 ปีที่ผ่านมา ความเหมาะสมของพื้นที่ การเพาะเลี้ยงจึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการเลี้ยงปลาในกระชัง เลี้ยงแบบขุดบ่อเลี้ยง เลี้ยงแบบไร่นาสวนผสม ปลาที่เลี้ยงกันมาก คือ ปลาดุก ปลานิล ปลาสวาย ปลาตะเพียน ปลาบู่ กบ และกุ้งก้ามกราม ถึงปัจจุบันมีการเพาะเลี้ยงขยายไปทุกอำเภอในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สถิติปี 2537 แสดงให้เห็นว่า มีการเลี้ยงปลาในบ่อ 2,386 ราย เป็นเนื้อที่ 7,949 ไร่ เลี้ยงมากที่สุดที่อำเภอบางไทร 459 ราย เนื้อที่ 1,492 ไร่ รองลงมา คือ อำเภอนครหลวง 325 ราย แต่ใช้เนื้อที่เพียง 310 ไร่ และอำเภอรังน้อย มีผู้เลี้ยงปลา 245 ราย แต่ใช้เนื้อที่ถึง 1,800 ไร่ และที่อำเภอนครหลวง มีผู้เลี้ยงกบ 40 ราย ส่วนกุ้งก้ามกรามมีการเลี้ยงที่อำเภอเสนา 21 ราย และเลี้ยงที่อำเภอมักไถ่ 48 ราย เป็นเนื้อที่ 353 ไร่ และ 348 ไร่ ตามลำดับ

การเพาะเลี้ยงปลาและสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่เห็นได้ค่อนข้างชัดเจนในช่วงเวลา 12-13 ปีมานี้ แต่การขยายตัวด้านการเพาะเลี้ยงในจังหวัดอยุธยา เมื่อเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่นในภูมิภาคเดียวกัน เช่น สุพรรณบุรี ปทุมธานี หรือจังหวัดอ่างทอง แล้ว จังหวัดอยุธยามีการขยายตัวน้อยกว่า เหตุผลที่การขยายตัวด้านการเพาะเลี้ยงในจังหวัดอยุธยามีปริมาณน้อย มีข้อสันนิษฐานที่น่าศึกษาอยู่ 2 ประการ ประการแรก การถือครองที่ดินในจังหวัดอยุธยา เป็นของนายทุนต่างถิ่นส่วนมาก ชาวบ้านเป็นเจ้าของที่ดินเพียงจำนวนน้อย เป็นเหตุให้ไม่มีการลงทุนในธุรกิจการเพาะเลี้ยง โดยที่เจ้าของที่ดินอาจเห็นว่าต้องมีการขุดบ่อ ถ้าผู้เช่าทำกิจการเลิกไปแล้ว ที่ดินนั้นใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้ ประการที่สอง อุตสาหกรรมเริ่มขยายตัวเข้ามาในพื้นที่ช่วงเวลาเดียวกันทำให้ที่ดินราคาแพง มีการซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรกันมาก ที่ดินจึงมีการเปลี่ยนมือบ่อย หรือที่ดินผืนใหญ่ ตกไปอยู่กับผู้ที่จะทำโรงงานอุตสาหกรรม ฉะนั้นจึงไม่มีใครสนใจนำที่ดินมาขุดบ่อเลี้ยงปลา การขยายตัวของอุตสาหกรรมนี้ได้รุกเข้าไปยังคนที่มีที่ดินเล็กๆ แล้วขุดบ่อล่อปลาดักด้วย เพราะปรากฏว่าในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา การทำประมงด้วยวิธี ขุดบ่อล่อปลาลดจำนวนลงอย่างมาก เพราะปรากฏว่าเจ้าของที่ดินนั้นขายที่ให้กับโรงงานอุตสาหกรรม และพวกนักค้าเก็งกำไรที่ดิน

ปลาแห้ง น้ำปลา ปลาร้า ผลพลอยได้จากการทำประมง

การถนอมอาหารโดยการทำปลาแห้ง ปลาร้า และทำน้ำปลา เป็นผลพลอยได้จากการมีปลาเป็นจำนวนมาก บริโภคไม่ทัน จึงทำเพื่อให้เกิดรักษาไว้บริโภคได้นาน ทั้ง 3 ชนิดนี้จึงกลายเป็นสินค้า หรือของฝากที่มีชื่อเสียงจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปลาร้าร้อย เป็นปลาที่ชาวบ้านนิยมนำมาทำน้ำปลา

ส่วนปลาร้านั้นทำได้จากปลาหลายชนิด แต่มักเป็นปลาที่ว่ายตามผิวน้ำ (ปลาหัวเบา) ส่วนปลาที่นำมาตากให้แห้ง มีหลายชนิด เช่น ปลาช่อน ปลาชะโด และปลาสลิด

ชาวบ้านโพธิ์ประสิทธิ์ ตำบลบ้านนา อำเภอมหาราช เป็นหมู่บ้านที่ทำอาชีพตากปลาขายมานาน เล่าความเป็นมาของอาชีพให้ฟังว่า แต่ก่อนชาวบ้านแถบนี้ก็ทำนา ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วชาวบ้านจะมาจับปลาในท้องนาเอามาตากแห้งแล้วขายกันในหมู่บ้านนั่นเอง ปลาที่จับได้จากนา ได้แก่ ปลาช่อน ปลาหมอ และปลาสลิด ชาวบ้านแถบนี้ก็ปฏิบัติอย่างนี้มาตลอด ระยะเวลาหลังปลานำมีน้อยลง จึงมีพ่อค้าจากจังหวัดนครสวรรค์เอาปลาช่อนมาขายให้ชาวบ้านทำปลาช่อนแห้ง ชาวบ้านก็ยังมีอาชีพทำปลาทากแห้งต่อถึงแม้จะไม่มีปลาในพื้นที่แล้วก็ตาม ชื่อเสียงการทำปลาทากแห้งของชาวบ้านโพธิ์ประสิทธิ์ แพร่ไปยังผู้ที่ทำกิจการบ่อเลี้ยงปลาในจังหวัดสุพรรณบุรี อ่างทอง นครสวรรค์ กาญจนบุรี เจ้าของบ่อเหล่านั้นต่างเอาปลามาส่งให้ชาวบ้านในหมู่บ้านตากแห้งปลาช่อน อยู่จนเป็นขาประจำกัน แม้แต่พวกที่เลี้ยงปลาสลิดก็นำปลาจากบ่อมาให้ชาวบ้านโพธิ์ประสิทธิ์ทำปลาทากแห้งจนปัจจุบัน มีคนกลางทำหน้าที่ติดต่อ เหมามาจากบ่อเลี้ยงในแหล่งต่างๆ แล้วนำมาส่งขายให้ชาวบ้านในหมู่บ้านโพธิ์ประสิทธิ์ทำปลาทากแห้งขาย ชาวบ้านเล่าว่าถึงปัจจุบันนี้มีปลาจากประเทศกัมพูชาเข้ามาด้วย ถ้าปลาในบ้านเราขาดแคลนไม่มีปลาแห้งส่งให้ลูกค้าตามที่ต้องการ จำเป็นต้องสั่งปลาจากประเทศกัมพูชาเข้ามาทางด้านจังหวัดปราจีนบุรี ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นปลาที่มาจากทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชานั้นเอง

ดังนั้นจะเห็นว่ากิจกรรมการทำปลาทากแห้งนี้เปลี่ยนแปลงไปมากในช่วงเวลา 10 กว่าปีมานี้ มีการทำปลาอย่างรมควันเกิดขึ้นหลายแห่ง สถิติจากจำนวนผู้ประกอบการกิจการแปปลา (รับซื้อแล้วนำไปขาย) และอุตสาหกรรมปลาแห้ง ปลาเค็ม จากอำเภอผักไห่ ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงธุรกิจเกี่ยวกับทำปลาแห้ง และปลารมควัน เพิ่มมากขึ้น ดังนี้

พ.ศ.	ค้าสัตว์น้ำ	โรงปลาแห้ง	โรงปลาอย่าง	พ.ศ.	ค้าสัตว์น้ำ	โรงปลาแห้ง	โรงปลาอย่าง
2518	5	5	-	2529	2	5	13
2519	4	5	-	2530	1	5	9
2520	4	5	-	2531	2	4	12
2521	5	6	-	2532	2	4	13
2522	3	8	-	2533	2	5	11
2523	1	3	-	2534	2	7	14
2524	2	4	-	2535	3	5	11
2525	3	6	15	2536	-	6	12
2526	2	2	5	2537	5	5	5
2527	2	3	1	2538	11	6	11
2528	-	2	2	2539	9	6	11

แหล่งที่มา : สำนักงานประมงอำเภอผักไห่

การเพิ่มจำนวนผู้ประกอบการการทำปลาตากแห้ง ปลารมควัน เห็นได้ชัดว่า เป็นผลมาจากความต้องการของตลาดจากภายนอกเป็นตัวผลักดันให้มีการขยายกิจการประเภทนี้ให้เพิ่มมากขึ้น ทั้งๆที่วัตถุดิบซึ่งเป็นปลาในท้องถิ่นหายากขึ้น และมีปริมาณลดน้อยลง

“สวิง” เจ้าของกิจการทำปลารมควัน วัย 62 ปี เป็น 1 ในจำนวน 26 รายของอำเภอผักไห่ เล่าให้ฟังว่า เริ่มมาทำธุรกิจเกี่ยวกับปลาดังตั้งแต่อายุ 26 ปี แต่เดิมก็ทำนาแต่ที่ดินไม่ได้น้ำท่วมทุกปี จึงมีคนมาชักชวนให้ไปค้าขายปลา โดยสร้างแพปลารับซื้อที่บ้าน มีคนกลางซื้อปลาจากชาวบ้านที่จับได้ตามธรรมชาติเอามาขายให้ สมัยก่อนมีคนกลางรับซื้อปลาจากชาวบ้านถึง 7 ราย ปัจจุบันเลิกไปเพราะปลารมชาติมีน้อย มีผู้ดำเนินกิจกรรมเป็นคนกลางซื้อปลาเพียง 2 ราย ปลาที่รับซื้อจากคนกลางนี้ “สวิง” นำร่องรถขึ้นไปขายที่กรุงเทพฯเป็นตลาดใหญ่ ขายปลาขึ้นล่องระหว่างกรุงเทพฯ-อยุธยาอยู่ 10 ปีเต็ม เคยเกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ถึง 3 ครั้ง จึงคิดจะเลิก ประกอบกับปริมาณปลารมชาติมีน้อยลง ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายในการขึ้น-ร่องกรุงเทพฯ จึงต้องหาอาชีพอื่นทำแทน แรกๆ ไปซื้อปลาอย่างที่ชาวบ้านเขาयरมควันเอาไว้แล้ว รวบรวมมาๆ เอาไปขาย ระยะเวลาอันนั้นเป็นปลาสร้อย ปลาเสลด ปลาแขยง ตากแห้งเสียบไม้เป็นแฉง ตลาดรับซื้อปลาดกแห้งใหญ่อยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา (โคราช) รับซื้อปลาแล้วนำไปขายต่ออย่างนี้อยู่ 5 ปีก็หยุด ด้วยเริ่มสนใจที่จะทำปลาตัวเอง ขณะนั้นในหมู่บ้านเดียวกันมีคนทำปลาหลายบ้าน จึงไปแอบดูคนอื่นแล้วจึงเอามาทำเองบ้าง และเริ่มทำปลาयरมควันตั้งแต่นั้นมา ปัจจุบันยังปลาสวยเพียงชนิดเดียว มีพ่อค้าไปซื้อจากบ่อปลา และเอาปลามาส่งให้ เมื่อเราต้องการก็โทรศัพทบอก สำหรับปลาที่ย่างเสร็จแล้วจะมีคนมารับซื้อถึงที่บ้าน พ่อค้าที่รับซื้อเพื่อไปขายต่อนั้นมีมาด้วยกัน 2 ทาง เป็นพ่อค้าจากเชียงราย ซื้อไปแล้วไปขายต่อยัง ลำปาง เชียงใหม่ แพร่ และจังหวัดภาคเหนืออื่นๆ ส่วนรายที่ 2 เป็นพ่อค้าจากจังหวัดเลย ซื้อไปแล้วเอาไปจำหน่ายในภาคอีสาน แต่ปริมาณปลาที่ย่างผลิตได้จะส่งไปภาคเหนือมากกว่า

ปัจจุบันนี้มีคนดำเนินกิจการปลารมควันในหมู่บ้านเดียวกันประมาณ 14 ราย มีการแข่งขันตัดราคากันอยู่บ้าง แต่“สวิง” บอกตนเองไม่ค่อยเดือดร้อนเพราะลูกค้าที่มาซื้อนั้นเป็นเจ้าประจำกันแล้ว ปลาสวยซื้อมาราคากิโลกรัมละ 14 บาท ต้องใช้ปลาสด 4 กิโลกรัมจึงจะได้ปลาयरมควัน 1 กิโลกรัม ซึ่งขายส่งให้กับลูกค้าประจำกิโลกรัมละ 73 บาท ฉะนั้นถ้าหักค่าใช้จ่ายต่างๆ เช่น ค่าจ้างแรงงาน ค่าแกลบ และอื่นๆ แล้วจะได้กำไรประมาณกิโลกรัมละ 10 บาท

สำหรับการทำน้ำปลาและทำปลาร้า เป็นธุรกิจขนาดเล็กมาก จนไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน เนื่องจากมีผู้ผลิตน้ำปลาจากปลาสร้อยแล้วนำมาขายเป็นขวดๆ วางริมถนน ไม่มีการปิดฉากโฆษณาแต่อย่างใด เช่นเดียวกับการทำปลาร้าเป็นธุรกิจเล็กในบ้าน และจะมีครัวเรือนที่ทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตเหล่านั้นมาขาย หรือวางจำหน่ายริมถนนหลายแห่งพบมากที่สุดที่อำเภอมหาราชและอำเภอผักไห่ การแปรรูปเหล่านี้อาจมีพื้นฐานมาจากการผลิตเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนมาก่อน เมื่อบริโภคไม่หมดจึงนำออกจำหน่าย บ้านละเล็กบ้านละน้อย ก็มีคนที่เห็นประโยชน์การนำสินค้าเหล่านั้นมารวบรวมไว้ที่เดียวกันและจำหน่าย จึงเกิดเป็นร้านค้าริมถนนไปในที่สุด

การลดลงของผู้ประกอบอาชีพทำการประมง

ในช่วงเวลา 7-10 ปีมานี้ มีรายงานจากสถิติของจังหวัดว่ามีการลดจำนวนผู้ประกอบอาชีพทำการประมงเรื่อยมา ซึ่งมีสาเหตุมาจากความเปลี่ยนแปลงหลายประการที่เกิดขึ้น และก่อให้เกิดผลกระทบต่ออาชีพการทำประมงของชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1. การเปลี่ยนแปลงสภาพทางธรรมชาติ สภาพการตื่นเงินของแหล่งน้ำธรรมชาติ มีผลต่อการเป็นแหล่งอยู่อาศัยของปลานานาชนิด ซึ่งแต่ก่อนแหล่งน้ำหลายแห่งเป็นที่ที่กำหนดให้เป็น “ที่วาประมุล” ผู้ผูกขาดประมุลการจับปลาจะเป็นคนดูแลแหล่งน้ำแห่งนั้นไม่ให้ตื่นเงิน เมื่อกฎหมายยกเลิกที่ประมุลนี้ ทำให้รัฐบาลไม่มีงบประมาณมาดูแลและขุดลอก จึงเกิดการตื่นเงิน

ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนในอำเภอมหาราช ผู้ประกอบอาชีพประมงลดจำนวนลง จากการมาเสียอากรค่าที่อนุญาตในปี 2533 มีเงินเก็บอากรได้สูงถึง 35,572 บาท และเงินค่าอากรส่วนนี้ลดลงทุกปีจนถึงปี 2537 มีเงินค่าอากรเพียง 24,936 บาท ดังตารางต่อไปนี้

ค่าธรรมเนียม	2533	2534	2535	2536	2537
เครื่องมือในพิกัด	592	390	1,420	440	562
ที่อนุญาต	35,572	34,447	27,411	25,324	24,936
ธรรมเนียมต่างๆ	-	-	-	-	2,250

แหล่งที่มา : สำนักงานประมงอำเภอมหาราช

2. การเปลี่ยนแปลงราคาที่ดิน ในช่วง 7-10 ปีที่ผ่านมา เป็นแรงจูงใจอย่างสำคัญที่ทำให้ผู้ที่เคยทำอาชีพประมงด้วยการขุดบ่อล่อปลา เลิกอาชีพนี้แล้วขายที่ดินให้กับผู้จะมาทำโรงงานอุตสาหกรรมหรือผู้มาซื้อเพื่อเก็งกำไรอีกต่อหนึ่ง อำเภอที่มีการเปลี่ยนแปลงสิทธิ์ในที่ดินมากที่สุดในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา คือ อำเภอบางปะอิน อำเภอพระนครศรีอยุธยา อำเภออุทัย อำเภอเสนา อำเภอวังน้อย อำเภอท่าเรือ และอำเภอบางไทร ในอำเภอดังกล่าวเกษตรกรหลายรายที่ทำอาชีพประมงได้เลิกอาชีพขุดบ่อล่อปลาด้วย

3. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างอำเภอ และจังหวัด ทำให้ผู้ทำอาชีพประมงพัฒนาตัวเองไปเป็นผู้ประกอบการค้าขายผลผลิตการประมงและผลิตผลเกษตรกรรมอื่นๆ มีเกษตรกรหลายคนที่เคยทำประมงด้วยการขุดบ่อล่อปลา และเคยเป็นผู้รวบรวมซื้อปลาจากชาวบ้านนำไปขายที่ตลาดในจังหวัด หรือในอำเภอ เมื่อถนนตัดใหม่สามารถเชื่อมต่อกับเมืองใหญ่ได้ เช่น กรุงเทพฯ หรือปทุมธานี ซึ่งเป็นแหล่งตลาดใหญ่ในการซื้อขายปลา ชาวบ้านเหล่านี้จึงเปลี่ยนการประกอบอาชีพตนเองมาเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายปลาสด บรรทุกรถขึ้นล่องกรุงเทพฯ-อยุธยา สะดวกรวดเร็วขึ้น

การเปลี่ยนรูปเป็นทำธุรกิจแปรรูป

ความต้องการจากผู้บริโภคในภาคอื่น ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการถนอมอาหารไปตามความต้องการของลูกค้ำ ปลาแห้ง และปลาร้า เคยเป็นอาหารแห้งที่จำหน่ายภายในจังหวัด และจังหวัดใกล้เคียง แต่ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านที่ทำปลาแห้ง ปลาร้าไว้จำหน่ายมีลูกค้ำจากต่างถิ่น เช่น จังหวัด นครราชสีมา จังหวัดเลย และจังหวัดลำปาง นาน กำแพงเพชร ต้องการสินค้าเหล่านี้เป็นจำนวนมาก จึงมีชาวบ้านหลายรายที่เคยมีปลอ่ล หันมาทำอาชีพย่างปลารมควัน และตากปลา ตลอดจนทำปลาร้าจำหน่ายให้แก่ลูกค้ำต่างภูมิภาคจนกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญในปัจจุบัน

ผลกระทบจากการถูกแย่งแรงงาน

การมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาอยู่ในพื้นที่มีส่วนผลักดันให้คนหนุ่มสาวหันเข้าไปหาอาชีพรับจ้างเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ในข้อเท็จจริงผู้ที่ทำอาชีพประมง มักเป็นผู้ที่มีอายุอยู่ในวัยกลางคนขึ้นไป คนกลุ่มนี้ไม่เป็นที่ต้องการของโรงงานอุตสาหกรรม แต่โรงงานอุตสาหกรรมสร้างความกระทบกระเทือนให้กับผู้ประกอบการแปรรูป เช่น ทำปลาตากแห้ง ปลารมควัน หรือทำปลาร้า ซึ่งต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก ในกระบวนการผลิต เช่น ซ้ำแหวะ ทำความสะอาดรมควัน ตากแดดฯ ซึ่งปรากฏว่า มีผู้ประกอบการอาชีพแปรรูปหลายรายประสบปัญหาด้านแรงงาน จึงต้องจ้างผู้ใหญ่ที่เป็นแม่บ้าน และเด็กที่กำลังอยู่ในวัยเรียนมาทำงานเหล่านี้ในช่วงเวลาเช้าตรู่ก่อนการทำงานปกติ หรือก่อนไปโรงเรียน

เกิดนักลงทุนรุ่นใหม่ที่ไม่ใช่ชาวบ้านที่เคยทำประมง

ความรู้ทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ถ่ายทอดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐไปยังชาวบ้านเกี่ยวกับการเลี้ยงปลาในกระชัง การเลี้ยงกบในบ่อ หรือการเลี้ยงกุ้ง นั้นเป็นผลจากการที่ปริมาณปลาหรือสัตว์ในธรรมชาติลดน้อยลง ความรู้เหล่านั้นสร้างรายได้ให้แก่ผู้นำไปเลี้ยง จึงปรากฏในระยะต่อมาว่ามีผู้ที่มีทุนทรัพย์ และไม่เคยประกอบอาชีพประมง หันมาลงทุนทำการเลี้ยงปลา เลี้ยงกบ หรือเลี้ยงกุ้งก้ามกรามเกิดขึ้นหลายรายในช่วงเวลา 10 ปีหลังนี้ และกลุ่มคนเหล่านี้เองที่เป็นผู้ผลิตปลา กุ้ง เข้ามาแทนที่ปริมาณที่หายไป ในธรรมชาติจากสถิติปี พ.ศ. 2537 จึงปรากฏว่ามีกิจกรรมการเพาะเลี้ยงเกิดขึ้นมากมายที่ผ่านเข้ามาให้ประมงจังหวัดอยุธยาเข้าไปให้การส่งเสริม อาทิ

ส่งเสริมการเพาะเลี้ยงปลาในบ่อ	638 ราย เป็นเนื้อที่	4,039 ไร่
ส่งเสริมการเลี้ยงปลาในกระชัง	55 ราย เป็นเนื้อที่	455 ตารางเมตร
ส่งเสริมการเลี้ยงปลาในนาข้าว	37 ราย เป็นเนื้อที่	314 ไร่
ส่งเสริมการเลี้ยงปลาแบบผสมผสาน	277 ราย เป็นเนื้อที่	1,650 ไร่
ส่งเสริมการเลี้ยงปลาหลายชนิดรวมกัน	116 ราย เป็นเนื้อที่	776 ไร่
ส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งก้ามกราม	11 ราย เป็นเนื้อที่	120 ไร่
ส่งเสริมการเลี้ยงกบ	126 ราย เป็นเนื้อที่	1,296 ไร่
รวมแล้ว	1,305 ราย เป็นเนื้อที่	8,195 ไร่ 455 ตารางเมตร

อย่างไรก็ตามการเลี้ยงปลา กุ้ง และกบ ในจังหวัดอยุธยายังไม่นับว่าเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีผลผลิตมากเป็นต้นเหมือนจังหวัดใกล้เคียง ฉะนั้นผู้ที่เลี้ยงสัตว์น้ำดังกล่าวจึงเป็นผลผลิตที่ใช้ในพื้นที่เท่านั้นไม่ได้นำออกไปนอกจังหวัดแต่อย่างไร

ประมงพื้นบ้านยังเป็นอาชีพที่เลี้ยงครอบครัวได้

ปลาในธรรมชาติถึงแม้จะมีปริมาณลดน้อยลง แต่ความต้องการของผู้บริโภคกลับมีมากขึ้นเป็นการสวนทางกัน ราคาปลารวมชาติจึงสูงกว่าปลาที่เลี้ยงในบ่อ นั่นเป็นเหตุผลหนึ่งที่เป็นแรงจูงใจให้อาชีพการจับปลาตามธรรมชาติยังคงทำอยู่ในปัจจุบัน ตัวอย่างราคาปลาช่อนที่ซื้อขายในตลาดเมื่อ 30 ปีก่อน ราคา กิโลกรัมละ 1 บาท เปรียบเทียบกับราคาในปัจจุบันสูงถึงกิโลกรัมละ 60 บาท ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านจึงยังคงพอใจทำการประมงอยู่ และที่สำคัญปลาชนิดเดียวกันถ้าเป็นปลาที่เติบโตตามธรรมชาติจะมีราคาสูงกว่าปลาที่ผลิตได้จากบ่อเลี้ยงด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์

เนื่องจากอาชีพประมงไม่ได้มีกิจกรรมตลอดทั้งปี ผู้ประกอบอาชีพนี้จึงมีเวลาหารายได้จากกิจกรรมอื่น โดยปกติช่วงเดือนธันวาคม ถึงมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงฤดูแล้ง ปริมาณน้ำลดจากลำคลองหรือแม่น้ำ ชาวบ้านจึงจะเริ่มทำการประมงอย่างจริงจัง ฉะนั้นโดยข้อกำหนดตามธรรมชาติผู้ที่ทำการประมงจะมีเวลาสำหรับจับปลาเพียง 4 เดือนใน 1 ปีเท่านั้น ส่วนอีก 8 เดือน คือ ช่วงเวลาที่ชาวบ้านจะประกอบอาชีพอื่นที่หารายได้หลักแก่ครัวเรือน ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจ เมื่อพบว่า นักดนตรี ก็มีอาชีพประมงเป็นอาชีพรอง ช่างไม้ ก็มีอาชีพจับปลาเป็นอาชีพรอง นักดนตรี (แตรวง) ของอำเภอผักไห่คนหนึ่ง บอกว่าปกติมีงานดนตรีชุกมากในช่วงเทศกาล แต่พอเดือนธันวาคมถึงมกราคม จะต้องมาขออนุญาตจับปลา เพราะที่หน้าบ้านล้อมกรำไว้ มิฉะนั้นจะหมดโอกาส เขาเล่าว่าแถวบ้านในละแวกเดียวกันมีคนที่ทำอาชีพเช่นเขาหลายคน บ้านที่อยู่ติดคลองก็จะล้อมกรำกันทั้งนั้น นับว่าเป็นรายได้ให้กับครอบครัวได้ทางหนึ่ง ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาการจับปลาได้น้อยลงแต่ก็ยังไม่คิดจะเลิก เพราะมีเครื่องมืออยู่ในบ้าน และอีกประการหนึ่งได้ปลามากก็เอาไว้กินในครอบครัว หรือไม่ก็นำปลา ปลา ร้า เก็บไว้กินได้นานหลายเดือน

กรณีของนักดนตรีนี้เป็นตัวอย่างที่ดีที่ทำให้เห็นว่า การจับปลาไม่ใช่อาชีพที่ทำให้เกิดรายได้ แต่การจับปลาทำให้ครอบครัวไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหาร เป็นการประหยัด และสามารถออมเงินส่วนนั้นไว้ใช้อย่างอื่นที่จำเป็นกว่า เช่น เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย

สรุปการเปลี่ยนแปลงการทำประมงพื้นบ้าน

การทำประมงในจังหวัดอยุธยา นับเป็นกิจกรรมที่ควบคู่มากับการทำนา แต่ไม่อาจนับว่าเป็นอาชีพหลักที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของคนในจังหวัดนี้ ด้วยเหตุผลที่นาข้าวในจังหวัดอยุธยาอยู่ในเขตพัฒนาระบบชลประทานเจ้าพระยา จึงทำให้พื้นที่นี้ตกอยู่ในเขตที่ต้องรับการส่งเสริมการปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตสูง เพื่อเป็นสินค้าออกยังต่างประเทศ ฉะนั้นคนที่นาข้าวในจังหวัดอยุธยาถึงแม้ส่วนมากจะไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ก็ต้องพยายามเช่าที่ทำนาปลูกข้าว ในอดีตไม่เคยปรากฏว่ามีคนที่ทำการประมงเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากผู้ที่ทำประมงเป็นหลักจะไม่สามารถดำรงอาชีพนี้เพื่อหาเลี้ยงครอบครัวได้ตลอดปี คนที่ทำการประมงมักเป็นผู้ที่ทำอาชีพอย่างอื่นเป็นหลักอยู่แล้ว และทำประมงเป็นอาชีพเสริม ดังนั้นการทำประมงในจังหวัดอยุธยาทำควบคู่หรือเสริมขึ้นมาจากงานอาชีพหลักของตนเอง

ความเหมาะสมทางกายภาพของจังหวัดอยุธยาที่มีแม่น้ำสายสำคัญหลายสายมาบรรจบกัน อาทิ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำน้อย และแม่น้ำป่าสัก ทำให้อยุธยาเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่แห่งหนึ่งในจังหวัดภาคกลาง การขุดคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำสายต่างๆ ยิ่งเป็นการสนับสนุนให้มีแหล่งน้ำสำหรับปลาได้อยู่อาศัยเจริญเติบโต และเป็นแหล่งทำการประมงของราษฎรในพื้นที่ด้วย อย่างไรก็ตามการมีคลองเกิดขึ้นมากมายมิได้หมายความว่าราษฎรมีสิทธิในการจับปลาได้ทุกแห่ง ด้วยระบบควบคุมพื้นที่จับสัตว์น้ำที่แบ่งพื้นที่จับปลาเป็น 4 ประเภท : ที่ว่าประมูล ที่อนุญาต ที่รักษาพืชพันธุ์ และที่สาธารณประโยชน์ นั้นทำให้การจับสัตว์น้ำในจังหวัดอยุธยาได้รับการดูแลโดยเจ้าหน้าที่ประมง นอกจากการควบคุมพื้นที่จับปลาแล้ว การควบคุมเครื่องมือจับปลาก็เน้นมาตรการที่รัฐบาลเข้ามาใช้เพื่ออนุรักษ์และทำนุบำรุงปลารวมชาติให้มีและอยู่ในธรรมชาติได้นาน

การทำประมงในจังหวัดอยุธยาเมื่อย้อนหลังไป 30 ปี เห็นว่ามีการทำประมงอยู่ไม่กี่ประเภทในบรรดาวิธีทำการประมงไม่กี่ประเภทพื้นที่ทำกันมากที่สุด คือ การล้อมกรำ การยกยอ และการขุดปล่อ การล้อมกรำหรือบางครั้งเรียก “เทียบหญ้ากรำ” อาจทำในพื้นที่จับสัตว์น้ำประเภทที่ว่าประมูล หรืออาจทำในที่อนุญาต การเลือกทำประมงด้วยวิธีใดขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพื้นที่นั้นว่าเหมาะสมให้ใช้เครื่องมือชนิดใดทำการประมง สำหรับการกำหนดว่าพื้นที่แบบใดควรประกาศให้เป็นที่ทำการประมงชนิดใดต้องอยู่ในความดุลยพินิจของบุคคล 3 ฝ่าย คือ เจ้าหน้าที่ประมง เจ้าหน้าที่ฝ่ายชลประทาน เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และที่สำคัญ คือ ฝ่ายชาวบ้านเจ้าของพื้นที่ ซึ่งหมายถึง กำนันผู้ใหญ่บ้าน จะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกล่าวาง หรือแหล่งน้ำแห่งใดขึ้นมาประกาศให้ทำการประมงได้ ในจังหวัดอยุธยามีแม่น้ำและ ลำคลองที่ประกาศเป็นที่ทำการประมงประเภท “ที่อนุญาต เทียบหญ้ากรำ” ทั้งสิ้น 4,022 ไร่

กระจายอยู่ในเขตอำเภอพระนครศรีอยุธยา 1,963 ไร่ ในอำเภอบางปะหัน 1,272 ไร่ อำเภอเสนา และ อำเภอ บ้านแพรกอีก 787 ไร่ และที่ประกาศเป็นที่ทำการประมงประเภท “ที่อนุญาตยอขึ้นชื่อ” ทั้งสิ้น 2,646 ไร่ และกระจายอยู่ในเขตอำเภอบางปะหัน 570 ไร่ อำเภอผักไห่ 947 ไร่ อำเภอเสนา 1,129 ไร่

การประกาศให้เป็นที่ทำประมงดังกล่าวมาแล้ว ราษฎรคนใดต้องการทำประมงก็ต้องไปแจ้งเพื่อขออนุญาตทำการประมงต่อเจ้าหน้าที่ประมงในท้องที่ที่ตนอยู่นั้น การขออนุญาตก็เพื่อที่จะเสียภาษีอากร “ค่าน้ำ” ให้แก่รัฐบาล การเสียภาษีอากรนี้ไม่ได้เสียแต่เฉพาะผู้ที่ทำการประมงหรือจับปลาเท่านั้น แม้แต่ผู้ที่ทำอาชีพค้าขายปลา (แพปลา) หรือผู้ที่ทำการแปรรูปปลา (ทำน้ำปลา ทำปลาร้า ทำปลาหมักวัน และอื่นๆ) ก็ต้องเสียภาษีอากรในการทำกิจกรรมนั้นๆ ด้วย

การประมงด้วยวิธีต่างๆ ยังคงปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ถ้าพิจารณาในด้านวิธีการทำประมงเปรียบเทียบกับเมื่อ 30 ปีก่อน ไม่อาจกล่าวว่ามีเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิธีการทำประมง แต่การเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏให้เห็นในเบื้องต้น คือ ประการที่หนึ่ง การลดจำนวนผู้ประกอบการด้านการจับปลาลง ประการที่สอง การลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ หรือปลาพันธุ์ต่างๆ สูญหายไปจากแหล่งน้ำในจังหวัดอยุธยา และประการที่สาม การเพิ่มขึ้นของผู้ทำกิจกรรมแปรรูปสัตว์น้ำ ทั้งนี้โดยมีปัจจัยต่างๆ ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านอื่นเกิดขึ้น และสร้างผลกระทบต่อประมงอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนแปลงที่กล่าวถึงนั้น ได้แก่

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของจังหวัดอยุธยา ซึ่งหมายถึง การสร้างถนนขึ้นหลายสายเชื่อมโยงระหว่างจังหวัด ระหว่างอำเภอ และหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน ทำให้คนหันไปใช้การคมนาคมทางบกมากกว่าการคมนาคมทางเรืออย่างแต่ก่อน จึงเป็นเหตุให้มีแหล่งน้ำเพื่อทำการประมงเพิ่มขึ้น แต่ขณะเดียวกันกับการที่มีการคมนาคมสะดวก จึงกลายเป็นเป้าหมายของการขยายเขตอุตสาหกรรมเข้ามาในพื้นที่จังหวัดอยุธยา อยุธยาจึงเป็นพื้นที่ที่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เกิดขึ้นมากในช่วง 20-30 ปีหลังนี้ คนหนุ่มสาวหันไปหาอาชีพที่มีรายได้มั่นคงอย่างเช่น การทำงานในโรงงานกันมากขึ้น การจับปลาซึ่งเป็นอาชีพเสริมของคนอยุธยาอยู่แล้ว เมื่อหันไปทำงานหลักในงานอุตสาหกรรม จึงไม่มีงานเสริมทำประมงอีกต่อไป ดังนั้นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการมีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้น คือ มีผู้ทำการจับปลาน้อยลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ การทำประมงเนื่องจากชาวบ้านยังคงถือเป็นอาชีพเสริม ฉะนั้นจึงมีบางคนยังคงเห็นว่าการทำประมงยังน่าที่จะทำต่อไปด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ปลาธรรมชาติมีราคาดีกว่าปลาเลี้ยงในบ่อ ดังนั้นการปรับเปลี่ยนวิธีการเลี้ยงปลาในบ่อล่อ จากที่เคยปล่อยให้โตตามธรรมชาติก็หันมาให้การดูแลเป็นการเลี้ยงถึงธรรมชาติมากขึ้น และมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยสนับสนุนการเลี้ยง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะแต่ผู้ที่ทำการประมงด้วยการขูดบ่อล่อปลา แต่เกิดขึ้นกับผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีอีกหลายคนที่หันมาสนใจการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ ซึ่งเป็นการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ทางราชการด้วย การเลี้ยงปลา เลี้ยงกบ และเลี้ยงกุ้งก้ามกราม จึงเกิดขึ้นในช่วง 10 ปีให้หลังนี้หลายราย อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในกลุ่มเล็กๆ เฉพาะพวกที่

มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเท่านั้น เพราะการเลี้ยงด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ต้องการการลงทุนที่สูง ชาวบ้านธรรมดาไม่สามารถทำได้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สร้างผลกระทบให้เกิดกับกิจกรรมการแปรรูปสัตว์น้ำด้วยอย่างชัดเจน การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้คนมีกำลังการซื้อสูงขึ้น คนในภาคเหนือ ภาคตะวันออก เชียงเหนือ ต้องการอาหารปลาบริโภคมากขึ้น อาหารที่กล่าวถึงนี้อยู่ในรูปปลาร้า และปลาขมรมควัน ซึ่งเป็นอาหารที่สามารถเก็บไว้ได้นาน การทำปลาร้า ทำปลาตากแห้ง หรือแม้แต่การทำน้ำปลาที่เคยเป็นกิจกรรมในครอบครัวเล็กๆ ก็ถูกเปลี่ยนไปเป็นการทำแบบกึ่งอุตสาหกรรม มีจำนวนผู้ประกอบการปลาตากแห้ง ปลารมควันเกิดขึ้นมากมายในช่วง 10-20 ปี จนกระทั่งปริมาณปลาในจังหวัดอยุธยาเองไม่เพียงพอที่จะนำมาทำปลาแห้ง หรือปลาขมรมควันดังกล่าว จึงมีปอหรือฟาร์มเลี้ยงปลาในจังหวัดใกล้เคียง เป็นแหล่งที่ป้อนวัตถุดิบเหล่านั้นให้แก่ผู้ทำกิจการปลาตากแห้ง แปรรูป หรือแม้แต่ถ้าปลาในจังหวัดใกล้เคียงไม่เพียงพอ ปลาจากทะเลสาบใหญ่ประเทศกัมพูชาก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ถูกส่งเข้ามาในจังหวัดอยุธยาเพื่อแปรรูป

ดังนั้นภาพรวมการเปลี่ยนแปลงการทำประมงในจังหวัดอยุธยาในช่วงเวลาย้อนหลัง 30 ปี อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นชัดเจนในกลุ่มผู้ที่ประกอบอาชีพหรือทำการประมงเป็นอาชีพเสริม แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในจังหวัดอยุธยา อาทิ การเปลี่ยนแปลงทางสาธารณูปโภค การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบการทำประมงทุกด้านทั้งดีและไม่ดี อย่างไรก็ตามการทำประมงไม่ได้เป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้หลักให้กับชาวอยุธยาอยู่แล้ว ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงนี้ไม่อาจกล่าวได้ว่าก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบแก่การประมงแต่อย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกสารอ้างอิง

กรมประมง รายงานประจำปี 2537 และรายงานประจำปี 2538 , สำนักงานประมง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
กรมประมง สมุดคู่มือเกี่ยวกับประกาศและระเบียบการประมง , กรมประมง กระทรวงเกษตร พ.ศ. 2523
ศูนย์พัฒนาการประมงแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รายงานการสำรวจพืชพันธุ์ในน้ำและการอุตสาหกรรม
แผนกสัตว์น้ำของประเทศสยามฯ ศูนย์พัฒนาฯ พ.ศ. 2526

สำนักงานประมงอำเภอมหาสาร ข้อมูลการประมง ปี 2535 อำเภอมหาสาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
สำนักงานอำเภอบางช้าง บรรยายสรุปข้อราชการอำเภอบางช้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2537
สูตรไพศาล พระราชบัญญัติจัดการประมงพุทธศักราช 2490 กรุงเทพฯ , 2533

หน่วยสำรวจแหล่งประมง กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปทานุกรมเครื่องมือทำการประมง
ของประเทศไทย กระทรวงเกษตร พ.ศ. 2512

Shigeharu TANABE , *Historical Geography of the Canal System in the Chao Phraya Delta from the
Ayutthaya Period to the Fourth Reign of the Ratanakosin Dynasty*. The Center for Southeast
Asian Studies , Kyoto University , Kyoto Japan. 1977.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก 1

สถาบันวิทยาลัยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิธีล่อมกรำ

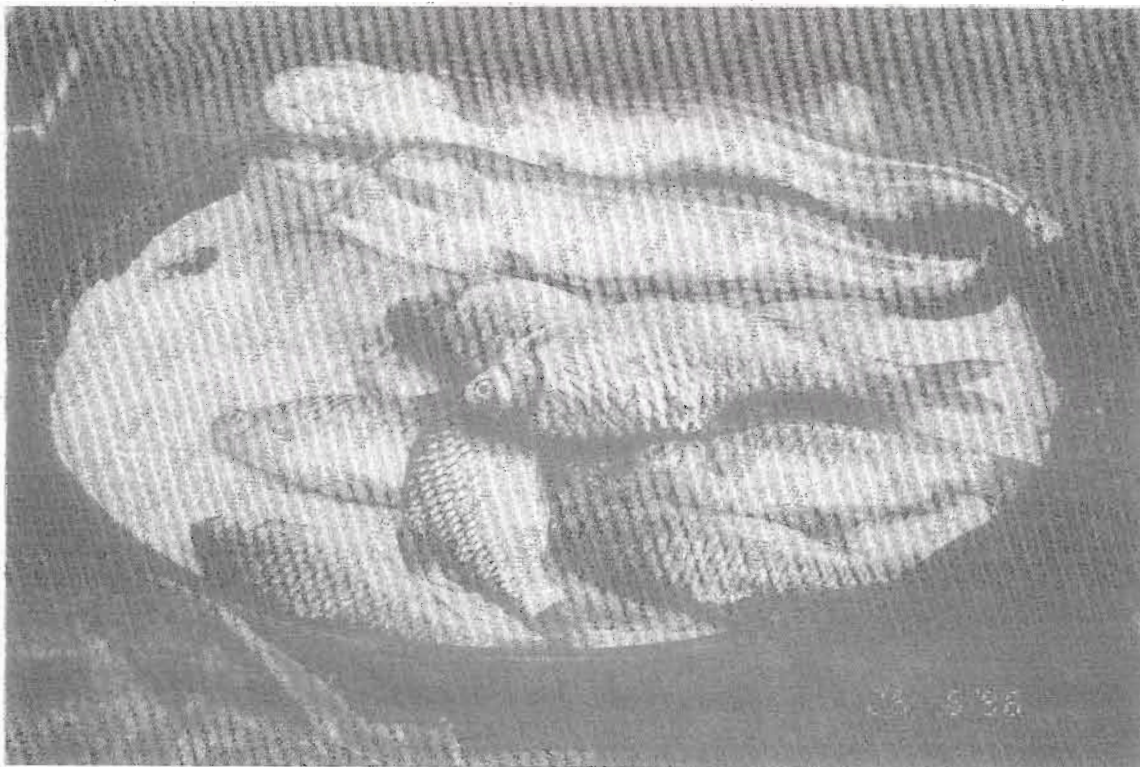
การทำกรำหรือล่อมกรำ มีภาษาเรียกในหมู่ผู้ทำการประมงว่า “เทียบหญ้ากรำ” คือ การเอา กิ่งไม้ลงปักในลำคลองแล้วปลูกพืชที่เป็นหญ้าหน้า หรือผักตบชวาไว้รอบๆ มักเริ่มเทียบหญ้าก่อนจะล่อมจับเพียง 1 เดือน ซึ่งหมายถึงประมาณต้นเดือนธันวาคม เป็นช่วงที่น้ำขึ้นสูงสุด กรำจะเป็นที่ที่ปลาได้พักอาศัย เพราะเป็นร่มเงาและมีหญ้าอาหารตามธรรมชาติ ต้นมกราคมน้ำเริ่มลด ปลาธรรมชาติจากที่ต่างๆ จะไหลมาตามน้ำจะมาพักอยู่ตามกรำที่เทียบหญ้าเอาไว้ ดังนั้นตั้งแต่ต้นเดือนมกราคมถึงสิ้นเดือนกุมภาพันธ์ประมาณ 2 เดือนนี้ไปแล้วน้ำจะแห้งทำการประมงลำบากโดยเฉพาะคลองบางแห่งตื้นเขิน ผู้ที่ทำการรำในช่วง 1 ปีอาจล่อมกรำได้เพียง 2 ครั้ง ซึ่งหมายถึง เมื่อเอาอวนหรือบางแห่งใช้เผือกไม้ไผ่ล่อมจับปลาไปแล้ว โดยปกติใช้เวลา 1 วันเต็ม ตอนเย็นวันนั้นจะเทียบหญ้าอีกครั้ง แล้วทิ้งระยะให้ปลาได้มาอาศัยจนประมาณปลายเดือนเมษายนจึงจะล่อมจับปลาอีกครั้ง ก่อนที่ “น้ำใหม่” จะมา ซึ่งหมายถึงย่างเข้าฤดูฝน จะมีน้ำที่มีดินโคลนสีแดงปนไหลมาจากทางเหนือ ชาวบ้านบางคน เรียก น้ำแดง ซึ่งประจวบกับเป็นช่วงเวลาที่ทางการประกาศห้ามจับปลา เพราะเป็นฤดูที่ปลาวางไข่

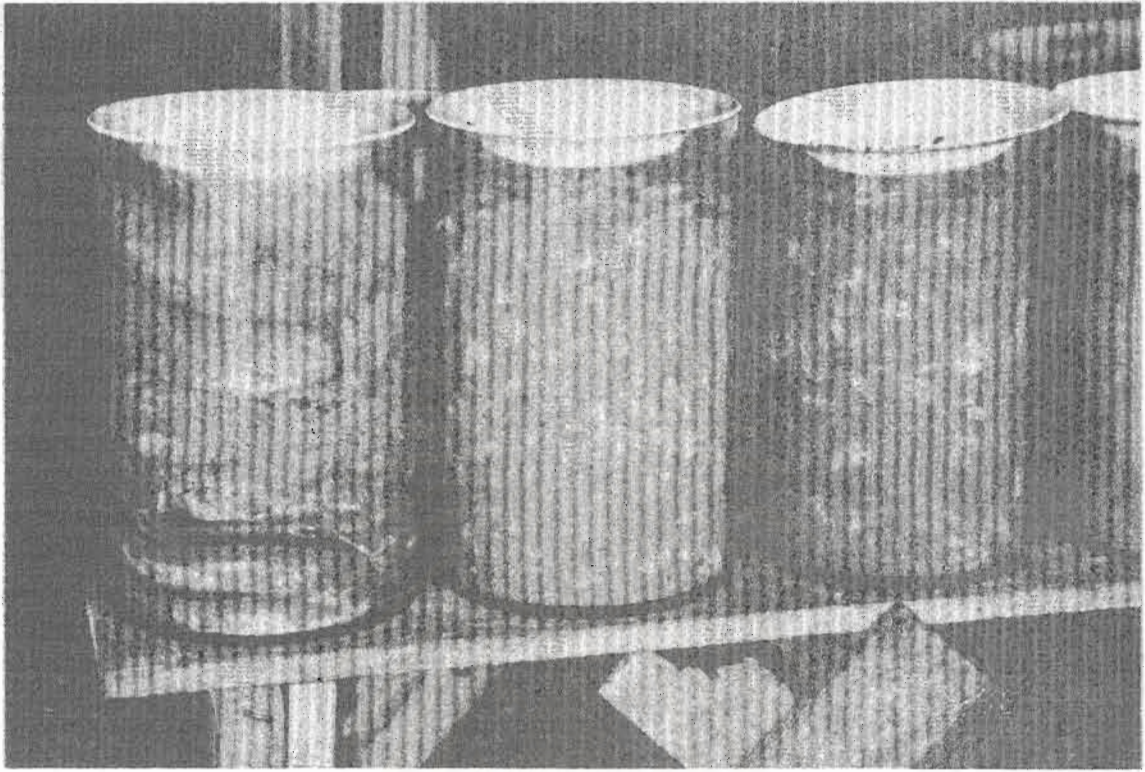
การล่อมกรำเพื่อจับปลาแต่ละครั้งต้องใช้คนที่เป็นชายฉกรรจ์ ไม่น้อยกว่า 7 คน บางครั้งถึง 10 คน ขึ้นอยู่กับขนาดความกว้างของกรำที่ล่อม ล่อมกรำมักเริ่มตั้งแต่เช้าเมื่อกินอาหารเช้าเสร็จแล้ว พวกผู้ชายที่แข็งแรงจะเอาไม้ไผ่ลำใหญ่ปักเป็นระยะรอบกรำเพื่อใช้เป็นที่ยึดอวนยึดไม้ลอยไปตามกระแสน้ำ อวนต้องกว้างมากพอที่ให้ด้านหนึ่งสูงจากระดับน้ำประมาณเท่าความสูงของคน คือ ประมาณ 1.5-2 เมตร เพื่อป้องกันปลากระโดดหนี เมื่อถึงเวลาล่อมจับกันจริงๆ ส่วนชายอีกด้านหนึ่งของอวนจะต้องติดกับพื้นคลอง โดยมีโซ่หรือตะกั่วถ่วงไว้ และเพื่อที่จะให้แน่ใจว่าชาวอวนติดกับพื้นคลองจริง ต้องมีชายฉกรรจ์ 2-3 คน ดำน้ำลงไปถึงก้นคลอง แล้วจัดการกับอวนบริเวณนี้ ชาวบ้านเล่าว่าพวกที่ดำลงไปนี้ต้องกลั้นหายใจได้นาน ฉะนั้นจึงต้องเป็นคนที่มีร่างกายแข็งแรงว่ายน้ำเก่ง ถ้าเป็นช่วงต้นเดือนมกราคมอากาศยังหนาวอยู่บ้าง คนที่ทำหน้าที่ดำลงไปจัดการกับอวนจะต้องดื่มเหล้าก่อนลงน้ำเพื่อให้ร่างกายอบอุ่น และช่วยป้องกันการเป็นตะคริวเมื่อต้องอยู่ในน้ำนานๆ

เมื่อล่อมอวนรอบกรำไว้เรียบร้อยแล้ว โดยยึดปลายอวน 2 ข้างไว้กับตลิ่งแล้ว เจ้าของกรำและสมาชิกในกลุ่มอีก 3 คนจะช่วยกันเอากิ่งไม้และหญ้าหรือผักตบชวาที่ปลูกล่อปลาเอาไว้ขึ้นจากน้ำให้หมด ในช่วงนี้ปลาที่อาศัยอยู่จะตื่นตกใจ บางตัวพยายามกระโดดหนี ฉะนั้นอวนที่อยู่พื้นน้ำจึงต้องสูงพอที่จะป้องกันการกระโดดของปลา ยิ่งปลาตัวใหญ่เท่าไรยิ่งกระโดดสูงมากเท่านั้น เมื่อกิ่งไม้ต้นหญ้าถูกดึงเอาออกไปจนหมดแล้ว สมาชิกในกลุ่มทั้งหมดหรือเกือบทั้งหมด ก็จะลงมาอยู่ในรั้วอวน เพื่อช่วยกันจับปลา เครื่องมือที่ใช้ตอนนั้น คือ สวิง สุ่ม หรือ การไล่จับด้วยมือเปล่าโดยด่อนไปไว้ด้านใดด้านหนึ่ง

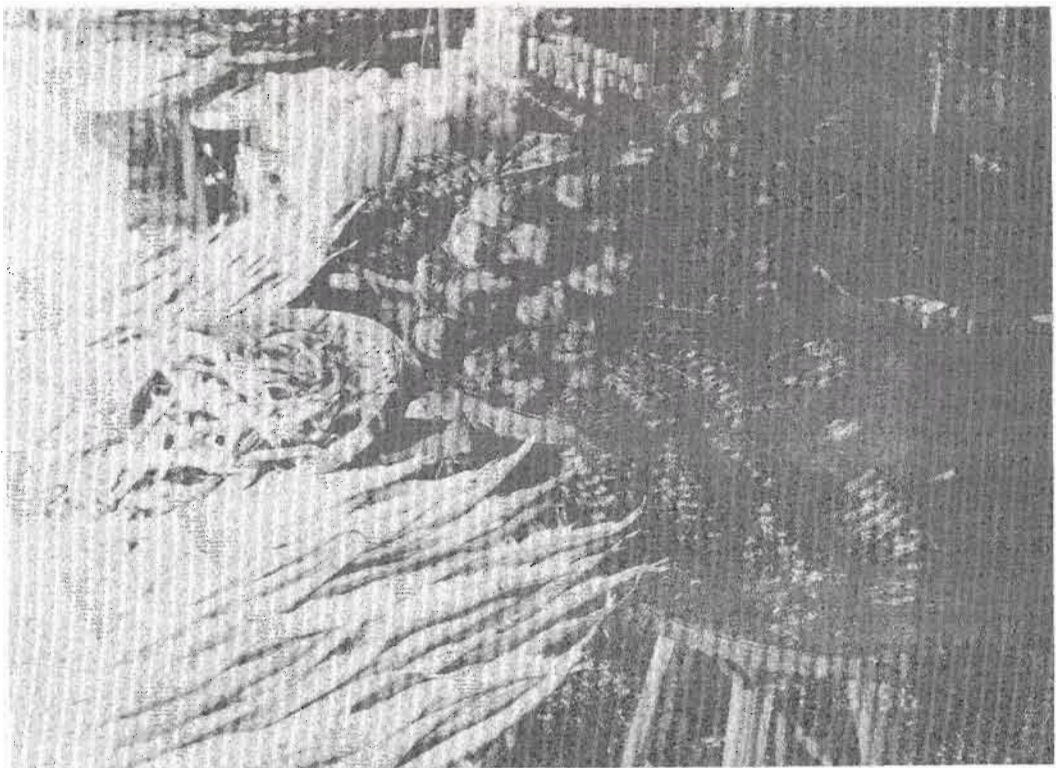

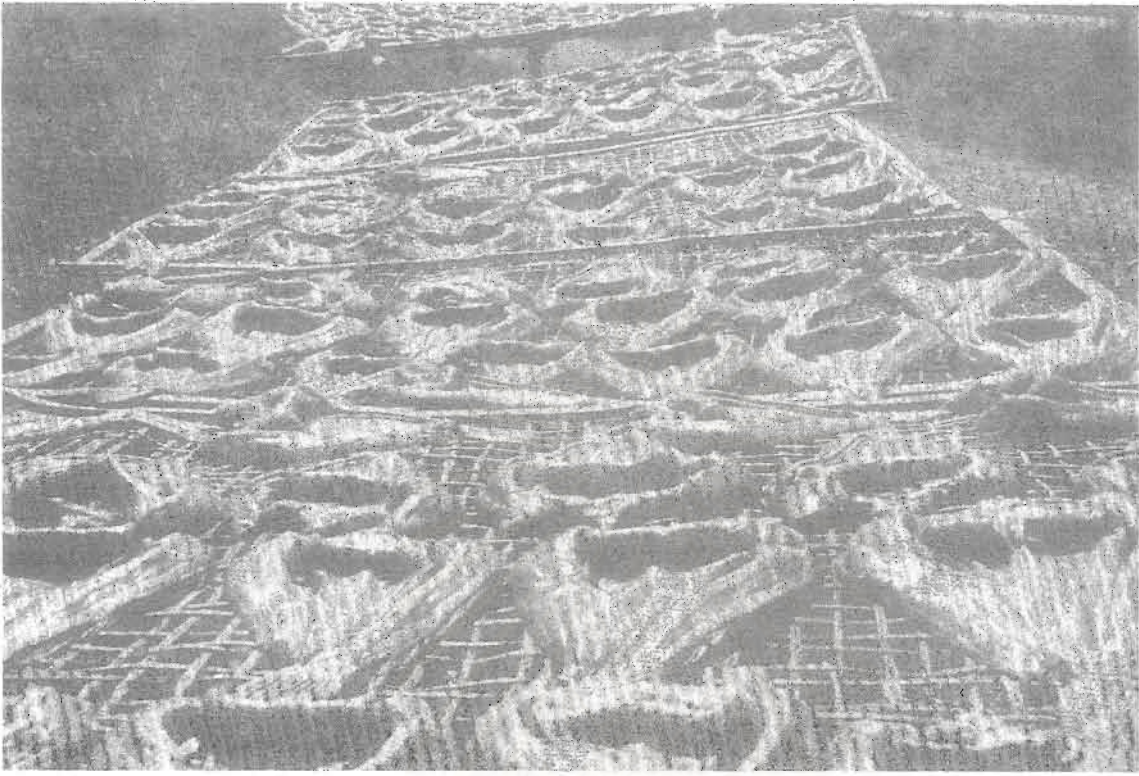
ตลาดหัวรอ อ.พระนครศรีอยุธยา แม่ค้าขายปลาซึ่งเป็นผลผลิตจากแม่น้ำ

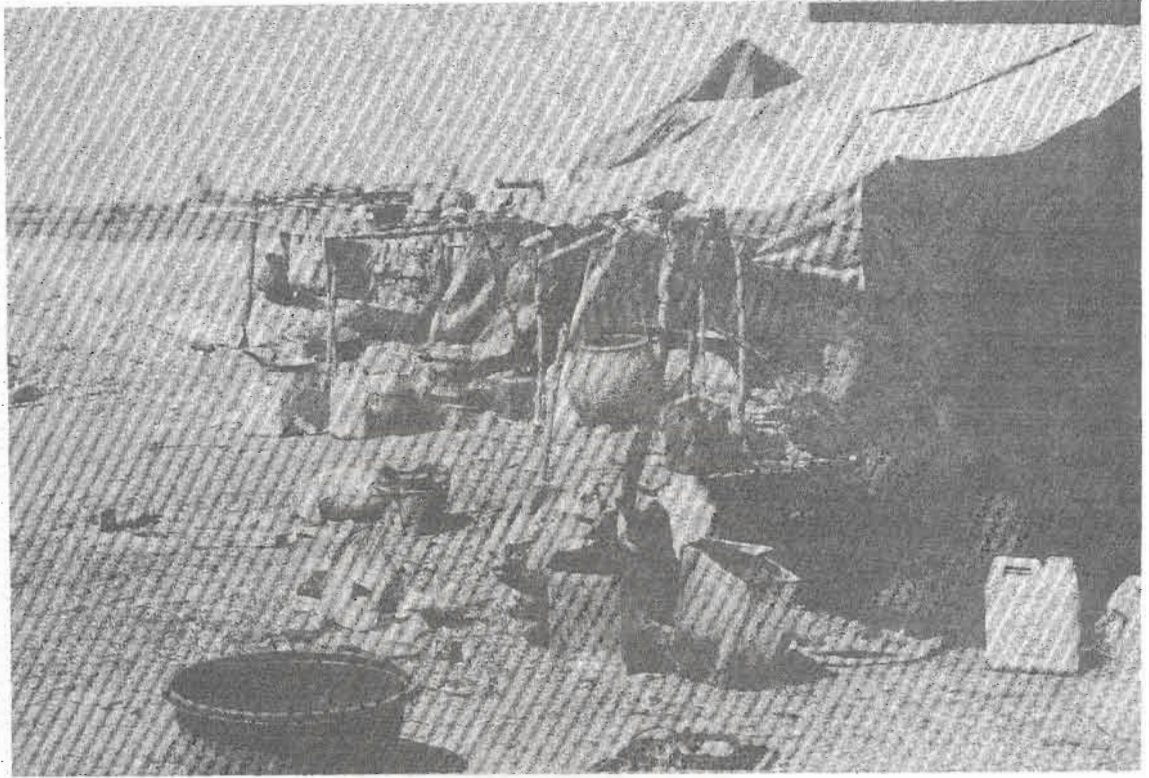
ปลาห้า ปลาแห้ง น้ำปลา สินค้าแปรรูปจากชาวบ้าน อ.มหาราช

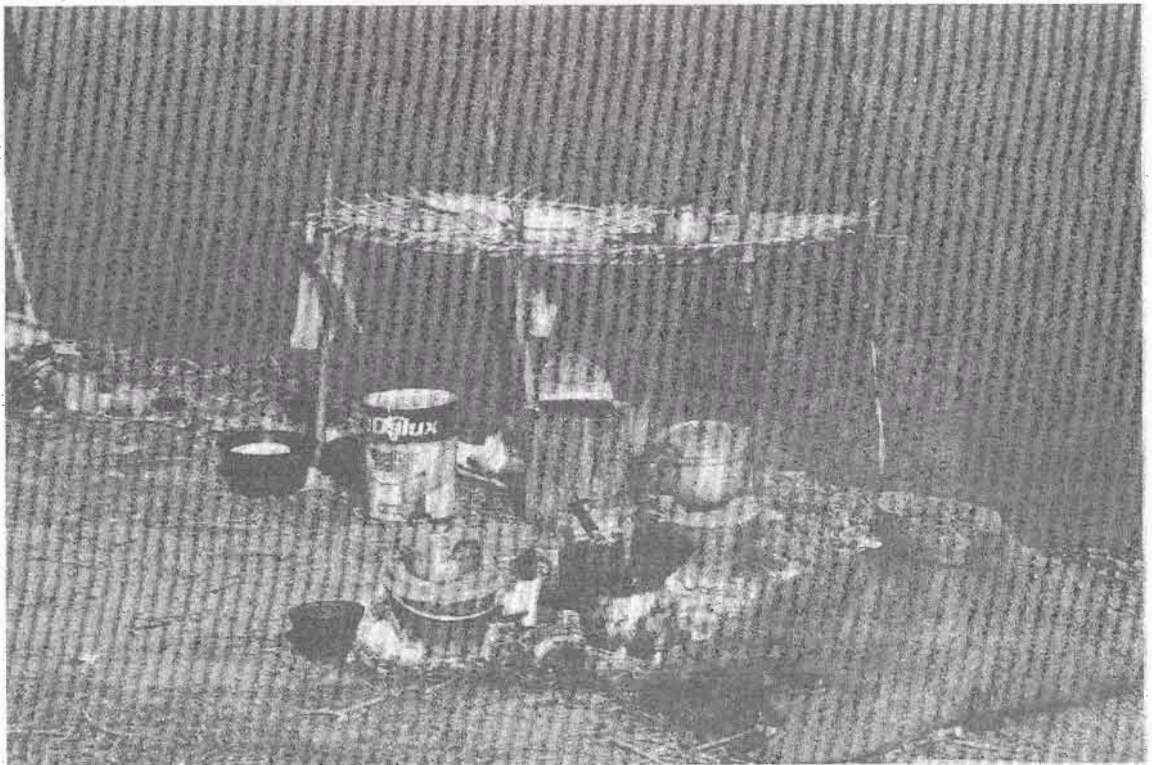

ทำปลาตากแห้ง ที่บ้านโพธิ์ประสิทธิ์ อ.มหาราช

ความเป็นอยู่ชาวบ้านโคกเจ็รรมณ์ จ.ชัยภูมิ ที่มาตั้งบ้านชั่วคราว ที่อ.เสนา เพื่อจับปลา

ชาวบ้านโคกเจริญมณเฑียร จ.ชัยภูมิ นำปลาที่จับมาได้หมักเกลือ ใส่บับ แล้วขายให้พ่อค้าที่มาจากโคราช

การเปลี่ยนแปลงการทำอุตสาหกรรมทำอิฐอยุธยา

ประโชชน์ เจริญสุข

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทนำ

กล่าวได้ว่าอยุธยาเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญของประเทศไทย โดยเฉพาะเคยเป็นราชธานีของชาติไทยมาแล้ว (พ.ศ. 1893-1991) ถูกยกย่องให้เป็น "มรดกโลก" ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 และเป็นคู่ข้าวคู่น้ำของภาคกลางมาตลอด แต่ปัจจุบันนี้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้กลายเป็นเมืองบริวารของกรุงเทพมหานครไปโดยปริยายเพราะทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ยังถูกจัดให้เป็นเขตพื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมการลงทุน (เขต 2) ซึ่งหมายความว่าผู้ที่ลงทุนในธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะได้รับสิทธิผลประโยชน์ในด้านภาษีและการเงินที่ทางคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนกำหนดให้ ประกอบกับศักยภาพของจังหวัดอยุธยาเองมีส่วนผลักดันให้มีนักธุรกิจอุตสาหกรรมได้ไปตั้งโรงงานที่อยุธยาเพิ่มมากขึ้นทั้งอุตสาหกรรมประเภทหัตถกรรม อุตสาหกรรมสมัยใหม่ และอุตสาหกรรมไฮเทค ซึ่งมีทั้งอุตสาหกรรมขนาดย่อม ขนาดกลาง และขนาดใหญ่¹ ทำให้จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีการก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจังหวัดหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม แม้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะถูกจัดให้เป็นจังหวัดที่มีการพัฒนาและลงทุนในโรงงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่และอุตสาหกรรมไฮเทคที่เติบโตอย่างรวดเร็วจังหวัดหนึ่งของประเทศก็ตาม แต่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาก็เป็นจังหวัดที่มีการประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน มาอย่างยาวนานเช่นกัน เช่นอุตสาหกรรมทำอิฐมอญ มีดอรัญญิก เครื่องลงหิน จักสานไม้ไผ่ ผลิตภัณฑ์เครื่องหวาย การแกะสลัก การเจียรไนพลอยเป็นต้น² ซึ่งอุตสาหกรรมในครัวเรือนเหล่านี้ เป็นอุตสาหกรรมที่มีขนาดเล็ก ใช้วัตถุดิบและแรงงานในพื้นที่เป็นหลัก และยังคงดำเนินการผลิตมาอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมการทำอิฐมอญในเขตพื้นที่ อำเภอบางปะหัน อำเภอบางบาล และอำเภอพระนครศรีอยุธยา

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรม "สมัยใหม่" ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่เป็นอยู่ขณะนี้ อุตสาหกรรมพื้นบ้านซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนก็ยังคงมีผู้ประกอบการกันอย่างต่อเนื่องและไม่ได้มีจำนวนลดลงแต่อย่างใด โดยเฉพาะอุตสาหกรรมการทำอิฐมอญ อะไรคือปัจจัยที่ทำให้การผลิตอิฐมอญในจังหวัดพระนครศรีอยุธยายังคงดำรงอยู่ทั้งๆ ที่มีคู่แข่งในแง่ผลิตภัณฑ์ทดแทนกันได้

(Substitution) ได้แก่ ซีเมนต์บล็อก และมีการแข่งขันในแง่แรงงานกับโรงงานอุตสาหกรรมประเภทอื่นๆ ในพื้นที่ใกล้เคียงอยู่มาก

2. กรอบความคิด

อุตสาหกรรมการทำอิฐ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนในชนบทที่มีผู้ผลิต ได้แก่ ชาวนาหรือชาวบ้านธรรมดาได้ยึดถือเป็นอาชีพรอกันมาแต่ช้านานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีบทบาทและความสำคัญอย่างไรต่อสภาพเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบันของชุมชนในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้อุตสาหกรรมนี้ยังคงอยู่ คำถามเหล่านี้ เป็นสิ่งที่บทความนี้พยายามที่จะหาคำตอบ โดยเริ่มต้นจากคำจำกัดความและแนวคิด การสรุปงานของผู้ที่ได้นำการศึกษาเรื่องอุตสาหกรรมทำอิฐไว้ก่อนหน้านี้อีก การศึกษาข้อมูลในปัจจุบันและวิเคราะห์ผลกระทบของอุตสาหกรรมทำอิฐต่อการคงอยู่ของอุตสาหกรรมนี้และต่อเศรษฐกิจสังคมของชุมชนในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเขตพื้นที่เลือกศึกษา

แนวคิดในการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบทนั้น ที่จริงแล้วนโยบายที่จะให้มีการพัฒนาชนบทได้เคยมีการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางมาแล้ว อย่างไรก็ตาม หากจะรวบรวมแนวความคิดที่ต้องการให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบทอาจแยกออกได้เป็น 2 แนวด้วยกัน³ คือ แนวแรก เป็นการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบทในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบอุตสาหกรรมทั้งประเทศ ดังนั้นความต้องการที่จะพัฒนาอุตสาหกรรมชนบทตามแนวคิดนี้ก็จะเป็นการผลิตอุตสาหกรรมของทั้งประเทศ ส่วนแนวคิดที่สองนั้นเป็นการมุ่งพิจารณาอุตสาหกรรมชนบทควบคู่ไปกับนโยบายการพัฒนาภาค เพื่อสนองวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ กระจายอุตสาหกรรมและความเจริญไปสู่ต่างจังหวัด เพื่อลดความแออัดของกรุงเทพมหานครและเพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมมากขึ้นระหว่างภาค

สำหรับ "แนวคิด" ในการ "มอง" อุตสาหกรรมทำอิฐที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนชนบทในบทความนี้ได้ใช้แนวคิดในการมองอุตสาหกรรมชนบทของกองศึกษาภาวะเศรษฐกิจ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.)⁴ ซึ่งมองแตกต่างไปจาก 2 แนวดังกล่าว กล่าวคือ กองศึกษาภาวะเศรษฐกิจพิจารณาทบทวนอุตสาหกรรมชนบทในแง่สาขาที่จะเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาชนบทและเป็นสาขาที่จะทวีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างงานใกล้บ้านให้กับแรงงานในชนบท โดยเฉพาะผู้ที่ว่างงานตามฤดูกาลเกษตร มิต้องให้อพยพคนงานเหล่านี้ไปทำงานตามแหล่งงานใหญ่ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะได้แก่กรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง ทั้งนี้เพื่อหวังว่า ผลตอบแทนจากงานนั้นจะเกิดประโยชน์แก่เขาและชุมชนในท้องถิ่นมากขึ้น และงานที่กล่าวถึงนี้ จะต้องให้ผลตอบแทนพอสมควร และเป็นงานที่มีลักษณะสัมพันธ์กับภาคเกษตรด้วย

3. การทำอิฐที่อยุธยา

3.1 แหล่งผลิตที่สำคัญในจังหวัด

อิฐเป็นวัสดุจำเป็นสำหรับการก่อสร้างอาคารสถานที่ ใช้ทำฝامنังก่อกำแพง อิฐมีอยู่หลายประเภท และมีการทำอิฐกันทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะภาคกลางทำกันมากที่สุด

อยุธยาเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคกลางที่มีการทำอิฐกันมาก และทำกันมาแต่ดั้งเดิม ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดอยุธยา มีวัตถุดิบที่จำเป็นและเหมาะสมกับการทำอิฐเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ดินและแกลบ โดยอิฐที่ผลิตที่อยุธยาแต่ดั้งเดิม คือ อิฐมอญ

อิฐมอญที่ทำด้วยมือ เป็นลักษณะของการทำอาชีพประเภทอุตสาหกรรมในครัวเรือน กล่าวคือ อาศัยแรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือนก็เป็นการเพียงพอแล้ว และการผลิตก็ไม่ยุ่งยากในกระบวนการผลิตแต่อย่างใด วัตถุดิบคือดินและแกลบก็หาได้ง่ายในบริเวณพื้นที่ผลิต

การทำอิฐมอญในจังหวัดอยุธยา แม้จะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนในท้องที่ชนบท ซึ่งมีการทำกันมาแต่ดั้งเดิมนั้น จนถึงปัจจุบันการผลิตอิฐของจังหวัดอยุธยามีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างในระดับที่เรียกได้ว่ามีการพัฒนาเพิ่มขึ้นพอสมควร (ดูการทำอิฐด้วยเครื่องจักรและเทคโนโลยีการผลิต)

สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้เสนอข้อมูลของจังหวัดในปี 2522 มีครัวเรือนที่ประกอบอาชีพการทำอิฐก่อสร้างและผลิตภัณฑ์อื่นจากดินที่มีอยู่จำนวน 1,233 ครอบครัวยุ โดยอำเภอที่ทำอิฐมากที่สุด ได้แก่ อำเภอบางบาล 482 ครอบครัวยุ อันดับสองได้แก่ อำเภอพระนครศรีอยุธยา 349 ครอบครัวยุ อันดับสามได้แก่ อำเภอนครหลวง 250 ครอบครัวยุ และอำเภอบางปะหัน 115 ครอบครัวยุ และอำเภออื่น ๆ อีกเล็กน้อย

ในปี 2538 สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้รวบรวมสถิติ จำนวนโรงงานทำอิฐที่เป็นโรงงานขนาดใหญ่และขนาดกลางมีทั้งสิ้น 22 โรงงาน โดยมี เงินทุนจดทะเบียนตั้งแต่ 100,000 บาท ถึง 10.5 ล้านบาท นำเสียดายที่ไม่มีข้อมูลจำนวนโรงงานอิฐที่ทำในครัวเรือนที่เป็นปัจจุบัน แต่ข้อมูลที่ได้จากการสอบถามเจ้าหน้าที่อุตสาหกรรมจังหวัด ผู้ทำอิฐและกำนันในเขตพื้นที่ มีการผลิตอิฐ แสดงความเห็นไปในทางเดียวกันว่า จำนวนผู้ทำอิฐในครัวเรือนในปัจจุบันมิได้ลดจำนวนครัวเรือนลง ผู้ที่เคยทำอิฐมาตั้งแต่แรกเริ่มส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตอยู่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคาอิฐในท้องตลาด และแรงงานในครัวเรือน กล่าวคือถ้าราคาอิฐสูง ก็จะทำการผลิต แต่ถ้าราคาอิฐตกต่ำก็จะหยุดการผลิตไว้สักระยะหนึ่งก่อนหรือรอการจำหน่ายภายหลัง เช่นเดียวกับแรงงานในครัวเรือนหลังจากว่างงานในฤดูทำนาเกษตรกรก็จะหันมาผลิตอิฐ เป็นที่น่าสังเกตว่าในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีโรงงานทำอิฐขนาดใหญ่และขนาดกลางจำนวน 22 โรงงาน โดยเป็นโรงงานที่ใช้เครื่องจักรในกระบวนการผลิตอิฐทั้งสิ้น ส่วนโรงงานที่เหลือเป็นโรงงานในครัวเรือนซึ่งมีอยู่ประมาณ 1,200 ครัวเรือน ซึ่งผลิตอิฐด้วยมือและเครื่องจักรขนาดเล็ก

3.2 ขั้นตอนการทำอิฐ

ในการทำอิฐมอญที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่แรกเริ่มนั้น ทำกันด้วยมือโดยมิได้ใช้เครื่องจักรมาช่วยในกระบวนการผลิตแต่อย่างใด ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดกระบวนการผลิต แต่ในปัจจุบันได้มีการผลิตอิฐโดยอาศัยเครื่องจักรมาช่วยในการผลิตเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะในเขตอำเภอ บางบาล บางปะหัน และพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นแหล่งผลิต อิฐมือที่สำคัญของจังหวัดอยุธยา อย่างไรก็ตาม เพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน ผู้เขียนจะขอสรุปขั้นตอนการทำอิฐสออย่างสั้นๆ ได้ดังนี้ (ดู จมพล พงษ์สุวรรณ)⁷

ขั้นตอนการทำอิฐมือ

- การเตรียมดิน (เตรียมหลุม การแช่ดิน)
- การย่ำดิน (การผสม การเตรียมดินย่ำ)
- การทอดอิฐ (การทำอิฐดิน)
- การตากอิฐ (การทิ้งให้สุกแห้งตัวหมาดๆ)
- การตากอิฐ (การทำให้หน้าอิฐทุกด้านได้แห้งและเรียบ)
- การโปร่งอิฐ (การตากอิฐให้แห้งตัวเต็มที่)
- การทิมอิฐ (การเก็บอิฐใช้เตรียมที่จะตั้งเตาเผา)
- การตั้งเตา (การก่อเตาอิฐ)
- การเผา (การทำให้อิฐสุก จนมีความแกร่ง เปลี่ยนมวลสาร)
- การปมอิฐ (การทำให้การสุกของอิฐสมบูรณ์และการหดขยายอยู่ตัว)

การทำอิฐด้วยเครื่องจักร

เมื่อก่อนที่จะมาแพร่หลายในจังหวัดอยุธยา นั้น มีทำกันมากที่อำเภอพานทอง จังหวัด ชลบุรี ต่อมามีการลอกเลียนแบบวิธีการผลิตดังกล่าว (การซื้อเทคโนโลยีการผลิต) จึงมีผู้หาซื้อเครื่อง ทำอิฐจากแถบอำเภอพานทองมาลองทำกันที่อำเภอบางปะหัน โดยเริ่มแรกทำในตำบลขยายหมู่ที่ 3 ใน ราวปี 2512 และต่อมาก็มีผู้ผลิตรายอื่นๆ ทำการผลิตตามอย่างกัน กล่าวกันว่า เริ่มแรกของการทำ นั้น ยังไม่มีความชำนาญเพียงพอ ความเสียหาย จากการผลิตจึงเกิดขึ้นมาก ทั้งนี้เนื่องจากการใช้ และการผสมดินไม่ถูกส่วนเหมาะสม แต่ก็ก่อให้เกิดการเรียนรู้ต่อมาซึ่งก็ประสบความสำเร็จ

วัสดุอุปกรณ์ที่สำคัญสำหรับการทำอิฐด้วยเครื่องจักร ประกอบด้วย

- เครื่องยนต์สำหรับหมุนเครื่องรีดอิฐ หรือไดนาโม (อย่างหนึ่งอย่างใด)
- แท่นรีดอิฐ

- ม้ารองอิฐ
- ชี้เก้าแกลบ

กระบวนการทำอิฐด้วยมือ และทำอิฐด้วยเครื่องจักรนั้น มีความแตกต่างกันอยู่บ้างใน 2 กระบวนการนี้ โดยเฉพาะการใช้เครื่องจักร และการใช้แรงงานในการรีดอิฐและการใช้แกลบและชี้เก้าแกลบในการผลิตดินเพื่อทำอิฐดิน

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ผลิตอิฐในภาคสนามที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (พ.ศ. 2539) แสดงให้เห็นว่าการทำอิฐในครัวเรือนในปัจจุบันนี้ หลายครัวเรือนได้ใช้เครื่องทุ่นแรงในการทำอิฐ กล่าวคือ ได้เปลี่ยนจากการทำอิฐด้วยมือ เป็นการทำอิฐด้วยเครื่องจักร ถ้าหากครัวเรือนที่ทำอิฐนั้นมี แรงงานพอเพียงและมีเงินทุนที่จะซื้อเครื่องจักรในการผลิตอิฐ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า สามารถผลิตอิฐได้ ในปริมาณที่มากกว่าเดิมโดยเปรียบเทียบ

3.3 ปัจจัยการผลิตและต้นทุนการผลิต

วัตถุดิบที่ใช้ในการทำอิฐได้แก่ ดินเหนียว (หรือดินเหนียวปนทราย) และแกลบ (ในกรณี ที่ทำอิฐด้วยมือ) หรือชี้เก้าแกลบ (กรณีทำอิฐด้วยเครื่องจักร) น้ำ และแกลบสำหรับใช้ในการเผาอิฐ แรงงานและเครื่องจักรในการทำอิฐดิน

ต้นทุนการผลิตที่สำคัญในการผลิตอิฐมอญ สรุปได้ดังนี้

อิฐมือ	พ.ศ. 2539 ⁸	พ.ศ. 2525 ⁹
วัตถุดิบ	บาท/หมื่นก้อนอิฐ	บาท/หมื่นก้อนอิฐ
ดินเหนียว	500 - 600	120
แกลบ	400 - 600	150
แรงงาน (ทอดอิฐ ตาก ตั้งหาบ)	1,000 - 1,500	100
เฉลี่ย	2,500	370
อิฐทำด้วยเครื่อง	พ.ศ. 2539 ¹⁰	
วัตถุดิบ	บาท/หมื่นก้อนอิฐ	
ดินเหนียว	500 - 600	
แกลบ	300 - 500	
แรงงาน	700 - 1,000	
น้ำมันดีเซล	200 - 300	
เฉลี่ย	2,200	

ที่มา : ข้อมูลปี 2539 ได้จากการเฉลี่ยข้อมูลที่ได้จากการพื้นที่

หมายเหตุ : ต้นทุนนี้เป็นต้นทุนเฉลี่ยในภาวะปกติของสถานการณ์การผลิตและการตลาดสอบถามผู้ผลิตใน

จากตารางข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างของปัจจัยการผลิตหรือ ต้นทุนการผลิต (Inputs) ของการผลิตอิฐมือนั้นมีการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือต้นทุนในการผลิตอิฐในปี พ.ศ. 2539 สูงกว่าปี 2525 ประมาณ 7-8 เท่าตัว โดยปัจจัยการผลิตที่มีราคาสูงขึ้นมากได้แก่ ค่าจ้างแรงงานเพิ่มไปคือ 10-15 เท่าตัว (ในกรณีทำอิฐด้วยมือ) ในขณะที่ดินเหนียวและค่าแกลบเพิ่มขึ้นประมาณ 3-5 เท่าตัวเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าค่าแรงงานในปัจจุบันมีความสำคัญต่อการผลิตอิฐมอญเพิ่มสูงขึ้นกว่าเดิมมาก นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ต้นทุนการผลิตอิฐมอญด้วยเครื่องจักร จะมีต้นทุนการผลิตอิฐต่ำกว่าวิธีการผลิตด้วยมือ โดยเฉพาะเรื่องค่าจ้างแรงงาน

ที่มาของวัตถุดิบ ดินและแกลบที่ใช้ในการผลิตอิฐนั้น ได้มาจากพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งผลิตในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีสภาพเป็นดินนา ส่วนแกลบก็ซื้อได้จากโรงสีในจังหวัดอยุธยาเช่นเดียวกัน ซึ่งนับว่าเป็นความเหมาะสมอย่างยิ่งที่โรงงานตั้งอยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบซึ่งจะช่วยให้ประหยัดค่าขนส่งได้

ส่วนแรงงานที่ใช้ในการผลิตอิฐในปัจจุบันกล่าวได้ว่า โรงงานทำอิฐมือที่ชาวบ้านทำกันอยู่ในขณะนี้อาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งเป็นแรงงานที่ไม่ต้องมีฝีมือมากนักอาศัยการฝึกฝนและเรียนรู้ก็สามารถปฏิบัติงานได้แล้ว หรืออาจจะมีการจ้างแรงงานในท้องถิ่นบ้างเป็นครั้งคราว ในขณะที่โรงงานทำอิฐด้วยเครื่องจักรขนาดใหญ่และขนาดกลางมักจะจ้างแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแรงงานที่ไม่ต้องมีฝีมือมากนัก โดยค่าจ้างในปัจจุบันนี้ (ปี 2539) เฉลี่ยวันละ 130 บาท เทียบกับค่าจ้างแรงงานวันละ 30 บาท ในปี 2525.

นอกจากต้นทุนค่าวัตถุดิบและแรงงานที่สำคัญดังกล่าวแล้ว โรงงานทำอิฐยังต้องเสียภาษีโรงเรือนในอัตราประเมินอีกด้วย สำหรับผู้ผลิตอิฐรายย่อยได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา

มีข้อสังเกตในการทำอิฐด้วยเครื่องจักร คือ ต้องลงทุนในช่วงแรกมากหากจะเริ่มจากการที่ไม่เคยทำอิฐมาก่อนเลย เช่น เครื่อง โรงเผา มารองอิฐ และค่าจ้างแรงงาน เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ผู้เป็นเจ้าของกิจการจำเป็นต้องมีความรู้ ความชำนาญในการผลิตอิฐมาบ้าง สามารถที่จะเป็นหัวหน้าคนงานได้ และควรรู้กฎหมายเกี่ยวกับการจ้างงานด้วย

3.4 ตลาดและรายได้

อิฐที่ชาวบ้านและโรงงานผลิตอิฐทำได้นั้นจะถูกเก็บไว้และรอให้พ่อค้ามารับซื้อโดยที่พ่อค้าผู้รับซื้อจะเป็นพ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้าจากกรุงเทพฯ (ประมาณร้อยละ 20) และพ่อค้าจรจากภาคอีสาน (ร้อยละ 80) เป็นที่น่าสังเกตว่าความต้องการอิฐของพ่อค้าในท้องถิ่นและกรุงเทพฯจะเป็นอิฐมอญที่ทำด้วยมือ ในขณะที่ความต้องการของพ่อค้าจากภาคอีสาน จะต้องการอิฐที่ทำด้วยเครื่องจักรมาก

กว่า ทั้งนี้เนื่องจากอิฐมีความแข็งแรงกว่าอิฐมอญที่ทำด้วยมือ และสามารถก่อเป็นผนังโดยไม่ต้องใช้ปูนฉาบก็ได้ ซึ่งทำให้ประหยัดค่าก่อสร้างในการสร้างบ้านของชาวบ้านที่มีรายได้น้อยได้

รายได้ของผู้ผลิตอิฐนั้นขึ้นอยู่กับราคาของอิฐในแต่ละช่วงเวลาของปี โดยที่อิฐมักจะมียุทธราคาสูงในช่วงที่ตลาดมีความต้องการมากหรือในช่วงที่ความต้องการอิฐในการก่อสร้างมีมาก และในช่วงฤดูน้ำหลาก/น้ำท่วมพื้นที่ในการผลิตซึ่งยังให้ผลิตอิฐได้น้อยลง

ราคาอิฐในปัจจุบันจะอยู่ระหว่างหมื่นก้อนละ 2,500 บาทถึง 7,000 บาท เทียบกับหมื่นก้อนละ 1,000 บาทถึง 1,600 บาท ในปี 2525

สำหรับรายได้ของผู้ผลิตอิฐจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนอิฐที่ผลิตได้ กล่าวคือ สำหรับชาวบ้านทั่วไปที่ผลิตอิฐมือ สามารถผลิตอิฐได้ปีละประมาณ 300,000 ถึง 500,000 ก้อน (หรือประมาณ 60,000-250,000 บาท แล้วแต่ราคาอิฐที่ขายได้ซึ่งรายได้นี้ยังไม่ได้หักต้นทุนในการผลิต ซึ่งได้แก่ค่าดินและแกลบ) ไปจนกระทั่งถึงโรงงานขนาดกลางและขนาดใหญ่ที่สามารถผลิตอิฐได้ถึงปีละ 120 ล้านก้อน

ประมาณการรายได้จากการทำอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (2539)

ผู้ผลิต	ล้านก้อน/ปี	ราคาเฉลี่ย (บาท/ก้อน)	มูลค่า (ล้านบาท)
ขนาดใหญ่ 2 ราย	240 - 300	0.20 - 0.50	94.50
ขนาดกลาง 20 ราย	250 - 300	0.20 - 0.50	96.25
ขนาดเล็ก 1,211 ราย	300 - 400	0.20 - 0.50	122.50
รวม	790 - 1,000	0.20 - 0.50	313.25

ที่มา: ข้อมูลได้จากการประมาณการและการสำรวจในภาคสนาม

จากข้อมูลในตาราง ประมาณการได้ว่ารายได้ของกิจการการทำอิฐในอยุธยาในปัจจุบันจะมีมูลค่าทั้งตลาดประมาณ 313 ล้านบาท/ปี ซึ่งนับได้ว่าเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ทำรายได้ดีประเภทหนึ่ง และเมื่อพิจารณาถึงการกระจายของรายได้ แสดงให้เห็นว่าอุตสาหกรรมการทำอิฐมีการกระจายรายได้ดีพอสมควร กล่าวคือ ประมาณร้อยละ 40 ของรายได้ทั้งหมด (122.50 ล้านบาท) ตกอยู่กับผู้ผลิตขนาดเล็ก ซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดาประมาณร้อยละ 30 ของรายได้ทั้งหมดตกอยู่กับผู้ผลิตรายใหญ่และขนาดกลางเท่าๆ กัน

เมื่อพิจารณารายได้ที่เกิดจากการขายอิฐทั้งหมดเมื่อหักต้นทุนการผลิต ซึ่งได้แก่ ดิน แกลบ น้ำมันเชื้อเพลิง สำหรับโรงงานทำอิฐขนาดย่อม และค่าดิน แกลบ น้ำมันเชื้อเพลิงและค่าจ้างแรงงานและค่าเสื่อมแล้ว ประมาณการได้ว่ารายได้สุทธิในรูปของกำไรและ/หรือค่าจ้างแรงงาน (หรือมูลค่าเพิ่ม Value Added) ที่เกิดจากอุตสาหกรรมทำอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะมีประมาณ 160

ด้านบาทต่อปี ซึ่งจะถูกนำไปใช้จ่ายหมุนเวียนในท้องถิ่นในแต่ละปี ก่อให้เกิดเศรษฐกิจสะพัดในพื้นที่เป็นอย่างดี

3.5 ปัญหาและอุปสรรคในการประกอบอาชีพ

ในปี พ.ศ. 2525 จุมพล พงษ์สุวรรณ¹² ได้ศึกษาถึงการทำอิฐที่ตำบลขยาย อำเภอ บางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และได้สรุปประเด็นหลักของอุปสรรคและปัญหาการประกอบอาชีพการทำอิฐได้ดังนี้

อุปสรรคและปัญหาทางอาชีพ ที่สำคัญประกอบด้วย

- 1) อุปสรรคทางธรรมชาติหรือฤดูกาล เช่น ปัญหาน้ำท่วมที่ลานตากอิฐในช่วงราวเดือน 8 เดือน 12 และฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวที่คนทำนาจะต้องหยุดทำอิฐชั่วคราว
- 2) ปัญหาวัสดุที่ใช้ในการผลิต เกี่ยวกับความขาดแคลนและความยุ่งยากในการแสวงหาดินและแกลบ
- 3) ปัญหาเกี่ยวกับปริมาณการผลิตที่มีปริมาณมากขึ้นหาซื้อได้ง่ายหรือเกินความต้องการของตลาด
- 4) ปัญหาเทคนิคการผลิต สำหรับอิฐมือที่ผลิตได้ค่อนข้างช้า มีทางเลือกและความนิยมน้อยลง
- 5) ความต้องการของตลาดและสิ่งทดแทน ปัจจุบันมักนิยมอิฐรูปและการตีตลาดของอิฐบล็อกอย่างกว้างขวางซึ่งได้เปรียบด้านความสะดวกและความสิ้นเปลือง
- 6) ปัญหาเกี่ยวกับระบบตลาด ซึ่งอยู่ในรูปของพ่อค้าคนกลางคุมตลาด ทำให้เสียเปรียบโอกาสในการขายและการกำหนดราคาของผู้ผลิต

แนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงของการทำอิฐ จุมพล ได้เสนอตัวแปรหลักในการพิจารณาถึงแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงไว้ 2 ประการคือ วัสดุทดแทนและต้นทุนของผู้ทำการค้า (มิใช่ผู้ผลิต) ผู้ผลิตอาจจำเป็นต้องหาอาชีพทดแทนเนื่องจากการตลาดอิฐมอญซบเซา การทำอิฐรูปเพิ่มขึ้น ทำให้การทำอิฐทำรายได้ให้ไม่สม่ำเสมอ หรือผู้ผลิตอาจรวมตัวกันเป็นสหกรณ์การขายอิฐ เพื่อจัดระบบตลาดการขายที่ไม่แข่งขันกัน สามารถกระจายการขายไปยังทุกคนที่เป็นสมาชิก สหกรณ์การขายอิฐอาจจะเริ่มจากการหาสมาชิก จัดกฎเกณฑ์การปฏิบัติร่วมกัน สรรหาคณะกรรมการดำเนินงานเพื่อวางมาตรการปฏิบัติสำหรับผู้ซื้อ เป็นต้น

จากปัญหาอุปสรรคในการทำอิฐในปี 2525 ที่ได้สรุปแล้วนั้น คณะวิจัยพยายามศึกษาวิธีการที่จะช่วยเหลือผู้ผลิตอิฐดังกล่าว งานของ สุริยา วีรวงศ์¹¹ ได้เสนอโครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมทำอิฐในครัวเรือน โดยพยายามจัดหากองทุน เพื่อช่วยให้ผู้ผลิตมีทุนที่จะดำเนินการและเก็บอิฐไว้

ขายในฤดูที่ไม่สามารถผลิตอัฐิได้ ถึงแม้ว่าโครงการนี้มีลักษณะของการจัดหาเงินช่วยเหลือแต่ก็อาจปรับรายละเอียดและนำมาใช้ในลักษณะของการหาสินเชื่อได้

เป็นที่น่าเสียดายที่โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมการทำอัฐิในครัวเรือนที่เสนอโดยสุรียาไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ดังนั้นผู้ผลิตอัฐิรายย่อยซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดา จึงต้องพึ่งพาตนเองทั้งในด้านเงินทุนและเงินทุนหมุนเวียนที่ใช้ในการผลิตอัฐิ (ในขณะที่ผู้ผลิตอัฐิขนาดกลางและขนาดใหญ่สามารถที่จะพึ่งพาเงินทุนจากธนาคารพาณิชย์ได้)

เช่นเดียวกัน ปัญหาการทำอัฐิที่จุ่มพล ได้สรุปไว้แล้ว อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาต่างๆ ยังคงอยู่เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นปัญหาในข้อที่ 4 เรื่องเทคนิคการผลิต ได้มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตอัฐิมือมาผลิตด้วยเครื่องจักรมากขึ้น และความนิยมในอัฐิมอญหรืออัฐิรูปนั้น ไม่ได้ลดลงอย่างที่จุ่มพลสรุปไว้ เพราะในปัจจุบันความต้องการของอัฐิมอญและอัฐิรูปอย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าจะมีอัฐิรูปล๊อคเป็นคู่แข่งชั้นในเชิงตลาดและสินค้าประเภทเดียวกันก็ตาม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรสนิยม (taste) ของผู้บริโภคที่ยังคงต้องการใช้อัฐิมอญในการก่อสร้างบ้านพักอาศัยในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ปัญหาสำคัญในปัจจุบันที่เกิดขึ้นในอุตสาหกรรมการทำอัฐิในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาก็คือ ปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ทั้งในโรงงานขนาดเล็ก (แรงงานในครัวเรือน) โรงงานขนาดกลาง (แรงงานในท้องถิ่นและแรงงานจากภาคอีสาน) และโรงงานขนาดใหญ่ (แรงงานจากภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่) ซึ่งปัญหาดังกล่าวเพิ่งจะเกิดขึ้นในช่วงหลังจากที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีโรงงานอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ เข้าไปตั้งโรงงานเพิ่มมากขึ้น จากการสำรวจภาคสนามนั้นพบว่า ปัจจุบันแรงงานในโรงทำอัฐิขนาดกลาง และขนาดใหญ่จะเป็นแรงงานจากภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นแรงงานที่ไม่ต้องมีความชำนาญมากนัก ซึ่งการจ้างงานมักจะเป็นลูกจ้างรายวัน และคนงานเหล่านี้จะหยุดงานค่อนข้างบ่อย นอกจากนี้ ยังหาแรงงานได้ยากขึ้นเพราะคนงานบางส่วนหันไปรับจ้างเป็นกรรมกรก่อสร้าง ในขณะที่โรงผลิตอัฐิขนาดเล็กได้ใช้แรงงานในครัวเรือนหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียงเป็นส่วนมาก

ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในโรงทำอัฐิคงจะเป็นปัญหาต่อไปอีก ทั้งนี้เพราะแรงงานในพื้นที่ได้เปลี่ยนแปลง หรือไปรับจ้างทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดอยุธยา และกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นทางเลือกให้แก่แรงงานที่จะเลือกรับจ้างในอุตสาหกรรมที่มีค่าจ้างสูงกว่า มีความมั่นคงมากกว่า และค่านิยมที่ดีกว่าเหล่านี้ทำให้อุตสาหกรรมทำอัฐิหาแรงงานได้ยากยิ่งกว่าเมื่อก่อน

4. การพัฒนาอุตสาหกรรมทำอัฐิ

องค์ประกอบเบื้องต้นของกิจการอุตสาหกรรมคือ มีการรวบรวมวัตถุดิบ ณ จุดใดจุดหนึ่ง และมีการแปรรูปวัตถุดิบในวิถีทางที่เพิ่มมูลค่าของวัตถุดิบนั้น แล้วทำการกระจายหรือขนส่งผลผลิตสู่ตลาด จากองค์ประกอบดังกล่าวสามารถจำแนกประเภทของกิจกรรมออกเป็น 4 ประเภท คือ¹²

- การแปรรูป (processing activity) ซึ่งกิจกรรมการแปรรูปนี้จะมีวัตถุดิบเป็นปัจจัยเข้า (input) ที่สำคัญ
- การผลิต/การประดิษฐ์ชิ้นส่วน (fabricating activity) วัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตได้ผ่านการแปรรูปมาแล้ว ปัจจัยออก (output) หรือผลผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ขั้นกลาง (semi - finished product)
- การประกอบผลิตภัณฑ์ (integrative activity) ในการจัดการและควบคุมผลผลิตผลิตภัณฑ์นี้ไม่มีปัจจัยเข้าและปัจจัยออกเข้ามาเกี่ยวข้อง
- การจัดการและการควบคุม (administrative activity) ในการจัดการและควบคุมผลผลิตการศึกษาการพัฒนาอุตสาหกรรม มีปัจจัยหลายอย่างที่สามารถใช้อธิบายถึงรูปแบบของอุตสาหกรรมได้ ซึ่งปัจจัยต่างๆ ดังกล่าวเหล่านั้นสามารถจำแนกได้ดังนี้ คือ

- 1) ตลาด (market)
- 2) ต้นทุนการผลิต (production cost) ได้แก่ ทุน แรงงาน (ปริมาณ แรงงาน ค่าแรง รูปแบบการใช้แรงงาน ฯลฯ) วัตถุดิบ พลังงาน (เชื้อเพลิง ฯลฯ) ค่าขนส่ง
- 3) สภาพแวดล้อม (environment) ได้แก่ ที่ดิน ภูมิประเทศ แม่น้ำ ฯลฯ
- 4) การใช้เทคโนโลยี
- 5) นโยบายของรัฐ (นโยบายระดับท้องถิ่นการส่งเสริมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ)
- 6) ปัจจัยอื่นๆ ซึ่งได้แก่ ปัจจัยด้านขนาดของกิจการ ระบบเฉพาะของท้องถิ่น หรือสภาพการแข่งขันภายในท้องถิ่น ตลอดจนเป้าหมายและคุณสมบัติส่วนตัวของผู้ประกอบการ เป็นต้น

แม้ว่าปรากฏการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมจะสามารถสังเกตการณ์ได้ในหลายระดับ แต่ส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับตัวแปรหลักได้แก่ โครงสร้างเบื้องต้นของท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติ และนโยบายทางการพัฒนาอุตสาหกรรม (Chenery et al. 1988:54) และจากการศึกษาถึงรูปแบบและกระบวนการของการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบท จังหวัดอยุธยาในปี 2523 ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยหลักที่สำคัญที่สามารถอธิบายรูปแบบของการพัฒนาฯ ได้แก่ ระบบการตลาด ต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการใช้แรงงานในกิจกรรมภาคต่างๆ การพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิต ปัจจัยเกี่ยวกับนโยบายการส่งเสริมในระบบของการผลิตและการจัดการ รวมทั้งปัจจัยเกี่ยวกับคุณสมบัติส่วนตัวของผู้ประกอบการดังจะเห็นได้จากการศึกษาถึงรูปแบบการใช้แรงงานในอยุธยาในช่วงปี 2512-2513 ของ ไกรยุทธ, 2525¹³ การศึกษาอุตสาหกรรมในครัวเรือนกรณีการทำอิฐของจุมพล และการศึกษาปัญหาการผูกขาดในชนบท กรณีอุตสาหกรรมมีดอรัญญิกของทรงพล¹⁴ เป็นต้น

จากกรอบการวิเคราะห์ปัจจัยในการพัฒนาอุตสาหกรรมทำอิฐ ในปัจจุบัน (ปี 2539) การสำรวจข้อมูลในพื้นที่ประกอบกับข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิสรุปผลได้ดังนี้

4.1 ตลาด (Market)

ตลาดอิฐมอญในปัจจุบันอยู่ในแถบภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่ ระบบตลาดที่สำคัญมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ระบบแข่งขัน และการผูกขาด โดยส่วนมากระบบผูกขาด จะเป็นกรณีที่ผู้ผลิตรายย่อยได้กู้ยืมเงินพ่อค้าคนกลางมาลงทุนในการซื้อวัตถุดิบ เช่น ดินและแกลบ เป็นต้น ซึ่งเมื่อผลิตอิฐได้แล้ว ก็จะต้องขายให้กับพ่อค้าดังกล่าว ส่วนผู้ผลิตรายใหญ่และผู้ผลิตที่ไม่ต้องกู้ยืมสินนั้น จะขายให้กับพ่อค้าใครก็ได้ที่ให้ราคาดี อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าตลาดอิฐเป็นตลาดของผู้ซื้อมากกว่า เพราะพ่อค้ามีไม่มากขาย ในขณะที่ผู้ผลิตมีจำนวนมากขาย (เพิ่มขึ้น) ทั้งรายเล็กและรายใหญ่ สภาพเช่นนี้ไม่แตกต่างจากปี 2523 นัก

4.2 ต้นทุนการผลิต (Cost of Production)

ต้นทุนการผลิตในปัจจุบัน (ปี 2539) เพิ่มสูงขึ้นกว่าปี 2525 ประมาณ 7 - 8 เท่าตัว ต้นทุนที่สำคัญได้แก่ ดินเหนียว แกลบ และค่าจ้างแรงงาน โดยค่าจ้างแรงงานจะเพิ่มขึ้นจากเดิมถึง 10 เท่าตัว ส่วนราคาอิฐก็เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยประมาณ 10-15 เท่าตัว เช่นเดียวกัน ซึ่งกล่าวได้ว่า ผู้ผลิตอิฐสามารถผลักภาระเรื่องต้นทุนที่สูงขึ้นให้แก่ผู้บริโภคได้ ดังนั้น ผู้ผลิตจึงไม่ได้รับผลกระทบจากการที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น

4.3 สภาพแวดล้อม (Environment)

จังหวัดอยุธยา เป็นจังหวัดที่มีดินเหนียวอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะตามทุ่งนา ซึ่งเป็นที่ปลูกข้าวที่สำคัญจังหวัดหนึ่งของภาคกลาง ซึ่งสามารถนำดินเหนียวมาเป็นวัตถุดิบในการทำอิฐ นอกจากนี้ ผลพลอยได้จากโรงสีข้าว คือแกลบก็มีอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นจำนวนมากซึ่งนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ และเชื้อเพลิงในการผลิตอิฐได้เป็นอย่างดี ซึ่งโรงงานผลิตอิฐก็ตั้งอยู่ในแหล่งวัตถุดิบนั่นเอง ซึ่งกล่าวได้ว่าการตั้งโรงงานทำอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีความเหมาะสมเรื่องสภาพแวดล้อมและแหล่งทำเลที่ตั้งของแหล่งวัตถุดิบและโรงงานอย่างยิ่ง

ปัจจุบันที่ดินมีราคาแพง ทำให้ราคาดินเหนียวแพงตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า อยุธยาเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพในการผลิตอิฐเพราะมีแหล่งวัตถุดิบ และเป็นจังหวัดที่มีทำเลที่ตั้งดี คือ ใกล้ตลาดอิฐ ได้แก่กรุงเทพฯและปริมณฑล และตั้งอยู่ในทำเลที่สะดวกสำหรับการขนส่งอิฐไปสู่ภาคอีสาน โดยผ่านจังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นตลาดใหญ่อีกแห่งหนึ่งของอิฐมอญของจังหวัด

4.4 เทคโนโลยีการผลิตอิฐ

ดังได้กล่าวแล้วว่า การผลิตอิฐมือของอยุธยานั้น ได้ผลิตด้วยมือในสมัยแรกเริ่มและมีการผลิตโดยใช้เครื่องจักรในราวปี พ.ศ. 2512 และมีการใช้เครื่องจักรในการผลิตอิฐเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน กล่าวได้ว่า เทคโนโลยีในการผลิตมีการพัฒนาขึ้น

จากการสอบถามผู้ประกอบการทำอิฐโดยใช้เครื่องจักร พบว่าเหตุผลเหตุจูงใจในการใช้เครื่องจักรในการผลิตอิฐ ได้แก่ ถ้าไร เพราะว่า ทุนแรงงาน ผลิตได้รวดเร็ว ประหยัดแกลบ (ใช้ซีเมนต์แกลบมาผสมดินเหนียว) ทุนเวลา ลดต้นทุนการผลิต และปัจจุบันนี้มีนายทุนจากจังหวัดอื่นไปตั้งโรงงานอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแล้ว

เป็นที่คาดว่า แนวโน้มการผลิตอิฐของอยุธยา ผู้ผลิตอิฐจะหันมาใช้เครื่องจักรในการผลิตอิฐมากยิ่งขึ้น เพราะนอกจากจะได้กำไรเพิ่มขึ้นแล้ว การหาซื้อเครื่องจักรในการผลิตอิฐก็มีผู้ผลิตจำหน่ายที่บ้านตะกุกในจังหวัดอยุธยาแล้ว ทำให้สะดวกในการซื้อหายิ่งขึ้น

จากการสำรวจภาวะต้นทุนเครื่องจักรและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตอิฐนั้น จะตกอยู่ในราว 80,000 - 100,000 บาท ต่ออุปกรณ์ 1 ชุด

4.5 นโยบายของรัฐ

แม้ว่าโครงการส่งเสริมการอุตสาหกรรมการทำอิฐที่เสนอโดย สุริยา¹⁵ จะไม่บังเกิดเป็นโครงการที่เป็นรูปเป็นร่างให้แก่ผู้ผลิตอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยานับแต่ ปี 2525 เป็นต้นมาก็ตาม แต่รัฐบาลก็ได้มีการยกเลิกภาษีโรงเรือนให้แก่ ผู้ผลิตอิฐรายย่อย ได้แก่ครัวเรือนเกษตรกรที่ทำการผลิตอิฐ ที่มีอยู่ประมาณ 1,200 ครอบครัวยุ ซึ่งเป็นภาระลดต้นทุนและค่าใช้จ่ายให้กับผู้ผลิตรายย่อยโดยตรง นับตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นที่พอใจของผู้ผลิตรายย่อยโดยทั่วไปและนับเป็นแรงจูงใจประการหนึ่งที่ทำให้ผู้ผลิตอิฐรายย่อยยังคงผลิตอิฐมอดูอยู่ในปัจจุบัน

4.6 ปัจจัยอื่นๆ

หากจะพิจารณาดังปัจจัยอื่นๆ นอกเหนือจากปัจจัยที่กล่าวแล้วว่าจะมีผลต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม การแข่งขันจากสินค้าอุตสาหกรรมที่ไร้และทดแทนกันได้เป็นอย่างดี ก็น่าจะเป็นตัวบ่งชี้ได้อีกประการหนึ่งต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมทำอิฐมอดู นั่นก็คืออุตสาหกรรมทำอิฐบล็อก ซึ่งน่าจะเป็นคู่แข่งกับอิฐมอดูและอิฐรูปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการแข่งขันด้านราคา หากแต่ข้อเท็จจริงที่ได้จากผู้ผลิตอิฐรายใหญ่และขนาดกลางของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ยืนยันว่า อิฐบล็อกหรือซีเมนต์บล็อก ไม่มีผลต่อการแข่งขันกับอิฐมอดู ทั้งนี้เพราะว่า ตลาดความต้องการสินค้าเป็นคนละตลาดกัน

อาจกล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนาอุตสาหกรรมการทำอิฐมอญและอิฐรูด้วยมือและเครื่องจักรในจังหวัดอยุธยา นับแต่ปี 2512 จนถึงปัจจุบัน 2539 นั้น มีการพัฒนาเพิ่มขึ้นบ้าง แต่ไม่มาก กล่าวคือ ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต จากการผลิตอิฐด้วยมือเป็นการผลิตด้วยเครื่องจักรมีเพิ่มมากขึ้น เพราะผลิตได้รวดเร็วขึ้นและประหยัดแรงงานมากกว่าการผลิตอิฐด้วยมือเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นการประหยัดต้นทุนยิ่งขึ้น

ประการหนึ่ง ระบบการตลาดอิฐมอญมีการรวมกลุ่มผู้ผลิตขนาดกลางและใหญ่ ซึ่งมีผลต่ออำนาจการต่อรองด้านราคาแก่พ่อค้าที่มารับซื้ออิฐ ซึ่งจะทำให้ราคาโดยรวมของอิฐดียิ่งขึ้น นับเป็นการบริหารที่ผู้ผลิตอิฐพยายามดำเนินการให้การประกอบอาชีพผลิตอิฐมั่นคงยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ นโยบายงดเว้นภาษีโรงเรียนให้แก่ผู้ผลิตอิฐรายย่อยได้ส่งผลดีต่อผู้ประกอบการรายย่อยเป็นอย่างมาก เพราะไม่ต้องมีต้นทุนส่วนนี้ ซึ่งเกษตรกรรายใดๆ ก็สามารถผลิตอิฐมือได้ หากมีความพร้อมที่จะทำ ส่วนพัฒนาการด้านอื่นๆ นั้นไม่สามารถมองเห็นได้อย่างเด่นชัด

5. ความสำคัญทางเศรษฐกิจของอุตสาหกรรมทำอิฐ

อาชีพการทำอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนในชนบทอย่างน้อยเพียงใด และมีผลต่ออุตสาหกรรมทำอิฐอย่างไร เมื่อพิจารณาในแง่แนวคิดของการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบทของ สศช. ได้ดังนี้

5.1 ความสามารถยึดถือเป็นอาชีพ และการจ้างงาน

แรกเริ่มเดิมทีอุตสาหกรรมทำอิฐในอยุธยานั้นกล่าวได้ว่าเป็นอาชีพเสริมให้กับเกษตรกร (หรืออาชีพรอง) แต่ปัจจุบันการทำอิฐสามารถที่จัดเป็นอาชีพหลักได้เมื่อเทียบกับการทำนา โดยยึดองค์ประกอบทางด้านการใช้เวลาและแรงงาน กล่าวคือ การทำอิฐสามารถประกอบอาชีพได้เกือบทั้งปี ยกเว้นในกรณีอุทกภัยน้ำท่วม หรือมีฝนตกชุกมากเท่านั้น ในขณะที่การทำนาจะใช้เวลาในช่วงฤดูการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวประมาณ 2-3 เดือน เท่านั้น ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนได้อย่างต่อเนื่อง ไม่ต้องมีสภาพว่างงานและต่อแรงงานในชุมชนนั้น ประมาณการว่าอุตสาหกรรมการทำอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจะก่อให้เกิดการจ้างแรงงานหรือใช้แรงงานในครัวเรือนไม่น้อยกว่า 1,300 ครัวเรือน หรือ 3,000 คน โดยแยกเป็นโรงงานขนาดใหญ่ประมาณ 200 คน โรงงานขนาดกลางประมาณ 300-400 คน และโรงงานขนาดเล็กประมาณ 2,500 คน ซึ่งนับว่าไม่น้อยที่อุตสาหกรรมนี้สามารถรองรับแรงงานในท้องถิ่นได้ขนาดนี้หรือคิดเป็นการจ้างงานร้อยละ 5.2 ของการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมทั้งหมดของจังหวัดอยุธยา (ในปี พ.ศ. 2538 จำนวนคนงานที่ประกอบอาชีพในโรงงานต่างๆ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีทั้งสิ้น 57,919 คน)¹⁶

5.2 รายได้และการกระจายรายได้

จากการสำรวจในภาคสนาม (พ.ศ. 2539) สำหรับรายได้จากการทำอริสุนั้นผู้ผลิตอริสุรายย่อยทุกรายตอบว่า รายได้จากการทำอริสุนั้นดีกว่าการทำนา และดีกว่าการรับจ้างทำงานในโรงงานอื่น ๆ” นั้นหมายความว่าค่าจ้างแรงงานรายวันในปัจจุบันที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จากวันละ 130 บาท หรือเดือนละ 3,900 บาทนั้น อาชีพการทำอริสุก็จะมีรายได้ไม่ต่ำกว่าเช่นกัน โดยเฉพาะการทำอริสุเป็นอาชีพที่อิสระและไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางจากบ้านไปโรงงาน และค่าอาหารนอกบ้าน ตอนกลางวัน ซึ่งเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายทางอ้อม ทำให้มีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้น

การทำนาในอยุธยาส่วนใหญ่เป็นนาหว่านทำให้ผลผลิตไม่แน่นอน และมักจะได้ผลผลิตไม่แน่นอน ทั้งนี้เนื่องจากสภาพน้ำท่วมหรือฝนแล้งจนกระทบต่อการปลูกและเก็บเกี่ยวข้าวของเกษตรกร หรืออาจกล่าวได้ว่ารายได้จากการทำนาไม่แน่นอนและอาจขาดทุนได้ ในขณะที่การทำอริสุนั้นจะมีรายได้อย่างน้อยจากค่าแรงตนเองและค่าแรงของคนในครัวเรือนและหากอริสุมีราคาสูงแล้วรายได้ของผู้ผลิตจะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย

ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามโดยการสอบถามผู้ผลิตอริสุรายย่อยแสดงว่ารายได้สุทธิจากการทำอริสุในปี พ.ศ. 2539 จะอยู่ในระหว่าง 30,000-100,000 บาท/ครัวเรือน โดยมีแรงงานในการทำอริสุเฉลี่ยตั้งแต่ 1-3 คน/ครัวเรือน และมีครัวเรือนที่ได้รับประโยชน์ประมาณ 1,300 ครัวเรือน ใน 4 อำเภอ คือ อำเภอบางปะหัน บางบาล นครหลวง พระนครศรีอยุธยา หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 18.6¹⁸ ของจำนวนครัวเรือนเกษตรกรในสี่อำเภอ ดังกล่าว ซึ่งถือว่าอาชีพการทำอริสุก่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่น่าพอใจ

5.3 ผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

นอกเหนือจากผลกระทบของรายได้และการจ้างงานแล้ว อุตสาหกรรมทำอริสุของจังหวัดพระนครศรีอยุธยายังส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของชุมชนในจังหวัดอีกด้วย กล่าวคือเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชนอยุธยาจะมีรายได้จากการทำอริสุประมาณ 313 ล้านบาท (ปี พ.ศ. 2539) ซึ่งเงินจำนวนนี้จะใช้จ่ายหมุนเวียนในด้านการศึกษา การขนส่ง การใช้จ่ายเพื่ออุปโภคและบริโภคของครัวเรือนและแรงงานในพื้นที่ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อเนื่องให้เศรษฐกิจขยายตัวต่อไปอีก (Multiplier effects) โดยประมาณการว่าจะทำให้ระบบเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเป็น 470 ล้านบาท (โดยใช้ค่า Multiplier ratio เป็น 1.5) ซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น ทั้งผู้ผลิต ผู้ค้า ผู้ขนส่ง และแรงงานโดยทั่วกัน

5.4 ผลกระทบต่อการอพยพแรงงาน

การทำอิฐเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ถือเป็นอาชีพเสริมหลังฤดูทำนาของเกษตรกร เป็นการเพิ่มงานให้กับแรงงานในพื้นที่และเพิ่มรายได้ให้แก่แรงงานเหล่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรในพื้นที่นั่นเอง ข้อมูลที่ได้จากการสอบถามครัวเรือนเกษตรกรที่ประกอบอาชีพในการทำอิฐด้วยนั้น ยืนยันว่า ผู้ที่มีอายุเกินกว่า 30 ปีขึ้นไปนิยมที่จะทำอิฐอยู่กับบ้านมากกว่าที่จะไปรับจ้างทำงานตามโรงงานในตัวจังหวัดหรือนอกพื้นที่ ซึ่งผู้ทำงานเหล่านี้ไม่ต้องการที่ดินฐานไปอยู่ที่อื่น กล่าวได้ว่าอาชีพการทำอิฐที่อยุธยา มีผลต่อการจ้างงาน/การมีงานทำในพื้นที่ ซึ่งช่วยดึงดูดมิให้แรงงานต้องอพยพโยกย้ายไปหางานทำในพื้นที่อื่น สนองตามความต้องการของนโยบายรัฐบาลอย่างดียิ่ง

6. แนวโน้มของการทำอิฐ

เมื่อพิจารณาแนวโน้มการทำอิฐในอนาคตแล้ว มั่นใจได้ว่าการผลิตอิฐมอญยังคงอยู่ต่อไปในจังหวัดอยุธยา ทั้งนี้เพราะตลาดยังมีความต้องการทั้งอิฐมอญและอิฐรู (ที่ทำด้วยเครื่องจักร) และมีความเป็นไปได้สูงที่การทำอิฐด้วยมือจะถูกแทนที่โดยการใช้เครื่องจักรในการผลิตมากขึ้น ทั้งนี้เพราะสามารถผลิตได้รวดเร็วและปริมาณมาก คุณภาพและความสวยงาม คงทนเหนือกว่าอิฐมือ และยังเป็นที่ต้องการของตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในตลาดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แนวโน้มของการทำอิฐด้วยเครื่องต้องมีมากขึ้นอย่างแน่นอน โดยเฉพาะผู้ผลิตที่ยังสามารถเพิ่มกำลังผลิตของตนได้อีก เช่น สถานที่ขายได้ ทุนมีพอ ขยายเขตโรงงานได้ หาคนทำงานเพิ่มขึ้นได้ และผู้ผลิตรายใหม่ที่ได้รับแรงจูงใจมากพอ

ในอนาคตอิฐมีบทบาทสูงในตลาดและอาจลดราคาลงมาอีกบ้าง ผลกระทบต่ออิฐมือมีแน่ๆ แต่ภาวะกำไรในการทำอิฐรูอาจค่อยๆ ลดลง เพราะต้นทุนจะเพิ่มสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าวัสดุต่างๆ รวมทั้งน้ำมัน และค่าแรงงาน ราคาอิฐขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดและการแข่งขันทางด้านราคาของผู้ผลิตแต่ละคนเป็นสำคัญ

7. สรุป

แม้ว่าอยุธยาจะมีโรงงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่ไปตั้งมากขึ้นก็ตาม แต่อุตสาหกรรมการทำอิฐซึ่งเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนชนบทของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาก็ยังคงมีผู้ประกอบการทำการผลิตมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นเพราะตลาดยังมีความต้องการอิฐมอญและผลตอบแทนจากการทำอิฐซึ่งได้แก่ ค่าจ้างและกำไรยังคงมีอยู่เพียงพอที่ทำให้ผู้ผลิตดำเนินการอยู่ได้ ประกอบกับจังหวัด

พระนครศรีอยุธยามี แรงงานในท้องถิ่นและวัตถุดิบที่เหมาะสมในการผลิตอิฐ และกระบวนการผลิตอิฐไม่ ยุ่งยากซับซ้อน รัฐบาลได้ยกเว้นภาษีโรงเรียนให้แก่ผู้ผลิตอิฐ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้การทำอิฐของ อยุธยาคงอยู่และดำเนินการจนทุกวันนี้

สำหรับบทบาทของอุตสาหกรรมการทำอิฐของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในเชิงเศรษฐกิจสังคม แล้ว สรุปได้ว่าอุตสาหกรรมการทำอิฐซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนชนบทที่ก่อให้เกิดการจ้างงาน การ กระจายรายได้เป็นอย่างดีไม่เฉพาะแต่กับครัวเรือนในพื้นที่อยุธยาเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งรองรับแรงงานจาก ภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกด้วย

การพัฒนาอุตสาหกรรมการทำอิฐในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีการพัฒนาอย่างช้าๆ โดยเฉพาะ ในแง่ของกระบวนการผลิต กล่าวคือมีการนำเครื่องจักรเข้าไปช่วยในกระบวนการผลิต ทั้งนี้เนื่องจาก สามารถผลิตอิฐได้ปริมาณมากขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้น ซึ่งก็หมายถึงกำไรที่มากขึ้นตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ในอนาคตอุตสาหกรรมการทำอิฐมีแนวโน้มในครัวเรือนของอยุธยาคงจะค่อยๆลดลงเนื่อง เพราะแรงงานรุ่นใหม่ในครัวเรือนจะไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมที่ทันสมัยกว่าในจังหวัดอยุธยา ซึ่งปัจจุบันมีโรงงานอยู่มาก (และยังขาดแคลนแรงงานอยู่) ซึ่งโรงงานดังกล่าวสามารถจ่ายค่าจ้างแรงงาน ได้มากกว่าทำอิฐ และมีให้ทำตลอดปี (ในขณะที่ทำอิฐจะต้องหยุดคอยหน้าฝน) เป็นต้น ในขณะที่ โรงงานทำอิฐคงต้องพึ่งแรงงานที่มาจากภาคอีสานในการผลิตอิฐด้วยเครื่องจักรเป็นสำคัญ

ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในอนาคต จะเป็นตัวกำหนดทิศทางการพัฒนาอุตสาหกรรมทำอิฐ ของอยุธยาอย่างน่าสนใจยิ่ง การผลิตอิฐด้วยเครื่องจักรคงเป็นสิ่งที่จำเป็นกับภาวะการณ์ในอนาคต พร้อมกับ การเพิ่มขึ้นของอัตราค่าจ้างแรงงานที่จะต้องแข่งขันกับอุตสาหกรรมอื่นๆ ในจังหวัดอยุธยา คง เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถ

1. นภัส ศิริสัมพันธ์ " การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและแรงงานสตรี: กรณีศึกษาบ้านหนองจิก ตำบลคลองจิก อำเภอบางปะอิน จังหวัดอยุธยา" เอกสารโครงการ"วิจัยเพื่อพัฒนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา" สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2540 และสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา " ทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2538 " 2538 และ " แผนลงทุนจังหวัดพระนครศรีอยุธยา " สำนักงานจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2537
2. สล้าง พรศรี "ศิลปะพื้นบ้านสู่อุตสาหกรรมในครอบครัวเฉพาะในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา" เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "อยุธยา...อนาคต?" สถาบันวิจัยสังคม ร่วมกับภาควิชาผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2526
3. วีนา พันธุ์รัตน์ "อุตสาหกรรมชนบท: ข้อเท็จจริงและแนวคิด" ใน "ชนบทไทย 2526" สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2536, หน้า 139 - 145
4. วีนา พันธุ์รัตน์ อ่างแล้ว และศรศานต์ กาญจนภิรมย์, จินตนา ศรีตงกุล, วีนา พันธุ์รัตน์ "อุตสาหกรรมชนบท: รูปโฉมใหม่ของการพัฒนาอุตสาหกรรม" ใน "ชนบทไทย 2526" สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หน้า 146 - 151, ปี 2526
5. ส้าง พรศรี อ่างแล้ว หน้า 4
6. ดู สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา "ทำเนียบอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2538 "
7. จุมพล พงษ์สุวรรณ " การทำอิฐ: อุตสาหกรรมในครัวเรือน " ในรายงานผลการวิจัย "โครงการอยุธยา เล่ม 6 การแก้ไขปัญหาโดยหน่วยงานเอกชน" สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2525 หน้า 42 - 66
8. ข้อมูลได้จากการสอบถามชาวบ้านผู้ประกอบการทำอิฐมือที่ อำเภอบางบาล และอำเภอ บางปะหันระหว่างที่ออกเก็บข้อมูลภาคสนาม ในช่วงเดือน พฤษภาคม 2539 และ มกราคม 2540
9. ดู จุมพล พงษ์สุวรรณ อ่างแล้ว หน้า 59
10. ดู จุมพล พงษ์สุวรรณ อ่างแล้ว

11. สุริยา วีรวงศ์ "โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมการทำอิฐในครัวเรือน" ในรายงานผลการวิจัย "โครงการอยุธยา เล่ม 6 การแก้ไขปัญหาโดยหน่วยงานเอกชน" สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2525 หน้า 75 - 79
12. Chenerry , 1988
13. ดู ไกรยุทธ ธีรยาศินันท์ "การเปลี่ยนแปลงด้านรายได้และรายจ่ายครัวเรือนในจังหวัดอยุธยา พ.ศ. 2512 ถึง พ.ศ. 2522" ในรายงานผลการวิจัยจังหวัดอยุธยา (เล่ม 3) "ผลผลิตและการกระจายรายได้ผลผลิต" สถาบันวิจัยสังคม, 2525
14. ทรงพล แสงจันทร์ "อุตสาหกรรมมีดอรัญญิก: ตัวอย่างปัญหาการผูกขาดในชนบท" ในรายงานผลการวิจัยจังหวัดอยุธยา (เล่ม 6) "การแก้ไขปัญหาโดยหน่วยงานของเอกชน" สถาบันวิจัยสังคม 2525
15. ดู สุริยา วีรวงศ์ อ่างแก้ว
16. สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา "ทำเนียบโรงงานอุตสาหกรรม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2538 "
17. จากการสัมภาษณ์ ผู้ผลิตอิฐรายย่อยจำนวน 10 ราย ในอำเภอบางปะหัน อำเภอบางบาล และอำเภอพระนครศรีอยุธยา เมื่อปี 2539
18. คำนวณจากข้อมูลจำนวนครัวเรือนเกษตรกรใน 4 อำเภอของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรื่อง The Structure of Employments of the Rural Population of Ayutthaya Province 1994 ของ Jacques Amyot. (เอกสารโรเนียว)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chulalinet

3 0021 00150766 4